

TÜRKİYE'DE MODERNİTENİN ÇÖZÜLMESİ:
LATİFE TEKİN'İN ROMANLARINDA RİSK
TOPLUMU

Yüksek Lisans Tezi

GÜLNIHAL AYDINLI

Türk Edebiyatı Bölümü
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Ankara
Eylül 2024

GÜLNIHAL AYDINLI

TÜRKİYE'DE MODERNİTENİN ÇÖZÜLMESİ

Bilkent Üniversitesi 2024

Sevgili eşim Ertuğrul'a ve güzel kızım Glce'ye

TÜRKİYE'DE MODERNİTENİN ÇÖZÜLMESİ: LATİFE TEKİN'İN
ROMANLARINDA RİSK TOPLUMU

İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü

GÜLNIHAL AYDINLI

Türk Edebiyatı Disiplininde Yüksek Lisans Derecesi Kazanma
Yükümlülüklerinin Parçasıdır

TÜRK EDEBİYATI BÖLÜMÜ
İHSAN DOĞRAMACI BİLKENT ÜNİVERSİTESİ
ANKARA

Eylül 2024

TÜRKİYE'DE MODERNİTENİN ÇÖZÜLMESİ: LATİFE TEKİN'İN ROMANLARINDA
RİSK TOPLUMU
Gülnehal Aydınlı

Bu tezi okuduğumu, kapsam ve nitelik bakımından Türk Edebiyatında Yüksek Lisans derecesi için yeterli bulduğumu beyan ederim.

Hacer Esra Almas
Tez Danışmanı

Bu tezi okuduğumu, kapsam ve nitelik bakımından Türk Edebiyatında Yüksek Lisans derecesi için yeterli bulduğumu beyan ederim.

Mehmet Kalpaklı
Tez Jüri Üyesi

Bu tezi okuduğumu, kapsam ve nitelik bakımından Türk Edebiyatında Yüksek Lisans derecesi için yeterli bulduğumu beyan ederim.

Mehmet Fatih Uslu
Tez Jüri Üyesi

Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü'nün onayı

Refet S. Gürkaynak
Müdür

ABSTRACT

THE DISSECTION OF MODERNITY IN TURKEY: RISK SOCIETY IN LATIFE TEKIN'S NOVELS

Aydınlı, Gülnihal

M.A., Department of Turkish Literature

Supervisor: Assist. Prof. Dr. H. Esra Almas

September 2024

Latife Tekin has been a subject of research in various fields such as poverty, ecology, and feminism due to her in-depth and consistent portrayal of numerous societal issues in her works. Moreover, the story she constructs regarding nature, poverty, social gender, individual, and society can be considered as a coherent whole. This thesis will suggest that the narrative constructed by Tekin in her works can be contemplated in parallel with Ulrich Beck's risk society theory. In this context, Tekin's novels *Sevgili Arsız Ölüm* (1983) and *Berci Kristin Çöp Masalları* (1984) will be comparatively analyzed with *Manves City* (2018) and *Sürüklenme* (2018), revealing how the novels mirror the transition from an industrial society to a risk society in line with Beck's theory. While the first two novels tackle society's industrialization and introduction to modernization, the latter two reflect the recent consequences of industrialization and modernization.

Throughout the aforementioned novels, Latife Tekin traces ecological, economic, and societal transformations. Similarly, Ulrich Beck emphasizes the ecological and economic transformations as well as individualization in the transition of modern industrial society to a risk society. Therefore, in this study, Tekin's works will be examined in three main sections: ecology, poverty, and individualization, exploring the parallels between the novels and the risk society theory. Additionally, the socio-cultural context provided by Tekin's works will be framed by addressing the situation of Turkey below each section. Through close readings of the texts, the transformations in Turkey from the beginning of industrialization to the present day in ecological, economic, and social aspects will be examined in light of Tekin's novels *Sevgili Arsız Ölim*, *Berci Kristin Çöp Masalları*, *Manves City*, and *Sürüklenme*, and the relationship of these transformations with the risk society theory will be questioned.

Keywords: Literary Sociology, risk society, Latife Tekin, ecology, poverty, individualization.

ÖZET

TÜRKİYE'DE MODERNİTENİN ÇÖZÜLMESİ: LATİFE TEKİN'İN ROMANLARINDA RİSK TOPLUMU

Aydınlı, Gülnihal

Yüksek Lisans, Türk Edebiyatı Bölümü

Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi H. Esra Almas

Eylül 2024

Latife Tekin, kaleme aldığı eserlerinde birçok toplumsal meseleyi derinlikli ve istikrarlı biçimde işlemesi dolayısıyla yoksulluk, ekoloji, feminizm gibi çeşitli alanlarda araştırmalara konu olmuştur. Bununla birlikte onun doğa, yoksulluk, toplumsal cinsiyet, birey ve toplum üzerinde kurguladığı hikaye baştan sona tutarlı bir bütün olarak ele alınabilir. Bu tez, Tekin'in eserlerinde kurguladığı hikayenin Ulrich Beck'in önerdiği risk toplumu teorisiyle birlikte düşünülebileceğini öne sürecektir.

Bu doğrultuda Tekin'in *Sevgili Arsız Ölüm* (1983) ve *Berci Kristin Çöp Masalları* (1984) romanları, *Manves City* (2018) ve *Sürüklenme* (2018) romanlarıyla karşılaştırmalı biçimde okunacak ve eserlerin Beck'in teorisine paralel şekilde sanayi toplumundan risk toplumuna geçişi sürecini izlediği görülecektir. İlk iki roman toplumun sanayileşmesini ve modernleşmeyle tanışmasını ele alırken son iki romanı ise sanayileşme ve modernleşmenin yakın dönemdeki sonuçlarını yansıtmaktadır.

Latife Tekin, sözü geçen romanlarının tamamında ekolojik, ekonomik ve toplumsal dönüşümleri izler. Benzer şekilde Ulrich Beck de modern sanayi toplumunun risk toplumuna dönüşümünde ekolojik ve ekonomik dönüşümlerin ve bireyselleşmenin altını çizer. Bu yüzden çalışmada Tekin'in eserleri ekoloji, yoksulluk ve bireyselleşme olmak üzere üç ana bölümde incelenecek, bölümlerde eserler ve risk toplumu teorisi arasındaki ortaklıklar izlenecektir. Bunun yanında, Tekin'in eserlerini verdiği sosyo-kültürel ortamı çerçevelemek için her bölümün altında Türkiye'nin durumu da ele alınacaktır. Metinler üzerinde gerçekleştirilen yakın okuma vasıtasıyla Tekin'in *Sevgili Arsız Ölüm*, *Berci Kristin Çöp Masalları*, *Manves City* ve *Sürüklenme* romanlarının ışığında Türkiye'de sanayileşmenin başlangıcından bugüne ekolojik, ekonomik ve sosyal bakımdan nasıl dönüşümler yaşadığı izlenecek ve bu dönüşümlerin risk toplumu teorisiyle ilişkisi sorulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat Sosyolojisi, risk toplumu, Latife Tekin, ekoloji, yoksulluk, bireyselleşme

TEŞEKKÜR

Teşekkürlerimi öncelikle tezime fikirleriyle, verdiği motivasyon ve gösterdiği anlayışla hem akademik anlamda hem de manevi bakımdan desteği sonsuz olan danışmanım Dr. Esra Almas'a sunmak isterim. Güler yüzü ve çalışma boyunca sağladığı detaylı ve incelikli yorumlarıyla bu süreci keyifli ve verimli geçirmeyi ona borçluyum.

Tezimin her aşamasında yaptığı değerlendirmeler ve sağladığı geri dönüşlerle gönüllü bir destek veren çok sevgili Dr. Erkan Irmak'a gönülden teşekkür ederim. Lisans yıllarında kendisinden aldığım ilk ders, beni edebiyatın büyüğü dünyasına çekmişti. Ne vakit yanına gitsem düşüncelerimi büyük bir ilgiyle dinleyen, ders dışı yazılarımı okuyan, önerileriyle hayatıma ışık tutan Erkan Irmak'a ne kadar teşekkür etsem yeterli değil gibi hissediyorum.

Lisans dönemimde verdiği derslerle zihnimi genişleten bir başka hocama, Dr. Mehmet Fatih Uslu'ya da tez jüriliğimde bulunmayı kabul ettiği için sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim. Akademik katkılarının yanısıra sorularımı cevapsız, maillerimi dönüşsüz bırakmamasıyla onun öğrencisi olmak gerçekten ayrıcalıklı bir histi.

Bilkent Üniversitesi'ne geldiğim günden mezun olduğum güne kadar sıcacık bir atmosferde okumamı sağlayan, her türlü insani durumumuza karşı anlayışla yaklaşan ve ilgisini üstümüzden eksik etmeyen bölüm başkanımız Prof. Mehmet

Kalpklı'ya çok teŖekkür ederim. Bilkent Üniversitesi'nde geçirdiğim zamanı hayatım boyunca güzel ve keyifli hatırlayacak olmayı kendisine borçluyum.

Lisans hayatımı da büyük bir keyifle, heyecanla, biraz da buruk bir hisle hatırlıyorum. Öğrencilerinin yeteneklerini besleyen ve destekleyen, ufkunu açan, cevaplar vermek yerine sorular sormayı öğreten İstanbul Şehir Üniversitesi'ni minnetle anıyorum, bugün olduğumuz kişi olmamızı sağlayan tüm hocalarıma tekrar teŖekkür ediyorum. Üniversitede tanıştığım ve senelerce bir odayı ve hayatı paylaştığım, tezime fikirleriyle ilham olan biricik dostum Reyta'yı ayrıca anmak ve sonsuz minnetimi sunmak istiyorum.

Tezimin her aşamasında manevi desteğim olan, derin bir sevgi ve güvenle yaslanabildiğim sevgili eşim Ertuğrul'a, tezimle birlikte büyüyen neşeli kızım Gülce'ye hayatımı güzelleştirdikleri için teŖekkür ederim. Ben tezimi yazarken kızıma arkadaşlık eden anneme, babama, kardeşlerim Halise ve Elif Serra'ya ve Zuhâl ablama kızımı bu kadar sevdikleri ve bana kendime ait bir oda verdikleri için teŖekkür ederim. Ankara yıllarımı güzelleştiren, desteğini ve güvenini hayatımın her anında hissettiğim dostum Nursena'ya teŖekkür ederim. Hayat hakkında bitmeyen sosyolojik konuşmalar yaparken beni dinlemekten usanmayan ve her zaman yanımda bulduğum dostlarım Güzide ve Nurdan'a teŖekkür ederim. Arkadaşlıkları, yetenekleri ve müziğiyle beni besleyen, hayatımda oldukları için şükrettiğim Ankara Kadın Orkestrası'nın her bir üyesine yürek dolusu teŖekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT.....	i
ÖZET.....	iii
TEŞEKKÜR.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: EKOLOJİK TEHDİTLER.....	16
1.1. Sanayileşme ve İnsan Çağı.....	17
1.2. Türkiye’de Sanayileşmenin Ekolojik Sonuçlarına Kısa Bir Bakış.....	21
1.3. Felaketin Doğuşu: <i>Sevgili Arsız Ölüm ve Berci Kristin Çöp Masalları</i> ’nda Ekolojik Dönüşümler.....	24
1.4. Felaketin Analizi: Manves City ve Sürüklenme’de Ekolojik Farkındalık.....	32
1.5. Büyülü Gerçekçilikten Karanlık Ekolojiye.....	44
İKİNCİ BÖLÜM: YOKSUL SINIFINDAN RİSK GRUBUNA.....	50
2.1. Türkiye’de Sanayileşme ve Yoksulluğa Kısa Bir Bakış..	52
2.2. Şehrin Kıyılarında Standart Yoksullar: <i>Sevgili Arsız Ölüm ve Berci Kristin Çöp Masalları</i>	60
2.3. Yoksul Bireyler: <i>Manves City ve Sürüklenme</i>	72
2.4. Yoksulun Değişen Dili ve Yardım Edilemezlik Dünyası.....	85
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: BİREYSELLEŞME.....	91

3.1. Türkiye’de Bireyselleşme Sürecine Kısa Bir Bakış.....	96
3.2. Çözülen Aile: <i>Sevgili Arsız Ölüm</i>	98
3.3. Çözülen Mahalle: <i>Berci Kristin Çöp Masalları</i>	105
3.4. Modernliğin Üvey Çocukları: <i>Manves City</i>	116
3.5. <i>Sürüklenme</i> ve Yalnızlaşan Bireyin Savruluşu.....	124
SONUÇ.....	135
KAYNAKÇA.....	139

GİRİŞ

Latife Tekin, kaleme aldığı eserlerinde birçok toplumsal meseleyi derinlikli ve istikrarlı biçimde işlemesi bakımından edebiyat dünyasında olduğu gibi sosyoloji alanında da eserleri sıklıkla çalışılan bir yazar olarak karşımıza çıkar. Tekin'in çalışmaları ekoeleştiri, feminizm ve yoksulluk gibi çeşitli alanlarda çalışmalara konu olmuş, eserleri üzerinde önemli bir literatür birikmiştir. Tekin'in doğa üzerindeki hassasiyeti, bir kadın yazar olarak kadının yerinin ve toplumsal rollerini yansıtması, gecekondü hayatını ve yoksulluğu eserlerinin birçoğunda temel izlek olarak kullanması onun doğanın, kadınların ve yoksulluğun yazarı olarak farklı çalışmalarda farklı yönleriyle ön plana çıkmasına neden olmuştur. Öte yandan onun doğa, yoksulluk, birey ve toplum üzerinde kurguladığı hikaye baştan sona tutarlı bir bütün olarak ele alınabilir. Bu tez, Tekin'in eserlerinde kurguladığı hikayenin Ulrich Beck'in önerdiği risk toplumu teorisiyle birlikte düşünülebileceğini öne sürecektir.

Ulrich Beck'in risk toplumu teorisi modern toplumun belirleyicisi olan endüstriyel gelişmelerin insanlığı daha önce hiç olmadığı kadar karmaşıklığa ve belirsizliğe mahkum ettiğini ve tehdit altında bıraktığını ifade eder. Risk toplumu, bu belirsizlik ve risk ortamı içinde yaşamını sürdürmeye çalışan toplumdur ve sanayi toplumundan en büyük farkı, endüstrileşmenin neden olduğu tehditlerle inkar edilemez biçimde karşılaşmış olmasıdır. Risklerin artık saklanamaz, duyulardan gizlenemez bir noktaya ulaştığı 1970'li yıllarda toplumun da bu risklere dair bir farkındalık kazanmış olması, risk toplumunun ayırıcı taraflarından biri olarak karşımıza çıkar. Risk toplumu, bu bağlamda risk bilinci olan bir toplumdur.

Beck'in tezine paralel biçimde son yıllarda dünya toplumunun bir risk toplumuna dönüştüğüne dair önemli çalışmaların yoğunlaştığı görülebilir; güvensizliğin ve terörün artması (Spence), değişen istihdam biçimleri (Mythen), bireyselleşme (Lombardinilo), ekolojik tehditler (Shrivastava) ve son yıllarda yaşanan Covid-19 pandemisi (Camorrino, Korstanje, Savona, Zinn) gibi birçok meseleyi risk toplumu kavramı etrafında tartışan çalışmalar literatürde mevcuttur. Risk toplumu teorisi; dünyanın farklı ülkelerinde, endüstrileşme ve modernleşme bağlamında birbirinden farklı süreçlerde bulunan bölgelerin durumunu analiz etme noktasında verimli bir alan sunmaktadır. Bu alan, Türkiye'yi de risk toplumu teorisiyle birlikte düşünebilmemize olanak sağlar. Nitekim Kayahan Delibaş *Risk Toplumu* (2017) kitabında Türkiye'yi korku, belirsizlik ve güvensizlik bağlamlarında incelemiştir. Bunun yanında Türkiye'de sağlık ve siyaset gibi alanlar üzerine yapılan çalışmalarda da (Sadıkoğlu, Koyuncu ve Delibaş) risk toplumu teorisine başvurulduğu görülebilir. Yılmaz (2010) *Risk Kapıyı Çalınca - Kentlerde Yoksulluk, Dayanışma, Güven ve Güvenlik* başlıklı kitabıyla Türkiye'de kentin dönüşümü ve yoksullaşma etrafında "risk" in hayatlarımızda her zamankinden daha kritik ve merkezi bir noktaya yerleştiğini gösterir. Dolayısıyla henüz sayısı çok fazla olmasa da Türkiye'yi de risk toplumu çerçevesinde inceleyen çalışmalar mevcuttur.

Türkiye'nin risk toplumu ile ilişkisini anlayabilmek için sanayileşme ve modernleşme sürecini göz önünde bulundurmak gerekir. Özellikle 1980'lerde yoğunlaşan sanayileşme faaliyetleri, büyük bir göç dalgasının yaşanmasına neden olur. Bunun yanında Türkiye'nin bu yıllarda ekonomik bakımdan dışarıya açılması Türkiye'yi küresel etkilere de daha açık hale getirmiş; dolayısıyla Batı ülkelerinden farklı olarak henüz endüstriyel toplum tam olarak oluşmadan ve refah devleti standartları sağlanmadan toplum risklerle karşı karşıya kalmıştır.

Sanayileşme sürecinde Türkiye'nin içinde bulunduğu durum, edebiyat dünyasında da karşılık bulur. Orhan Kemal, Oktay Akbal, Suat Derviş, Sevgi Soysal, Pınar Kür gibi romancılar göç, yoksulluk, işçileşme, kentleşme ve gecekondulaşma meselelerini eserlerinde işlemişlerdir.¹ Bu yazarların eserlerine bakıldığında Türkiye'de yaşanan sanayileşme ve modernleşme sürecinin sınıflararası ilişkiler, işçiler ve toplumsal ilişkiler üzerine etkileri görülebilir. Latife Tekin ise eserlerinde sanayileşmenin ve modernleşmenin birincil sonuçlarının yanısıra geç dönemdeki etkilerini de yansıtması bakımından Türkiye'nin geçirdiği dönüşüme dair kapsamlı bir çerçeve sunar. Onun bu çerçeveyi başarılı ve istikrarlı biçimde sunabilmesinde kişisel yaşam tecrübelerinin rolünün de önemli olduğunu belirtmek gerekir.

Kayseri'nin Kalacahevenk köyünde dünyaya gelen Latife Tekin, 9 yaşındayken ailesiyle İstanbul'a yerleşmiştir. Dolayısıyla Tekin bireysel hayatında da göç, köy ve şehir kültürü, sanayileşme ve toplumsal dönüşüm gibi meseleleri yakından izlemiş, sanayileşme ve modernleşmenin hem erken hem de geç sonuçlarıyla karşılaşmıştır. Köyde doğayla ve çevreyle kurduğu ilişkinin şehirdeki dönüşümünü, yoksulluk deneyiminin birleştirici gücünü, gençlik yıllarında parçası olduğu sol hareketin dağılışını ve bireyselleşmeyi tecrübe ettiği bu otobiyografiyi romanlarının ana izleğine de taşır.

Tekin'in ilk iki romanı *Sevgili Arsız Ölüm* (1983) ve *Berci Kristin Çöp Masalları* (1984), sanayileşme ve modernleşmeyle karşılaşan toplumun durumunu gözler önüne serer. Her iki romanda da kırsal bölgelerden kent kıyılarına göç eden

¹ Orhan Kemal'in *Vukuat Var* (1958), *Devlet Kuşu* (1958), *Eskicinin Oğulları* (1962), *Gurbet Kuşları* (1962) romanlarında yoksulluk, gecekondulaşma, göç gibi temalar oldukça belirgindir. Oktay Akbal'ın *Garipler Sokağı* (1950), Suat Derviş'in *Aksaray'da Bir Perihan* (1962-1963), Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* (1973) ve *Şafak* (1975), Pınar Kür'ün *Yarın Yarın* (1976) romanları Türk Edebiyatında 1950-1980 aralığında göç, yoksulluk, gecekondulaşma gibi temalar üzerine yazılan romanlara örnek gösterilebilir.

ailelerin ekonomik bakımdan tutunma ve kimliklerini koruma gayretleri göze çarpar. Tekin, bu romanlarıyla sanayileşmeyle birlikte başlayan geri dönülmez değişimi doğa, insan ve toplum üzerinde gösterir. Sanayileşmenin neden olduğu tahribatı dili olmayanların dilinden; doğanın ve yoksulun dünyasından anlatır. Bu romanlarından sonra kaleme aldığı *Gece Dersleri* (1986)'nde politik mücadelede kendi kimliğini kaybeden Gülfidan'ın hikayesini, *Buzdan Kılıçlar* (1989)'da bir gecekondu mahallesinde yaşayan üç kardeşin şehirle ve yoksullukla kurdukları ilişkiyi; *Aşk İşaretleri* (1995)'nde de yine büyük kentin kıyılarında bir grup gencin yaşama tutunma gayretini konu edinir. Macit Balık'a göre ilk dönem romancılığının ürünleri olan bu eserlerden sonra verdiği *Ormanda Ölüm Yokmuş* (2001), *Unutma Bahçesi* (2004) ve *Muinar* (2006) romanları onun kadın ve doğa temalarına eğildiği ikinci dönem romancılığını işaret eder (309). Tekin; İstanbul'dan Bodrum'a taşındıktan sonra kaleme aldığı bu üç romanında önceki romanlarından farklı olarak bireyin iç dünyasına yönelir; sanayileşmenin doğayı tahrip ettiği gibi insanı da yaraladığını gösteren Tekin, bu romanlarında doğaya sığınan, doğayla yeniden ilişkilenen insanı ele alır. Özellikle *Muinar*'da kadın olma deneyimini de doğa ile eşleştirir.

2018'de kaleme aldığı *Manves City* ve *Sürüklenme* romanlarında ise yoksulluk, toplumsal değişim ve ekoloji gibi temaları tıpkı ilk romanlarında olduğu gibi yeniden ele alır. Başka bir deyişle Tekin, 1980'lerde sanayileşen topluma yönelttiği bakışı 2018'de tekrarlamış ve ilk iki romanının bittiği noktadan sonra yaşananları kaleme almıştır. Dolayısıyla eserleriyle modernleşen endüstriyel toplumun durumunu 35 yıl arayla iki kez ele almıştır; bu durum ise bize verimli bir karşılaştırma alanı sunar. Çalışmada temel alınacak eserlerin *Sevgili Arsız Ölüm*, *Berci Kristin Çöp Masalları*, *Manves City* ve *Sürüklenme* olarak seçilmesinin nedeni; yazarın bu eserlerde aynı merkezlerden hareket ederek sanayileşmeyi ve modernleşmeyi iki farklı zaman

düzlemi üzerinde kurgulamasıdır. Onun bu romanları arasında görülen dönüşüm, endüstriyel toplum ile risk toplumu arasındaki dönüşümün hikyesidir aslında.

Romanları arasındaki 35 yılda Tekin'in geldiği nokta, son yüzyılda sosyoloji alanında yaşanan gelişmelerle birlikte düşünüldüğünde anlam kazanır. Bu bağlamda sanayileşmenin ve modernleşmenin düşünürler tarafından ilk dönemde ve yakın dönemde nasıl değerlendirildiğini, bu gelişmelere dair bakış açılarının zaman içinde ne yönde değiştiğini gözlemek önemlidir. Turgot, De Condercet, St. Simon ve Comte gibi Aydınlanma düşünürlerinin toplumsal mesele ve problemlere dair fikir ve öngörülleri birbirinden farklı olsa da ilerlemeye duydukları güven açıktır (Lipson 127). Bu bağlamda çoğu düşünür, ilerleme fikrini dönemin bilimsel ve teknik bilgilerinde yaşanan artışın sağladığı etki dolayısıyla benimsemiştir (Uyanık 44). Aydınlanma sonrasında bilim ve teknikte yaşanan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Sanayi Devrimiyle ise ilerlemenin doruk noktalarına ulaştığı görülür. Devrimi takip eden yıllarda birçok düşünür, sanayileşmeyi hayranlık ve övgüyle karşılar; her ne kadar dönemin önemli sosyologları Marx, Weber ve Durkheim sanayileşmeye bağlı olarak gerçekleşen modernleşmenin toplumsal tabakalarda, kamusal alanda, özel hayatta ve bürokraside yarattığı olumsuz sonuçları ele alsalar da temelde bu dönüşümü toplumun evrimsel tarihi içerisinde ulaşılan en son ve en ileri nokta olarak değerlendirirler. İlerleme fikrini sanayileşme/modernleşme ile bir arada düşünen ve teknolojik devrimsel uygulamalarla ilerleme fikrini birbirine koşullandıran siyasi, sosyolojik ve bilimsel görüşlerin birbiri ardına öne sürüldüğü 19 ve 20. yüzyıllarda iddia şudur: Sanayileşme/modernleşme, tarım toplumu ve değerlerinin büyümesini bozmuş ve tüm toplumsal ve siyasi sistemi kökünden değiştirmiştir ve bu değişimin yönü ileriye doğrudur. Bu düşünce sosyal bilimlerin çevresinde oldukça kabul görür; öyle ki “ilerleme=sanayileşme/modernleşme” denklemi uzun bir süre verili halde

kabul edilir. Dolayısıyla sanayi devrimi, nasıl tarım toplumunun siyasi, toplumsal, ekonomik sistemini, kültürünü ve inançlarını tasfiye etmiş ve büyümesini bozarak modern bir toplum yaratmışsa kendisi de başka bir düzlemde yeni inançlar oluşturmuştur. Kısacası sanayileşme, bir büyü bozarken kendi elleriyle başkalarını yaratmıştır. Başka verili inançlar geliştirmiş, toplumsal düzeni ve kendisini önceki toplumlardan ayıran rasyonaliteyi bu yeni inançlar (ilerleme fikri) etrafında yeniden düzenlemiştir. Tekin'in 1983 ve 1984 yılında yayımlanan *Sevgili Arsız Ölüm* ve *Berci Kristin Çöp Masalları* romanlarına baktığımızda da sanayileşme karşısındaki bu büyülenme etkisiyle ve sisteme duyulan güvenle karşılaşırız. Tekin'in sanayileşme ve modernleşmeyle yeni karşılaşan toplumun adaptasyon sürecini izlediği bu romanlarında toplum, geleneksel kültürlerinin büyümlü atmosferinden kurtulurken bir başka inanca, ilerleme inancına yaslanır. Tekin ise bu durumu kurgusal düzlemde ifade etmekle kalmaz, büyümlü gerçekçi anlatım tarzına başvurarak anlatımıyla da gösterir.

Öte yandan, sanayileşme birçok olumsuz sonucu da beraberinde getirir. Sanayileşmeyle birlikte üretim süreçlerinde yüksek verimlilik sağlayan seri üretime geçilmesi, sayısız fabrikanın açılmasına neden olmuş, bu durum dünyayı ekolojik bir felakete doğru sürüklemiştir. Doğa, sanayileşme için bir malzeme ve kaynağa dönüşerek tahrip edilmekte, doğanın ve diğer canlıların yaşam alanları imarlarla, kimyasal atıklar ve sanayide kullanılan çeşitli ilaçlama yöntemleriyle tehdit edilmektedir. Bunun yanında kırsal bölgelerde bulunan insanların iş imkanları için kentlere ve sanayi bölgelerine göç etmeleri, onların doğadan uzaklaşmalarına ve sanayinin neden olduğu tehditlere daha yakından maruz kalmalarına sebep olur. Geleneksel kültürlerinden, toplumsal bağlarından ve aidiyetliklerinden yavaş yavaş sıyrılan toplum, sanayileşmenin desteklediği küreselleşmeyle beraber yeni bir

tüketim kültürüyle, işçi sınıfıyla, çalışmanın ve toplumsal eşitsizliğin ağırlaştırılmış biçimleriyle karşılaşır.

21. Yüzyılda bilime ve ilerlemeye olan güvenin sarsıldığı, dolayısıyla bu yeni büyülenme halinin darbe aldığı görülür. Modernitenin inşa ettiği inançların sorguya açılmasıyla birlikte modern sanayi toplumunun da aşıldığına yönelik iddialar ortaya atılmaya başlanmıştır. Bu görüşlere göre modernleşme anlatısı kendisini tamamlamış ve gerçekleştirmiştir; 21. yüzyıl artık büyük ve tutarlı ilerleme anlatılarının bittiği noktadadır; toplum, bu anlamda perde kapandıktan sonrasını tecrübe etmektedir. Modernite anlatısının son bulunduğu ve kendisini tükettiği noktada ise sosyologlar bu değişimi yeni anlatılara ve terimlere başvurarak açıklama girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu dönüşüm, farklı sosyologlar tarafından postmodernite, ileri veya geç modernite, küreselleşme, ağ toplumu, akışkan modernite, yüksek modernlik ve risk toplumu gibi kavram ve tanımlamalara başvurularak anlaşılmaya çalışılır. Bu tarz tanımlamaların merkezinde ise sosyologların iki kampa ayrıldıklarını gözlemlemek mümkündür. Bir kısım düşünürler modernliğin artık son bulunduğunu ve modernlik sonrasında başka bir aşamaya geçildiğini (Lyotard, Vattimo, Jameson) ileri sürerken bir kısım düşünürler ise içinde bulunulan dönemin modernliğin aslında tam da kendisi olduğunu ve kendi dinamikleriyle anlaşılması gerektiğini (Habermas, Harvey, Beck, Giddens) belirtir.² Bu tezde, ikinci kampta yerini alan Beck ve

² Lyotard 1979 *The Postmodern Condition* 'da (Postmodern Durum) kitabında postmodern dönemin modernlikten farklı yeni bir dönem olduğunu ileri sürer. Habermas, 1981 yılında yayımlanan "Modernity versus Postmodernity" makalesinde bu görüşe karşı çakararak modernliğin tamamlanmamış bir proje olduğunu ileri sürer. 1984 yılında yayımladığı *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism* (Postmodernizm Ya Da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı) kitabıyla Jameson modernitenin sonlandığı ve postmodernizmin yükseldiği düşüncesini destekler. Harvey ise 1989'da *The Condition of Postmodernity* 'de (Postmodernliğin Durumu) Habermas'la benzer şekilde modernitenin statik bir yapı olmadığını vurgular. Öte yandan Vattimo 1985'te *The End of Modernity* (Modernliğin Sonu) adlı eseriyle modern sonrasının yeni bir devir olduğunu belirtir. Beck 1986'da risk toplumu teorisiyle, Giddens 1991'de *Consequences of Modernity* (Modernliğin Sonuçları) adlı kitabıyla modernliğin kendi dinamikleri doğrultusunda radikalleştiğini, içinde bulunduğumuz dönemin yeni bir dönem olmadığını bilakis modernliğin kendisi olduğunun altını çizer.

Giddens'in savunduğu üzere modernitenin alt edilmediği veya üstesinden gelinmediği, aksine modernliğin kendi kendisini büyüttüğü, dönüştürdüğü, radikalleştirdiği fikri temel alınmıştır. Beck ve Giddens modernite doğrultusunda varılan yeni evreyi “refleksif (düşünümsel/dönüşlü) modernite”³ olarak ifade eder. Bununla birlikte Beck ve Giddens'a göre modernitenin dönüşlü yapısının içinde toplum 1980'lerle birlikte bir risk toplumuna dönüşmektedir.

Beck, sosyoloji alanında büyük ilgi toplayacak olan risk toplumu teorisini *Risk Society: Towards a New Modernity* (1986) kitabında çerçevelemiş; sanayi toplumunun nasıl risk toplumuna dönüştüğünü, risk toplumunun karşılaştığı ekonomik, ekolojik ve toplumsal riskleri ve bu riskler karşısında geliştirdikleri tavırları detaylı biçimde ele almıştır. Risk çağında ekolojik durum üzerine yoğunlaştığı *Ecological Politics in the Age of Risk* (1995) ve Elisabeth Beck-Gernsheim ile risk toplumunda bireyselleşmenin izlerini araştırdığı *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences* (2002) çalışmalarıyla Beck, risk toplumu teorisinin farklı odaklarını incelemiştir. 11 Eylül'den sonra ise risk toplumunu terör, politika ve nükleer silah kullanımı bağlamında *World at Risk* (2007) kitabıyla yeniden ele almıştır. Anthony Giddens ve Scott Lash ile birlikte yayımladıkları *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order* (1994) kitabında modern sonrası toplumun dönüşlü (reflexive) yapısını tartışmış; Elisabeth Beck-Gernsheim ile kaleme aldığı *The Normal Chaos of Love* (1990) kitabında ise risk toplumunda dönüşüme uğrayan evlilik ve aile ilişkilerini derinlemesine incelemiştir. Dolayısıyla

³ Beck (2011) *Risk Toplumu*'nda, Giddens (2012) *Modernliğin Sonuçları*'nda dönüşlü/düşünümsel moderniteden bahseder.

Ulrich Beck'in risk toplumu teorisi üzerine yıllar boyunca istikrarlı biçimde çalıştığı ve bu teoriyi kapsamlı bir çerçeveye yerleştirdiği söylenebilir.⁴

Ulrich Beck, *Risk Toplumu* adlı eserinde bu yeni topluma dair bir çerçeve sunar; buna göre risk toplumu, içinde bulunduğu tehlikeler hakkında bilinçlenen, gündelik hayatın yoğunlaşmış risklerine karşı güvencesiz ve yalnız hisseden bireylerden meydana gelir. Bu tehlikelerin görünür yüzü yaşanan ekolojik tahribat ve sağlıksal problemlerdir; sanayileşmenin yol açtığı doğa tahribatı, tüm canlılar için büyük risklere yol açmaktadır. Bunun yanında doğa, insanın hayatından da çekilir; bir manzaraya, seyir nesnesine ve sanayileşme için yararlanılabilecek bir kaynağa dönüşür. Buna ek olarak riskler, iş ve ekonomide de bireyin karşına çıkarak toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmektedir. İş dünyası son derece güvencesiz bir ortam haline gelmiştir; iş bulmak ve ekonomik bakımdan hayatını sürdürebilmek birey için zorlu bir mücadeledir. Bu durum, zaten dezavantajlı bir konumda olan yoksulların mücadelesini de zorlaştırır. Yaşamını sürekli yenilenen koşullarda sürdürebilmek bireysel hayat projesine kapanan insan, doğadan koptuğu gibi kendisini kollayan geleneksel ağlardan da uzaklaşarak bireyselleşir. Böylece ortaya doğadan ve hem maddi bakımdan hem de psikolojik açıdan güvence sağlayan geleneksel bağlardan kopuş yaşayan, yoksullaşan, köksüzleşen ve yalnızlaşan bireyler çıkar. Gündelik hayat bireyler için tehdit ve tehlikelerle doludur ve insan bu koşullarda yeniden bütünleşme, aidiyet duyma ve kimik kazanma ihtiyacı doğrultusunda yeni bağlar kurmaya çalışır.

⁴ Beck'in eserlerinden biri ilk kez 1999 yılında Nihat Ülner tarafından *Siyasallığın İcadı* ismiyle Türkçeye çevrilmiştir (eserin orijinal ismi: *Die Erfindung des Politischen: zu einer Theorie reflexiver Modernisierung*). Beck'in teorisini çerçevelediği *Risk Toplumu* kitabı ise ancak 2011 yılında İthaki yayınları tarafından Bülent Doğan ve Kazım Özdoğan çevirisiyle Türkçe olarak yayımlanmıştır. Elisabeth Gernsheim ile ortak yazdıkları *The Normal Chaos of Love* kitabı da *Aşkın Normal Kaosu* ismiyle İmge Kitabevi tarafından 2012'de Türkçeye çevrilmiştir. Bunun dışındaki eserlerin henüz Türkçe çevirisi bulunmamaktadır.

Tekin, *Sevgili Arsız Ölüm* ve *Berci Kristin Çöp Masalları* romanlarında sanayileşmenin ilk evrelerini ve etkilerini kaleme alırken *Manves City* ve *Sürüklenme*'de ise Beck'in işaret ettiği risk toplumunu yansıtır. Doğadan ve çevresinden kopan bireyler bu romanlarda son derece güvencesiz işlerde çalışmakta ve istikrarsız ilişkiler kurmaktadır. Tekin, modern toplumun ekolojik, ekonomik ve toplumsal bağlamda yaşadığı bu çözülmeyi ve nihayetinde modern insanın geldiği noktayı bu romanlarında gözler önüne serer.

Ulrich Beck ile benzer noktalara vurgu yapan Giddens ve Bauman gibi diğer yakın dönem sosyologların modernlik üzerine fikirlerinden de yararlandığım bu tezde Beck'in risk toplumu teorisini temel kaynak olarak merkeze yerleştirdim. Bunun sebebi, Beck'in Tekin'in eserlerinde temel hareket noktaları olan ekoloji, yoksulluk ve bireyselleşme temaları üzerinden bütüncül bir hikaye kurgulamasıydı. Böylece Tekin'in yoksulluğu, doğayı, bireyi ve toplumu ele alırken yansıttığı bütünü gözlemlemeyi amaçladım. Bu gözlemi gerçekleştirebilmek adına tezimi ekoloji, yoksulluk ve bireyselleşme olmak üzere üç ana başlık etrafında kurguladım.

Sanayileşme faaliyetlerinin dünyada ve Türkiye'de yol açtığı ekolojik tahribatın izlerini sürmeye çalıştığım birinci bölüm, Tekin'in iki dönem arasında işaret ettiği en önemli farka; risk bilincinin oluşumuna odaklanıyor. Bu bölümde Tekin'in *Sevgili Arsız Ölüm* ve *Berci Kristin Çöp Masalları* romanları üzerinden sanayileşmeyle birlikte kırdan kente göç eden insanların doğaya kurduğu ilişkinin değişimi ve sanayileşmenin getirdiği fırsatların gölgesinde büyüyen ekolojik ve sağlıksal riskleri; *Manves City* ve *Sürüklenme* romanlarında ise bu risklere dair gelişen farkındalığı, başka bir deyişle risk bilincinin oluşumunu izledim.

İkinci bölümde sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan risklerden kimlerin nasıl etkilendiğini sordum ve bu bağlamda yoksulları merkeze yerleştirdim. Yoksulların karşılaştığı ekonomik riskleri ve değişen çalışma şartlarının izlerini sürdüğüm bu bölümde *Sevgili Arsız Ölüm* ve *Berci Kristin Çöp Masalları* romanlarında sanayileşmenin getirdiği iş fırsatlarına ve ilerleme inancına kapılan yoksulların ümitlerinin *Manves City* ve *Sürüklenme*'de nasıl ve niçin söndüğüne odaklandım. Bireylerin giderek daha ağır biçimde karşılaştığı ekonomik riskler, işsizlik ve güvencesizlik durumunun yoksul sınıfını Tekin'in eserlerinde nasıl bir risk grubuna dönüştürdüğünü inceledim.

Üçüncü bölümde ise doğadan kopan, emeğine yabancılaşan ve kendi bireysel hayatını kurtarmak için çabalayan insanın çevresinden farklılaşarak geleneksel bağlardan kopuşunu, bireyselleşme sürecini izledim. Bu kısımda *Sevgili Arsız Ölüm* ve *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda canlı olan topluluk ruhunun zayıflayışını; akrabalık ve aile gibi geleneksel bağların çözüme uğrayarak toplumun *Manves City* ve *Sürüklenme*'de yalnızlaşmış bireylere dönüşümünü yine risk toplumu bağlamında inceledim.

Tezin bu üç bölümü vasıtasıyla Tekin'in eserlerinde geç sanayileşme döneminde doğadan, çevresinden ve geleneksel bağların koruyuculuğundan uzaklaşmış, ekonomik bakımdan güvencesizleşmiş, belirsizlikler içerisinde tek başına kalmış bireylerin meydana geldiğini göstermeyi amaçladım. Beck'in risk toplumu önerisiyle örtüşen bu tablonun Tekin'in ustalıklı biçimde kullandığı dil ve üslupla nasıl desteklendiğine ve Tekin'in bu eserleri verdiği arkaplan olarak Türkiye'nin durumuna bölümlerin içinde yer verdim. Bunun yanında bu çalışmada Tekin'in eserlerini kaleme aldığı yerel koşullara, Türkiye'nin genel bağlamda

ekolojik, ekonomik ve sosyal durumunu göz önünde bulundursam da Türkiye’de 35 yıl boyunca gündemde olan tüm meseleleri tartışmak çalışmanın hacmi ve amacı doğrultusunda mümkün değildi. Bu noktada bu çalışma, Latife Tekin’in eserleri verdiği küresel bağlama dair geniş bir çerçeveyi incelerken yerel bağlamda yaşanan sosyal ve politik gelişmelere dair sınırlı bir çerçeve sunuyor.

Nihayetinde Tekin’in eserlerini risk toplumu teorisiyle yan yana koyan bu çalışmanın hem en verimli hem de en zorlayıcı yanı edebiyat ve sosyoloji disiplinlerinden birlikte beslenmektir. Bu zorluğu göze almamın sebebi kuramsal yaklaşımların edebi eserlerle, özellikle romanla ilişkilendirilmesinin bir toplumsal açıklama alanı sunması bakımından (Çelik 124) kıymetli olduğuna inanmamdır. Nitekim Türkes’e göre de edebiyat, içinde bulunduğumuz sosyal atmosferi anlamada en güvenilir kaynaklardan biri (110). Bu düşünceden aldığım güçle Tekin’in eserlerinin belirli bir sosyal gerçekliğe, sosyolojik bir kurama işaret ettiğini iddia ettim. Öte yandan, edebiyatı bir pratik bilgi kaynağı olarak değerlendirirken, yani eseri sosyolojik bir kuramla, o eseri meydana getiren toplumsal arkaplanla ve yazarın hayatı ve eserlerine dair düşünceleriyle birlikte okurken eserin edebi değerini ve dinamiklerini, yazarın dili kullanırken yaptığı seçimleri göz ardı etmemek bu iki disiplin arasındaki dengeyi sağlama noktasında önemlidir. Bu yüzden tez boyunca Tekin’in eserlerine, kurgusuna ve diline bağlı kalarak onun anlattığı dünyayı, eseri verdiği ortamdaki şartları ve Tekin’in kendi hayatını ve ifadelerini risk toplumu teorisiyle bağlantılandırmaya çalıştım. Bu bağlamda tez boyunca edebi eserleri incelerken yakın okuma metodundan yararlandım.⁵

⁵ Yakın okuma metodu doğrultusunda tez boyunca sözü geçen edebi eserlerden alıntılar yaparak bu alıntılar üzerinde analizler gerçekleştirilecektir. Bu noktada başvurulan yakın okuma, hem edebi hem de sosyolojik yorumlamalara kapı açacaktır. Nitekim Alver’in de belirttiği gibi: “Edebiyat kendisini de aşan bir çıkarımlar dizisine izin veren ender üretimlerden biridir. Hem kendi okuma biçimi olan edebi okumaya hem de diğer okuma biçimlerine kapı aralaması söz konusudur ve tekil değil çoğul

Literatürde Tekin'in eserlerine dair oldukça geniş bir liste mevcut. Macit Balık'ın *Latife Tekin'in Romancılığı* (2011) ve Şerefnur Atık'ın *Türk Edebiyatında Postmodernist Süreç ve Latife Tekin* (2012) çalışmaları Tekin'in eserleri üzerine yapılmış önemli çalışmalardır; bunun yanında Tekin, çeşitli spesifik alanlarda ve bakış açılarıyla da okunmuş ve incelenmiştir. Ekoeleştiri alanında Macit Balık'ın "Çevreci Eleştiri Işığında Latife Tekin'in Romanları" (2013) makalesi dikkat çeken çalışmalardan biri olarak karşımıza çıkar. Bu makalede Balık, Tekin'in ikinci dönem romancılığında çevreci eleştiri ve duyarlılığın yoğunluk kazandığını belirtir. Ahmet Can *Latife Tekin'in Romanlarında Doğa ve İnsan İlişkisi* (2018) çalışmasında Tekin'in ilk romanından *Muinar*'a kadar doğayı yansıtma biçimini ele alır. Bu bağlamda insanın doğadan uzaklaşmasını ve doğayla yeniden bağ kurma ihtiyacını Tekin'in romanlarında izler. Yasin Yavuz "Edebiyat ve Ekoeleştiri: Latife Tekin'in *Manves City* ve *Sürüklenme* Adlı Romanları" (2019) makalesinde Tekin'in bu iki romanını da ekoeleştirel bir bakışla ele alır. Furkan Dangır *Sanayileşen Bir Toplumda yok Oluş ve Yerinden Edilme: Latife Tekin'in Manves City ve Sürüklenme Romanlarının Ekoeleştirel İncelemesi* (2021) yüksek lisans tezinde iki roman özelindeki ekoeleştirel bakışı derinleştirir. İsmet Tarık Gölge *Narrating Beyond Human: Econarratology in Contemporary Turkish Literature* (2023) yüksek lisans tezinde Tekin'in *Zamansız* romanının ekolojiyi dili ve yapısıyla anlatım biçimine yer verir. Bilal Kas, *Çevreci ve Distopik Roman Manves City'e Bir Bakış* (2019) makalesinde Tekin'in bu eserinin çevreci bir anlayışla yazıldığını ve ekofeminist bir karakter taşıdığını belirtir. Nurdan Gürbilek, *Ev Ödevi* (1999)'nde Tekin'in yokluk ile dil arasında kurduğu ilişkiyi inceler, bu bağlamda yoksulun dilini bir "mırıltı" olarak değerlendirir. Fatih Altuğ'un "Arafta Kalmışlık Olarak Yoksulluk: Latife Tekin'in

okumaya imkan tanımaktadır. Bundandır ki, psikolojik, sosyolojik, tarihsel çalışmalar edebiyatı çoğu zaman referans dizisine ekleyerek kendi analizlerine taşımaktadırlar" (19)

Minör Edebiyatı” (2010) ve “Latife Tekin’de Yoksulluk Bilgisi” (2022) yazıları, Tekin’in eserlerinin içerik ve dil bakımından yoksulluğu ele alış biçimini anlamada oldukça kıymetlidir. Fatih Altuğ, “Sevgili Arsız Ölüm: Madun Konuşabilir mi?” (2001) başlıklı yazısında ise madunun dilini ve öznellik durumunu tartışır. Feride Güner’in “Latife Tekin’in Manves City ve Sürüklenme Romanlarında Yoksulluk Halleri: İşçi Deneyimi, Sürüklenen Özneler, Direniş ve Umut” (2022) başlıklı makalesinde Tekin’in bu iki eserinde yoksulluğun değişimini, yoksul öznelerin durumunu incelediği verimli bir çalışma olarak göze çarpar. Fatma Zehra Fidan “Latife Tekin’in Eserlerinde Yoksulluğun Farklı Görünümleri” (2013) yazısında Tekin’in eserlerinde yoksulluğu ele alış biçimine odaklanır; yoksulun zihin dünyasıyla ve diliyle bu eserlerde yansıtıldığını gösterir.

Bunun yanında Tekin eserlerinin kurgusu, dili, anlatımı, anlatıcısı ve özneleriyle de birçok çalışmaya kaynak olmuştur. Semih Gümüş *Roman Kitabı* (1991) kitabında Tekin’in *Berci Kristin Çöp Masalları*’nda kurduğu dili eleştirel bir bakışla ele alır. Murat Belge, *Edebiyat Üstüne Yazılar* (1998)’da Sevgili Arsız Ölüm’ün anlatı tekniğini inceler. Bu romanlarda bireyin yalnızlaştığını, aidiyetsizleştiğini gösterir. Canan Öktemgil Turgut, “Latife Tekin’in Yapıtlarında Büyülü Gerçekçilik” (2003) çalışmasında Tekin’in büyümlü gerçekçi üslubunu ele alır. Seyit Battal Uğurlu, “Sevgili Arsız Ölüm’de Gerçeklik, Gelenek ve Yenilik” (2008) makalesinde Tekin’in roman geleneğine ve gerçekçilik anlayışına odaklanır. Ayten Sönmez, *Latife Tekin’in Romanlarında Öznellik ve Anlatı* (2004) yüksek lisans tezinde Tekin’in ilk beş romanında öznelliğin değişimini ele alır. Nurdan Gürbilek, *İkinci Hayat* (2020) kitabında Tekin’in *Manves City* ve *Sürüklenme* romanlarında evsizlik, yersiz yurtsuzluk temasına dikkat çeker. Bu kıymetli çalışmalardan önemli

ölçüde beslenen tezimin temel önerisi, Tekin'in tüm bu bağlamların ötesinde bütüncül ve tutarlı bir hikayeyi, risk toplumuna dönüşümü anlattığıdır.⁶

Son olarak, Tekin'in söyleşilerinden birinde sorduğu soru, bu çalışmanın da temel işlevini yansıtıyor: “Yazarlığın işlevlerinden biri de bu değil midir; değişimi anlamak, korumak ya da yadsımak. Değişimin insana, doğaya, canlıya ne ettiğini anlamayı dert edinmeden nasıl yazılabilir?” (Zariç) Tüm eserlerinin temelinde yer alan bir değişim hikayesinden bahsediyor Tekin; insana, canlıya ve doğaya olan bitenleri ortak bir “değişim” kümesine alıyor. Ben de bu bakış açısının verdiği ilhamla onun eserlerini okudum; tezimde Tekin'in yansıttığı değişimi tüm boyutlarıyla anlamayı ve romanlarında doğanın, yoksulun ve bireyin dönüşümünü izlerken aynı zamanda bu hikayelerin toplamının bize ne söylediğini bulmayı amaçladım. Bu bağlamda bu çalışmanın misyonu, tıpkı Tekin'in arzuladığı gibi değişimi okuyabilmek ve edebiyat sosyolojisi alanında bir katkı sunmak olacak.

⁶ Latife Tekin ve eserleri üzerine yapılmış başka birçok çalışma da literatürde mevcut. Bu eserlerin altını çizmemin sebebi Tekin hakkında yapılan önemli çalışmaları ve bu tezde üzerinde duracağım ekoloji, yoksulluk ve bireyselleşme alanlarında Tekin'in eserlerinin çeşitli biçimlerde okumalara tabi tutulduğunu göstermekti. Bununla birlikte bu çalışmanın literatüre en önemli katkısı, Tekin'in işlediği meselelere ve kullandığı dile odaklanarak spesifik bir yakın okumayı, çizdiği genel tabloya ve onun Ulrich Beck'in risk toplumu teorisiyle ilişkilendirerek ise makro düzeyde kapsamlı bir okumayı içermesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM: EKOLOJİK TEHDİTLER

“Burada insanlar şöyle bir şeyin içinde: Kendi yaptıkları yollardan, kendi yaptıkları havaalanlarına gidip kendi yaptıkları uçaklara binerek kendi yaptıkları köylere gidiyorlar. Bu steril alan içinde kendini her şeyin üstünde görüyor” (Can 157) der Latife Tekin. İnsan eliyle yaratılmış bu steril dünya ise bir günde meydana gelmemiştir elbette; Tekin’in bahsettiği bu durum, uzun ama hızlı bir modernleşme ve sanayileşme döneminin sonucunda modern insanın geldiği nihai noktayı işaret etmektedir. 19. Yüzyıldan bugüne uzanan sanayileşme ve modernleşme hikayesi, insanın doğayı kontrol etme, doğaya üstün gelme arzusunun öyküsüdür aynı zamanda. Bu hikayede insan, doğaya bakışını değiştirmiş; onu tabi olunacak veya mücadele edilecek canlı ve aktif bir güçten ziyade kendi faaliyetleri için kullanıp sömürebileceği bir kaynak, hükmedilecek bir nesne, bir “şey” olarak görmeye başlamıştır.

Sanayileşmenin ilk dönemlerinde doğanın nesneleştirilmesi ve bir tüketim malzemesi olarak görülmeye başlaması, modernliğin ilerleyen safhalarında ise insanı tüketmeye, dayanaksız bırakmaya ve içinde bulunduğu durumu araştırmaya itecektir. İnsan, kendi yaptığı havaalanlarını, uçakları, köyleri sorgulamaya başlayacak, sanayileşme döneminde yüceltilen “insan” ve ilerleme arzusu, bu yeni dönemde doğanın ve insanın karşı karşıya olduğu büyük tehlike olarak görülmeye başlanacaktır. Sanayi toplumunun kendi temellerini kazarak risk toplumuna dönüşümüdür bu. Tezin bu bölümünde insan ve doğa ilişkisinin bahsettiğimiz temel iki dönüşümü Türkiye’nin hikayesini göz önünde bulundurarak Latife Tekin’in *Sevgili Arsız Ölüm* (1983), *Berci Kristin Çöp Masalları* (1984), *Manves City* (2018) ve *Sürüklenme* (2018) romanlarında izleyeceğiz. İnsanın sanayileşmeyle beraber

doğaya karşı aldığı mesafenin nasıl bir yeniden bağlanma ihtiyacıyla kırıldığını, doğayla kurulan veya kurulamayan bağın bu romanlardaki karakterlerin duygu durumu üzerinde nasıl izler bıraktığını, doğal çevreyle ilişkilendirme bağlamında karakterlerin bilinç durumunda nasıl bir dönüşüm yaşandığını soracak ve bu bağlamda sanayileşmenin toplumda yarattığı büyülenme efektinin zaman içerisinde kırılarak yerini şüphe ve karamsarlığa bıraktığı süreci takip edeceğiz. Sanayileşmeyle birlikte yeniliklere adapte olmaya çalışan toplumun tüm gelişmeleri hayranlıkla izleyen gözlerini Tekin'in ilk iki romanında başvurduğu büyümlü gerçekçi üslupla bir arada düşüneceğimiz bu bölümün ilerleyen kısımlarında ise modernleşmenin geç safhalarında bireyin kazandığı risk bilincine odaklanacak, ve bu bilincin ortaya çıkardığı ümitsizliği Tekin'in karanlık ekolojiyi yansıtan dil ve anlatımıyla ilişkilendireceğiz. Başka bir ifadeyle, tezin bu bölümünde Tekin'in eserleri rehberliğinde sanayi toplumunun büyümlü gerçekliğinden risk toplumunun karanlık ekolojisine aldığı yolu izleyeceğiz. Tüm bu dönüşümü izleyebilmek adına öncelikle sanayileşme sürecinin dünyada ve Türkiye'de nasıl gerçekleştirildiğine kısaca değineceğiz.

1.1 Sanayileşme ve İnsan Çağı

İnsanın doğa üzerinde tahakküm kurduğu modern dönem, 2000 yılında biyolog Eugene Filmore Stoermer ve kimyager Paul Crautzen tarafından ortaya atılan ve “insan çağı” anlamında kullanılan “antroposen” kavramıyla ifade edilir (Aykanat 42). Bu kavram, insan faaliyetlerinin doğa üzerinde yarattığı büyük tahribata da işaret eder:

Antroposen çağında pek çok çevresel dönüşüm görmek mümkündür. Bunların başlıcaları, küresel ısınmaya bağlı olarak kutup bölgelerindeki buzul kütlelerinin erimesi ve deniz seviyesinin yükselmesi, atmosferde biriken sera gazlarının etkisiyle Yerküre'nin yüzey sıcaklıklarındaki artış ve buna bağlı

kuraklık, sıcak hava dalgası gibi ekolojik felaketler, insanların doğal kaynakları düşüncesizce kullanması, hızlı endüstrileşme, kentleşme ve nüfus artışına bağlı olarak habitat bozulması, biyoçeşitliliğin azalması, bazı biyolojik türlerin yok olması, ormansızlaşma, okyanusların asidifikasyonu şeklinde sıralanabilir (43).

İnsan-merkezli bu çağın doğaya yalnızca zarar vermediğini, onu yok ettiğini savunanlar da vardır. McKibben, *Doğanın Sonu* (2015) kitabında sanayileşmeyle hızlanan insan faaliyetlerinin doğanın sonunu getirdiği tezini öne sürer. McKibben'a göre doğaya verilen bu zarar, insanın doğayı algılayışında, doğa ile kurduğu iletişimde ve genel olarak "doğa" fikrinde gerçekleşen önemli kırılmaların sonuçlarıdır (27). Tüm bu gelişmelerin temelinde ise bahsi geçtiği üzere Sanayi Devrimi ile beraber yaşanan endüstrileşme yatmaktadır.

19. yüzyılda gerçekleşen Sanayi Devrimi, temellerini Aydınlanma döneminde ortaya çıkan "ilerleme" fikri ve inancına dayar. Dolayısıyla sanayileşme ile birlikte doğa üzerinde gerçekleşen faaliyetler modernleşme sürecinde olumlanmış, ilerlemenin önemli bir unsuru olarak desteklenmiştir. Ancak insanlık kendi faaliyetlerinin yol açtığı küresel çevre sorunlarıyla seksenli yıllarda tanışmış (Barlas 128), bu durum ilerleme fikrine edilen koşulsuz imanın zedelenmesine, bilim ve teknolojinin büyüünün bozulmasına yol açmıştır. Bookchin'in de değindiği üzere:

Sürekli olarak büyüme ihtiyacıyla çıldırmış olan bir toplumun yaşam dünyasını telafisiz olarak ortadan kaldıracığı, organik olanın yerine inorganik olanı, toprağın yerine betonu, ormanın yerine kıraç toprağı, canlı türlerinin yerine basit ekosistemleri geçireceği; evrimin işleyişini tersine çevirerek dünyayı insan türü dahil hiçbir karmaşık canlı türünün yaşamasına elvermeyecek inorganik, mineral bir evreye geri döndüreceği tehdidiyle yaşıyoruz (33).

Bu tehdit, sanayileşmeyle beraber aslında modern insanın ve kuruluşların kendi yarattığı tehditlerdir. Ulrich Beck, bu tehditleri “risk” olarak tanımlamış, günümüz modern-sonrası toplumu risklerle karşı karşıya kalması sebebiyle “risk toplumu” olarak adlandırmıştır. Beck’e göre Batı Almanya’da en geç 1970lerle beraber başlayan “risk toplumu”na geçiş süreci, sanayileşmenin ve ekonomik gelişmenin derecesine göre toplumlar arasında zamansal farklılıklar gösterse de servet paylaşan toplumlar, modernleşmenin sürekliliği içinde risk paylaşan toplumlara er ya da geç dönüşecektir (23-24). Bu anlamda Beck’in “risk” analizi, sanayileşme ve modernleşme sürecindeki insan merkezci anlayışın ve bu doğrultuda gerçekleştirilen insan faaliyetlerinin sonuçlarını işaret eder ve her toplum kendi faaliyetlerinin yerel sonuçlarıyla veya diğer toplumların eylemlerinin yarattığı küresel sonuçlarla bir noktada karşı karşıya kalacaktır. Beck, bu dönemin risklerini geçmiş zamanlardan ayırır, çünkü geçmişteki riskler “nükleer füzyon ya da radyoaktif atıkların depolanması gibi tüm insanlığı tehdit eden küresel riskler değildir. Beck’in sözleriyle: “Bu dönemde ‘risk sözcüğü, yeryüzündeki tüm hayatın kendi kendini yok etmesi tehlikesini değil, cesaret ve macerayı çağrıştırır” (24). Beck’e göre günümüzün riskleri “uygarlaşma riskleri”dir ve bu risklerin bir kısmı artık duyularla algılanabilir düzeye ulaşmıştır (81). Üstelik bu riskler yalnızca doğayı değil, insan sağlığını ve insan türünün geleceğini de etkileyen risklerdir. Artık gözle görülmektedir ki insan, kendisini merkeze yerleştirerek yarattığı bu sistemin kurbanı olmaya başlamıştır.

Sanayileşmenin olumsuz sonuçları uzun zamandır bilimsel çevrelerde araştırılıyor olsa da çevreye dair bilincin uyanması ancak çevre hareketinde de belirleyici bir rol oynayacak Rachel Carson’un *Sessiz Bahar* (1962) kitabının yayımlanmasıyla mümkün olmuştur (Eryılmaz 209). Bu bilinç, takip eden süreç

içerisinde edebiyatta da karşılık bulmaya başlar. Ekolojik duyarlılığın edebiyatta yansıtılabileceği ve gözlemlenebileceği düşüncesi güç bulmaya başlamış; 1978’de yayımladığı “Edebiyat ve Ekoeleştirir” başlıklı makalesiyle William Rueckert ilk kez “ekoeleştirir” kavramını gündeme getirmiştir (Ergin, Dolcerocca). Böylece ekolojik prensiplerin ve duyarlılığın edebiyattaki yansımalarının güçlendiğini ve edebiyat dünyasında sistematik ekoeleştiririnin 1980lerde Amerika’da başladığını söylemek mümkündür.

Türkiye’de ise erken dönemde Cevat Şakir Kabaağaçlı, Yaşar Kemal, Fakir Baykurt gibi yazarların romanlarında doğa ve toplum ilişkisine, tarım toplumlarının modernlikle birlikte karşı karşıya kaldığı kentleşme, kapitalizm gibi sosyolojik değişimlerin yarattığı ekolojik dönüşümlere dair gözlemlere rastlanır.⁷ Ancak sanayileşmenin doğa üzerinde sebep olduğu tahribata doğrudan ve derinlikli biçimde 1980lerde birlikte eser vermeye başlayan Latife Tekin’in yapıtlarında rastlanılabilir. Tekin, sanayileşme ve modernleşmeyle birlikte insanın doğa ile kurduğu ilişki biçimlerini; doğanın bir kaynak olarak sömürülmesini ve bu durumun hem insan sağlığı hem de çevre açısından sonuçlarını istikrarlı biçimde işler. Tekin’in *Sevgili Arsız Ölüm*’de Dirmit üzerinden doğayla kurduğu animist ilişki, *Berci Kristin Çöp Masalları*’nda çevresel tahribata yönelik açık eleştirileri ve bundan sonra kaleme

⁷ Topçu, 1945-2015 yılları arasında Türk edebiyatında otuz iki adet romanın çevreci olarak değerlendirilebileceğini belirtir. Cevat Şahir Kabaağaçlı’nın *Aganta Burina Burinata* (1946) ve *Deniz Gurbetçileri* (1969) Fakir Baykurt’un *Kaplumbağalar* (1967) ve *Tırpan* (1970); Yaşar Kemal’in *Binboğalar Efsanesi* (1971), *Al Gözüm Seyreyle Salih* (1976), *Deniz Küstü* (1978), *Kuşlar da Gitti* (1978); Latife Tekin’in *Berci Kristin Çöp Masalları* (1984), *Ormanda Ölüm Yokmuş* (2001) ve *Muinar* (2006), Buket Uzuner’in *İki Yeşil Su Samuru* (1991) ve *Uyumsuz Defne Kaman’ın Maceraları: Su* (2012), Oya Baydar’ın *Kedi Mektupları* (1992), Aya Kutlu’nun *Kadın Destanı* (1994), Reha Çamuroğlu’nun *İkiilebir* (2001), Sema Kaygusuz’un *Yere Düşen Dualar* (2006), Zülfü Livaneli’nin *Son Ada* (2008), Ayla Kutlu’nun *Asi...Asi* (2010), Faruk Duman’ın *İncir Tarihi* (2010) ve *Bir Pars, Hüzünlü Kaybolur* (2012), Haluk Aytekin’in *Son Pars: Ekolojik Roman* (2013) ve *Son Kurtlar: Ekolojik Roman* (2015), Gündüz Vassaf’ın *İstanbul’da Kedi* (2014), Keremay Ata’nın *Derin Darbe: Trol* (2014), Mahir Adabeş’in *Eşşekler Kasabası* (2015) romanları, Topçu tarafından verilen çevreci romanlar listesinde (24-44) yer alan romanlardır.

aldığı *Ormanda Ölüm Yokmuş* (2001), *Unutma Bahçesi* (2004), *Muinar* (2006), romanlarında çeşitli bağlamlarda ele aldığı çevresel duyarlılık (Balık 5); *Manves City* (2018) ve *Sürüklenme*'de devam etmiştir. Bu tablo, onun ekoeleştiri alanında sistematik bir üretim yaptığını gösterir. Tekin'den önce de insan doğa ilişkisi, doğa tahribatı ve şehirden uzaklaşarak kırsala yerleşme gibi çeşitli yazarlar tarafından işlenmiş olsa da Topçu, Latife Tekin'in *Berci Kristin Çöp Masalları* romanının çevreci edebiyatta önemli bir kırılma noktasında bulunduğunu belirtir (29); kimyasallar, zehirli atıklar ve hava kirliliği gibi sanayileşmeyle doğrudan bağlantılı olan çevre sorunlarını ve bunların insanlar ve diğer canlılar üzerindeki sonuçlarını işlemesi bakımından Tekin, kendisinden önceki yazarlardan ayrılır.

Tekin, gözlerini Türkiye'nin sanayileşme, endüstrileşme ve şehirleşme süreçlerine çevirmiş, eserlerinde çoğunlukla Türkiye'nin hikayesini işlemiştir. 1983'te yayımlanan *Sevgili Arsız Ölüm* ve 1984'te yayımlanan *Berci Kristin Çöp Masalları* adlı iki romanında sanayileşme ve kentleşme süreçlerini takip eder. Onun 1980'lerde yayımlanan bu iki eseriyle 2018 yılında yayımlanan *Manves City* ve *Sürüklenme* romanları birlikte okunduğunda Türkiye'nin sanayileşme ve kentleşme süreçlerinde ekolojik durumun, insanın doğa ile kurduğu ilişki biçiminin ve tüm bu değişimlerin farkına varıp sistemi eleştirmeye başlamasının hikayesi görülür. Tekin, aslında arasında 35 yıl bulunan ancak benzer konuları gündeme getirdiği bu dört eserinde, Türk toplumunun nasıl bir risk toplumuna dönüştüğünü da gözler önüne sermektedir.

1.2. Türkiye'de Sanayileşmenin Ekolojik Sonuçlarına Kısa Bir Bakış

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasından itibaren ekonomik kalkınma ve büyüme için sanayileşme sürecinin başarılması önemli görülür. Kepenek,

cumhuriyetin bu amaca ulaşmak için temel sanayileşme politikasının 1980'lere kadar ithal ikameci, bundan sonra ise ihracata dayalı bir gelişim gösterdiğini belirtir (289). Bu bakımdan 1980'lerin Türk sanayileşmesi bakımından bir dönüm noktası olduğu görülebilir. Bu tarihe kadar ülke içindeki ihtiyaçları karşılamak için ithalata önem verilmiş, bu durum Türkiye ekonomisini “dışa kapalı, rekabetçi ve iktisadi etkinlikten uzak” (Öcal 15) bir noktaya sürüklemiştir. 1978-79 yıllarında iktisadi krizin adeta tüm ekonomiyi iflasın eşiğine getirmesi (Tezel), ülkenin uluslararası pazarlardaki durumu, dış borçlar ve enflasyonun artışı sebebiyle Türkiye ekonomisi zor durumda kalmış, ekonomide yeni kararlar ve politikalar aramaya başlamıştır. Bu arayış sonucunda bir dönüm noktası olarak görülen 24 Ocak 1980 kararları alınmış, ihracata yönelik oluşturulan sanayi stratejisinde özel sektör ön plana çıkmıştır (Gümüş 115). Özelleşme politikalarıyla birlikte fabrikaların açılması kolaylaşmış, Türkçede sanayileşmenin merkezi olan Marmara bölgesinde özellikle İstanbul, İzmit ve Bursa gibi büyük kentlerin çevrelerinde fabrika faaliyetleri yükselişe geçmiştir (Nichols ve Uğur, 14).

Türkiye, 1980'lerde sanayileşmenin hız kazanması dolayısıyla 2000 yılına kadar dünya ortalamasının üstünde bir büyüme göstermiştir (Doğan 223). Bu hızlı büyüme, Türkiye'nin sanayileşmeyi Batı ülkelerinden sonra gerçekleştirmesinden de kaynaklanmaktadır. Geç sanayileşen bir ülke olarak değerlendirilen Türkiye (Eser 29) için değişim oldukça hızlıdır. Bu hızlı sanayileşme süreci ise sanayileşmenin getirdiği sorunların aniden belirmesine yol açar. Kaplan, gelişmekte olan ülkelerde sanayileşmeden kaynaklanan çevre sorunlarının bazı boyutlarını şu sözlerle ifade eder:

Üçüncü Dünya'daki çevre sorunlarının bir diğer biçimi, mineral ve fosil kaynakların aşırı kullanımındır. Kirlilik, zehirli atıklar ve yapay çevrenin

kötüleştirilmesi de bir başka boyuttur. Havanın, yer altı ve yerüstü sularının zehirli atıklarla kirletilmesi, özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinde sürekli yıkım durumuna gelmiştir. Kentler, az gelişmiş ülkelerde yapay çevrenin sürekli tahrip edildiği, yaşam koşullarının kötüleştirildiği alanlar olmaktadır. Yetersiz altyapı, estetik kaygılardan uzak yapılaşma, gürültü ve bunlarla bağlantılı daha pek çok sorun, özellikle büyük kentleri tehdit etmektedir. Aşırı nüfus artışına eşlik eden hızlı ve sağlıksız kentleşme, Üçüncü Dünya ülkelerinin çarpıcı özelliklerinden biridir (81).

Bu hızlı sanayileşme süreci, üçüncü dünya örneklerinde olduğu gibi Türkiye’yi de çevresel ve demografik bakımdan etkilemektedir. Akgündüz, hızla ve hesapsızca artan nüfusun, kırsal bölgelerden kentlere gerçekleştirilen göçlerin, altyapı hizmetlerinden yoksun bölgelerin, fabrika atıklarının ve insanların çevreye karşı umursamaz tutumlarının artık bir çözüm gerektirecek düzeye ulaştığını belirtir (5). Nüfusta olduğu gibi, tüm bu sanayileşme sürecinde de “hızlı ve hesapsız” bir yol izlendiğini söylemek mümkün görünmektedir. Görmez’e göre “Türkiye sanayileşme sürecine geç girmiş bir ülke olmasına rağmen ekolojik sorunlar, Türkiye için de ciddi olumsuzlukları gündeme getirmiştir. Günümüzde de sorunların boyutları giderek artmaktadır. Tüm kirlilik çeşitlerine artık Türkiye’de de rastlanılmaktadır” (5). Söylenebilir ki Türkiye, ekonomik büyümeyi hedefleri için sanayileşme yolunda adımlar atarken bu sanayileşme faaliyetlerinin getireceği çevre kirliliği, nüfus artışı ve nüfusun yer değiştirmesi dolayısıyla yaşanacak kentsel, ekolojik ve toplumsal sonuçlarla henüz sanayileşme süreci devam ederken karşılaşmaya başlar. Dolayısıyla bir yandan sanayileşmeyi sürdürüp desteklerken öte yandan bunun getirdiği olumsuz sonuçlarla baş etmek zorunda kalan bir Türkiye söz konusudur. Sanayileşme sürecinde 1979 itibariyle artık tarım toplumu olarak değerlendirilemeyecek olan Türkiye’nin (Doğan 219) insanın da değişime uğradığını söylemek mümkündür. Sanayileşmenin yoğunlaşması, fabrikaların artması, kırsal bölgede yaşayan insanların

kentlere kitlesel şekilde göç etmeleri insanların doğayla kurdukları ilişkilerde de, yaşam biçimlerinde de önemli kırılmalar yaşanmasına sebep olacaktır. Batı dünyasında olduğu gibi, Türkiye’de de doğayı insanın ve ülke ekonomisinin çıkarları için bir kaynak olarak gören bir anlayış hakim olmaya başlamıştır.

Dolayısıyla görülmektedir ki Türkiye de modernleşme, kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği risklerle karşı karşıyadır. Özelleşmenin desteklenmesiyle 1980’lerde sayısı hızla artan fabrikalar ve iş imkanları dolayısıyla sanayi bölgelerinde meydana gelen demografik yoğunluk, yüz yüze gelinen ekolojik risklerin de hızla gün yüzüne çıkmasına neden olmakta, bu durum bölge çevresi başta olmak üzere doğanın, doğada yaşayan canlıların ve insanın sağlığına yönelik tehditler ve riskler oluşturmaktadır.

1.3. Felaketin Doğuşu: *Sevgili Arsız Ölüm* ve *Berci Kristin Çöp Masalları*’nda Ekolojik Dönüşümler

Latife Tekin, Türk toplumu tam olarak hızlı bir sanayileşme ve kentleşme sürecindeyken ilk eserlerini kaleme almış ve eserlerinde sanayileşmenin insan, toplum ve doğa üzerindeki etkilerini yansıtmıştır. 1983 yılında ilk baskısını yapan *Sevgili Arsız Ölüm* romanında Tekin, Aktaş ailesinin Alacüvek köyünden ismi verilmeyen bir kente göçünü, kentte kurdukları yeni yaşam biçimini ve burada geçirdikleri değişimi konu alır. Ailesi henüz bir köyde yaşarken çalışmak için sık sık kente gidip gelen ailenin babası Huvat, şehirde boyacılık, tesisatçılık gibi çeşitli işlerde çalışmaktadır. Yaşları büyüyen oğulları Halit ve Seyit’i de şehirde çalışmak için yanına alan Huvat, en sonunda tüm ailesini şehre taşımaya karar verir. Bu yer değiştirme, Türkiye’nin hızlı kentleşme süreciyle beraber kentlerde artan iş çeşitliliği ve fırsatlarıyla yakından ilişkilidir; Huvat, şehirde özellikle inşaat sektöründe

çalışmakta ve oğullarını da bu sektörde tesisat, sıva vb. gibi farklı iş alanlarında çalışmaya teşvik etmektedir. Ailenin şehre taşınması, romanın kırılma noktasıdır; bu kırılma, köy ve kent yaşamında insanın doğayla kurduğu farklı ilişkilene biçimlerini gözlemlemek adına önemlidir. Örneğin Romanın Alacüvek köyünde geçen kısımlarında doğanın tüm unsurlarıyla adeta roman kişilerinden biri oluşu dikkat çekicidir. Alacüvek köyünde kuşlar, köpekler, bitkiler insanlar gibi eylemler; onların eylemlerinin ve hareketlerinin romandaki yeri ve etkisi, insanlarınkiyle paralel seyretmektedir:

Kımalı yas zamanı göçmen kuşlar Alacüvek'e geldiler. Genç kızlara telli duvak, çocuklara kum yumurta, delikanlılara oyalı mendil getirdiler. Yöncü kuşlar kavaklardan kavak beğendiler. Artçılar çerçöp topladı. Üç gün üç gece Alacüvek'te itler uyudu, artçı kuşlar uyumadı. Bacalara, evlerin saçaklarına, çatal dallara yuva kuruldu.

- Artçı kuş, seni bırakırsam bana ne verirsin?

- Kum yumurta.

- İstemem

- Ne istersin, Dirmit kız?

- Babamı.

Artçı kuşlar bağbozumunu beklemediler. Yöncü kuşları kavakların tepesinden aşağı atıp öldürdüler. Yası kanatlarına taktılar. Gagalarını çatırdatarak köyün üstünde bir-iki döndükten sonra bir çağrışmayla gittiler (30).

Pasajdan görülebileceği üzere, Alacüvek köyünde hayvanlar insan hayatının bir parçasıdır, onların yasını kanatlarında taşırlar, onları etkiler ve onlardan etkilenirler, Artçı kuşlar tıpkı diğer insanlar kadar hayata katılımcıdır. Üstelik yalnızca hayvanlar insanların hayatına dahil değildir, köylüler de hayvanlarla benzer bir ilişki kurarlar:

O kuşluk zamanı Akçalı'yı eşekler bastı. Önce kuyruğu kucağı kesik iki eşek Sat Deresi'nden geçip yayıla yayıla mezarlığın gerisindeki yamaca doğru tırmandı. Onların arkasından bir anda köyün içinde pıtrak gibi eşek bitmeye başladı. Yüzlerce ayağı yaralı, çulsuz, uyuz eşek anıra anıra köyün içinden

geçip mezarlığın gerisindeki yamaçta toplandı. Erkekler dirgenlerine sarılıp topluca yamaca vardılar. İn mi gönderdi sizi cin mi?’ diye eşeklere bir iki bağırdılar. Eşekleri köyün başına Sarıkız’ın çıkardığını düşündüklerinden onların yanına bir türlü yanaşamadılar. Dirgenlerini bağıra bağıra uzaktan uzağa eşeklere doğru salladılar. Ama eşekler ön ayaklarını uzatıp arka ayaklarının üstünde yamaca yaslandılar (46-47).

Alacüvekliler, köyelerine inen eşeklerle kavgaya tutuşmuş, onların her bir hareketini gözlemleyerek üzerine düşünceler geliştirmiş, eşeklerin eylemlerine göre harekete geçmişlerdir. Alacüveklilerin eylemlerini belirleyen yalnızca eşekler de değildir; rüzgar, kar, yağmur onların hayatlarına, zihinlerine, geleneklerine etki etmektedir. Köylüler doğaya kızarlar, doğayı severler, onunla kavga eder ve barışırlar. Doğa, tüm varlığıyla hayatlarının içindedir.

Ancak Aktaş ailesinin şehre taşınmasıyla birlikte doğanın metindeki ağırlığı da, ailenin üzerindeki etkisi de gözle görülür şekilde azalmıştır. Şehre taşındıktan sonra bir daha ne kar ne de yağmur Aktaş ailesinin hayatında belirleyici olacaktır. Doğa artık yalnızca evdeki saksı çiçeklerinden, biyosfer Mahmut’un zengin olmak için satın aldığı kuşlardan, köyden getirilen ve türlü dert ve hastalıklara çare olması beklenen otlardan ibarettir. Aktaş ailesi artık doğayla nasıl başa çıkacağını değil; geçimini nasıl sağlayacağını, nasıl iş edinebileceğini, şehir hayatına nasıl tutunabileceğini dert edinmeye başlamıştır. Dolayısıyla görülmektedir ki tabiat, şehir yaşamına eklenmeye çalışan aile üzerindeki hakimiyetini kaybetmektedir. Artık insan üzerinde bir tehdit unsuru değildir. Köyde doğayla karşılıklı olarak kurulan ilişki, şehirde insanın doğadan yararlandığı tek taraflı bir ilişkiye doğru dönmüştür. Doğa nesneleşmiş, insan hayatındaki üretici rolü zedelenmiş, tüketilen bir “şey” haline gelmiştir. Şehir yaşamında doğa yalnızca ailenin küçük kızı olan Dirmit’in yaşamında belirleyiciliğini sürdürür; Dirmit şehre taşındıktan sonra etrafında köyden bir iz aramış ve parktaki otların içinden kuşkuşotunu bulmuştur. Kuşkuşotuyla

dertleşir, gökyüzüyle, yıldızlarla konuşur. Doğayla koparmadığı bu iletişim, Dirmit'in kentteki yaşamla baş etme stratejisi olarak görülebilir. Aktaş ailesinin diğer üyelerinde ise şehirle, modern yaşamla bağlantı kuran insanın doğadan uzaklaşma sürecini gözlemek mümkündür.

McKibben, doğanın karmaşıklığı içinde bir düzen barındırdığını belirtir ve devam eder: "Bu düzenin en çekici yanı, belki de kalıcı olması, kökleri neredeyse sonsuza, dallarıysa bir o kadar ileriye uzanan bir şeyin parçası olduğumuz duygusu" (87). Doğaya mesafe alan insanın durumu ise bu bakımdan trajiktir; dünyanın ve doğanın yüzbinlerce yıllık geçmişiyle kurduğu geleneksel bağı koparan ve onu tahakkümü altına almaya çalışan insan köksüzleşmiş, varoluşunu kendi başına tasarlamak, kendi köklerini inşa etmek, kendisini hayata bağlayacak ve bir şeyin parçası hissettirecek başka arayışlara itilmiştir. Aktaş ailesinin her bir ferдинin kendisine yeni bağlar ve anlamlar araması da ekolojiden ve doğadan bu kopuşla ilişkilendirilebilir. Birçok farklı işe girip çıkan Halit, Seyit ve Mahmut; işten ümidini kesince kendisini "yeşil kitaplara", denize, topa veren ve sonra yine yeşil kitaplarına dönen Huvat, hastalığı ilerledikçe yıllar önce kaybettiği kardeşlerini ve kızını aramaya başlayan Atiye ve köyüne ve ailesine özlem duyan Zekiye'nin bağlam ve kök arayışları bu kopuşla beraber düşünülebilir. Şehir yaşamında doğa yalnızca Dirmit'in yaşamında belirleyiciliğini sürdürür; Dirmit, kuşkuşotuyla dertleşir, gökyüzüyle, yıldızlarla konuşur; doğasızlığın getirdiği köksüzlükle başa çıkabilmek için çareyi köy yaşamından zihnine miras kalan canlı ve üretken doğa fikrine tutunmakta bulur. Ancak onun tutunduğu doğa da koparıldıktan sonra solan kuşkuşotu gibi cansızlaşmıştır.

Tekin, *Sevgili Arsız Ölüm*'den bir yıl sonra yayımlanan *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda da benzer şekilde doğaya mesafe alan insanı kente göç edişiyile beraber bu sefer sanayileşmenin sonuçlarıyla doğrudan karşılaştırarak inceler. Bu romanında sanayileşme ve kentleşmeyle gerçekleşen toplumsal değişimi bir toplumun hikayesini anlatarak çözümler. Öznelerin bir görünüp bir kaybolduğu romanda asıl özne Çiçektepe Mahallesi'nin kendisi olarak karşımıza çıkar. Bu roman, sanayileşmenin getirdiği olumsuz sonuçlarla birebir karşılaşan bir kondu mahallesinin öyküsünü anlatır. Bu öykü ise bir gece vakti şehrin sanayi bölgesine kurulan birkaç konduyla başlar:

Bir kış gecesinde, gündüzleri kocaman tenekelerin şehrin çöpünü getirip boşalttıkları bir tepenin üstüne, çöp yığınlarından az uzağa, fener ışığında, sekiz kondu kuruldu. Sabah konduların üstüne yılın ilk karı düştü. Borca alınmış ziftli kağıtlardan, inşaat tahtalarından, at arabalarıyla harmanlardan taşınan briketlerden kurulan bu sekiz konduyu ilkin çöp ayıklamaya gelen insanlar gördü (11).

Konduların şehrin biraz dışına, çöp yığınlarının yanına kurulması anlamlıdır. Sanayi malzemeleri ve atıkların hammaddesini oluşturduğu bu kondular, şehirleşme ve endüstrileşmenin kirli yüzüdür, arka bahçesidir. Görülebilir ki bu konduları var eden ziftiyle, briketleri ve inşaat tahtalarıyla sanayileşmenin ve kentleşmenin kendisidir. Sanayileşmenin çöplerinin, yani örtülen, görünmeyen yüzünün üstüne kurulan bu mahalle, bu bakımdan modernliğin riskleri tarafından inşa edilmiştir.

Bir gecede sayısı yüze çıkan konduların çatısını önce rüzgar uçurur, sonra konduları seller basar. Rüzgarın uçurduğu çatıları gören kuşlar “kuş olmaya, kanat takmaya heves eden çatılara” (13) gülerler. Şehre eklemlenmeye çalışan bu mahalle, doğanın alay konusudur. Henüz şehrin bir parçası olamayan kondular, doğaya hakim olmanın yollarını bulamamış, doğanın gücüyle başa çıkamamışlardır. Doğayla baş

edebilmek için doğaüstünden yardım isteyen konducular bir gün rüzgardan eğrilen erkekleri için, bir başka gün ise soğuktan donakalan bebekler için çareler arar. Ancak doğa, mahallenin mücadele ettiği tek güç değildir; mahalleye gelen ve konducular tarafından “yıkımcı” olarak adlandırılan devlet görevlileri, konducuların tenekelerden, sepetlerden, naylonlardan ve tabaklardan yaptıkları evleri dozerlerle yıkar. Üst üste otuz yedi gün süren bu yıkımın sonunda yıkımcılar mahallenin yerle bir olduğunu gördükten sonra gelmekten vazgeçer, konducular ise yıkımcıların gelmeyi bıraktığını görünce mahalleyi yeniden kurarak çöp yolunun ağzına “Savaştepe” levhasını asarlar. Savaştepe ismi, konducuların önce doğayla, sonrasında ise yıkımcılarla verdikleri mücadeleye işaret eder.

Resmi giysili adamlar tarafından kaldırılan bu levhanın yerine “Çiçektepe” levhası konulur, böylece konu mahallesi resmi olarak şehre eklemeyi başarır. Bu adımla beraber şehrin bir parçası olan mahalle artık “uygarlaşma riskleri” ile yüzleşmeye başlayacaktır. Etrafı tabak ve ilaç fabrikalarıyla çevrili olan bu mahalle, sanayileşmenin göbeğinde, onun yarattığı risklerle karşılaşma bölgesindedir. Mahalleliler için bu fabrikalar atıkları ve çöpleriyle kondularını kurabilmeleri, kendi varlıklarını inşa edebilmeleri için imkan sağlamıştır. Kondularını tabak, plastik, briket gibi fabrika malzemelerinden ve çöplerden meydana getiren Çiçektepeliler, şehrin kıyısındaki varlıklarını bu fabrikalara borçludur. Öte yandan, fabrikaların kendilerine sağladıkları bu avantajlar her zaman yanında dezavantajlarıyla beraber gelmiştir. Sanayileşmenin var ettiği bu mahallenin başına felaketleri getiren de yine sanayileşme olacaktır. Örneğin mahalleliler su bulamadığında ilaç fabrikası, fabrikada kullanılan mavi sularını mahallenin üzerine akıtır, Çiçektepelileri çok sevindiren bu hadise çok geçmeden olumsuz sonuçlara yol açacaktır:

Bu suyla yıkanan insanlarda çok geçmeden garip değişimler ortaya çıkmaya başladı. Kiminin derisi soyuldu. Kiminin yüzü mosmor kesildi. Çocukların bedenlerinde mavi mavi benekler belirdi. İki kadının saçları beyazladı. Çamaşırılar maviye çalan bir renk aldı. Bu renge Çiçektepe’de ‘kondu mavisi’ dendi (23).

Mahallenin üstüne yağdırdığı ve mahallelilerin kara benzettikleri beyaz tozlar da hem doğa, hem de insanlar üzerinde olumsuz sonuçlara yol açmıştır:

Kondulara dayanılmaz bir koku yayıldı. Üç gün içinde bu fabrika karı Çiçektepe’nin ilk çiçeklerini kuruttu. Ağaçların dallarını sarkıttı. Tavuklar boyunlarını büküp büküp kıvrıldı, insanlar başlarını dik tutamaz oldu. Çocuklar hap yemiş gibi mosmor kesilip oyun oynarken uyuyakaldı. Uyuyan çocuklardan biri hiç uyanmadı (22).

Tekin, sanayi bölgesinde gerçekleştirilen fabrika faaliyetlerinin olumsuz sonuçlarına değinirken ilk olarak atmosfere, bitkilere ve hayvanlara işaret eder. Böylece sanayileşmenin sonuçlarının doğayı nasıl tahrip ettiğinin de altını çizer; fabrikadan yayılan bu tozlar öncelikle havayı ve toprağı kirletmekte, böylece bitkiler ve hayvanlar gibi insanlar da zarar görmektedir. Doğaya verilen zararın insana olan etkisi Çiçektepe’de kısa zamanda tecrübe edilmektedir. Dolayısıyla Tekin, sanayileşmenin getirdiğı ekolojik sonuçları sağlık sorunlarıyla ilişkilendirmekte, bu iki sonucu beraber işlemektedir.

Zaman içinde Çiçektepe’de fabrikaların artması ve mahallenin büyümesiyle rüzgar, kar gibi doğa olaylarının mahalle üzerindeki etki ve baskısı azalırken fabrikaların, şehrin ve resmi görevlilerin tesirinin arttığı görülür. Çiçektepe’nin önceleri şiddetli rüzgardan boynu eğrilen erkekleri, zamanla fabrikaların, makinelerin, kirlenen içme sularının yarattığı sağlık problemleriyle mücadele etmek zorunda kalır. Mağduriyetin kaynağı değişmiştir; insan, artık ekonomik büyümenin, ilerlemenin ve insanın merkeze koyulduğu sanayileşmenin kurbanı olmaya

başlamıştır. Fabrikalar, artık insanlar tarafından kendilerine verdikleri zararın çeşidine göre isimlendirilir: “Çöp Yolu'ndaki fabrikaların işçiler arasında ikinci adları vardı. Kimi ciğer söndürür, kimi göz kurutur, kimi kadını kısır eder, kimi işçisini sağır koyardı” (48). Kendilerine iş, yaşam alanı gibi çeşitli imkanlar sağlayan bu fabrikalar, bir yandan bu insanları zehirlemekte, iyi bir yaşam vaadi sunarken bir yandan iyi bir yaşam fırsatını konducuların elinden almaktadır.

Beck'in “risk toplumu” analizinden yola çıkıldığında görülmektedir ki sanayileşen toplumu önceki toplumlardan ayıran şey risklerin varlığı değil, bu risklerin kaynağı, üretim şeklidir. Çiçektepe mahallesinin karşı karşıya kaldığı durumların her biri risk olarak değerlendirilebilir. Ancak romanın başında konducuları etkileyen riskler rüzgar ve kar gibi doğal risklerken roman ilerledikçe bu risklerin insanlar tarafından üretilen risklere dönüştüğü gözlemlenebilir. Nitekim bölgedeki fabrikalar ve bu fabrikaların etrafında büyüyen mahallenin maruz kaldığı ekolojik, sağlıksal ve sosyal riskler, insanın bizzat kendi faaliyetlerinin sonuçlarıdır. Beck, bu riskleri “imal edilmiş riskler” olarak adlandırır (42).

Bu bakımdan sözü geçen iki romanda da Latife Tekin'in bir toplumsal dönüşümü ele aldığı görülebilir. Bu dönüşüm, insanların köyden kente göç etmesi ve sanayileşme ve kentleşmenin bir parçası olmasıyla organikten inorganığe, doğayı esas alan bir toplumdaki insanı, sistemi esas alan bir topluma doğru aldığı yoldur. Sanayileşme ve kentleşmeyle beraber modernliğin ilk evreleriyle tanışan bir Aktaş ailesi ve Çiçektepe mahallesiyle karşılaşırız bu romanlarda.

Öte yandan, sanayileşmenin birçok olumsuz yönüyle karşılaşan bu aile ve mahalle, karşılaştıkları problemleri sistemle ve sanayileşme süreciyle ilişkilendirmez. Başlarına gelen tüm sıkıntılar, tıpkı Çiçektepe mahallesinde olduğu gibi kaderin bir

oyunu, bir talihsizlikler zinciridir. Başlarına türlü türlü felaketler gelmektedir çünkü “Çiçektepe kondularının alnında kara, derin harflerle fabrikalar, çöp ve rüzgar yazılı”dır (39). Doğal olmayan, imal edilen riskler doğallaştırılır, fabrikadan yağın tozlar “kar” olarak isimlendirilir. Beck’in de işaret ettiği gibi henüz risk toplumu doğmadan önce başa gelen her bir olay münferit şekilde algılanır (48), sistemin kendisinde kaynaklı bir problem olduğu görülmez. Çiçektepe’de uygarlaşma riskleri gözle görülür, elle tutulur biçimde ortaya çıksa da bu durumu eleştiren bir birey henüz bu romanlarda doğmamıştır.

1.4. Felaketin Analizi: *Manves City* ve *Sürüklenme*’de Ekolojik Farkındalık

Toplumların odaklarına koyduğu ekonomik büyüme ve ilerleme fikri; teknolojik gelişmelerle birlikte yükselen sanayileşmeyi olumlar, zira bu gelişmeler ekonomik büyümenin en temel koşullarından biri olarak görülmektedir. Bilim ve teknoloji alanında ardı ardına gerçekleştirilen yeniliklere karşı duyulan hayranlık; bir büyülenme efekti yaratmış ve bu gelişmelerin neden olduğu ekolojik ve toplumsal riskler göz ardı edilmiştir. Latife Tekin, *Berci Kristin Çöp Masalları* romanında işçilerin fabrikaya bakışında bu hayranlığı yansıtır: “Önüne çıkan konducuya yürüyüp giden demirlerden, döne döne kıvılcımlar saçan burgulardan, camları biçen bıçaklardan söz açtı. Kendinden geçe geçe konduların üstüne kar yağdıran makineyi anlattı” (47). Konducular kendileri için oldukça yeni ve bilinmezliklerle dolu bu makinelere, fabrikalara korkuyla karışık bir hayranlık duyar. Hareket halindeki makineler, demirler, bıçaklar mahallelileri adeta büyülemektedir. Çiçektepe üzerinde fabrika ve sanayi, tanrısal bir güce sahiptir. Güllü Baba’nın kehanetlerinde de bu fabrikaların Çiçektepe’nin geleceği üzerinde olumlu bir etki sağlayacağına dair bir inanç görülür. Sanayileşme, mahalleyi geliştirecek, ilerletecektir (42).

Sırtını bilim, teknoloji ve sanayileşmeye dayayan modernitenin ilk evresi, insan zihninin ve makinenin gücüne duyduğu hayranlıkla büyülenir. Henüz kendi yarattığı dönüşümün olumsuz sonuçlarıyla karşı karşıya gelmeyen yahut bu problemleri kendi yarattığı zihniyetle ilişkilendirmeyen bu ilk evreden sonra Beck risk toplumunu işaret eden dönüşlü (reflexive) modernitenin yavaş yavaş modernitenin yerini aldığını ifade eder: “Modern toplum kendi ürettiği riskleri tartışma, önleme ve yönetmeyle giderek daha fazla meşgul olması anlamında risk toplumu haline gelmiştir” (356). Dolayısıyla modernleşen toplum, günden güne yaşanan değişimin olumsuz sonuçlarının daha da farkına varmakta, daha sesli biçimde bu değişimi eleştirmektedir. Toplum değişmektedir, ancak bu değişim klasik sosyal teorinin öngörülerinin aksine siyasi bir patlama yaşanmadan, son derece yumuşak bir şekilde “normalliğin sessiz adımlarıyla” (60) gerçekleşmektedir. Modernite, kendi açık noktalarını ve yaralarını görmeye başlamıştır, dolayısıyla çatışma, dışarıdan gelen bir karşıt fikir veya yeni bir proje etrafında değil, sistemin kendi içinde yaşanmaktadır. Modernlik bu anlamda Giddens’in tabiriyle “denetimden çıkan bir makineye” (juggernaut) benzer ancak bu makine adeta kendi motorunu yakarak enerji üretmekte ve bu enerjiyle çalışmaya devam etmektedir. Yani modernlik, kendisini durmaksızın dönüştüren ancak bu dönüşümün dışarıdan denetlenemediği bir mekanizmadır.

Türkiye’de ise modernlik daha süresiz politikalarla, daha hızlı değişimlerle ve el yordamıyla gerçekleştirildiğinden esasında juggernaut hiçbir zaman tam olarak denetim altında olmamıştır. Modernliğin Beck ve Giddens’in teorilerini geliştirirken baz aldığı Batı dünyasından daha kararsız ilerlediği Türkiye için modernite ve dönüşlü modernite arasındaki bağlantı noktaları da daha belirsizdir. Öte yandan, 20. yüzyılda hızlanan ve bu yüzyılın ikinci yarısında doruk noktasına ulaşan

sanayileşmenin neden olduğu doğa tahribatı, büyük nüfus göçü ve yarattığı sosyal ve ekonomik sonuçlar ile yüzleşmeye başladığı; problemlerin kendilerini yaratan asıl nedenlerle ilişkilendirilmeye başlandığı görülür. Beck' göre sanayileşmeye adım atan toplumlar muhakkak bir noktada risk toplumuna dönüşecektir: “Modernleşme süreçlerinin sürekliliği içinde ‘servet paylaşan’ bir toplumun sosyal durumları ve çatışmaları, ‘risk paylaşan’ bir toplumunkileriyle er ya da geç kesişir (...) Henüz risk toplumunda yaşamıyoruz ama artık sadece kıtlık toplumlarına özgü paylaşım kavgalarını da yaşamıyoruz” (Beck, 24). Türkiye de henüz açlık kavgasının üstesinden gelememişken sanayileşmenin getirdiği risklerle karşılaşmış ve bu riskleri gündeme getirmeye başlaması dolayısıyla dönüşümlü (reflexive) modernitenin özelliklerini de göstermeye başlamıştır. Dolayısıyla Beck'in sanayi toplumu ve risk toplumu kümelerinin ikisine dair de özellikleri aynı anda barındıran, bu geçiş noktasında bulunan bir Türkiye'den bahsetmek mümkündür. Bireyler bir yandan ekonomik problemlerle başa çıkmaya çalışırken bir yandan da sanayileşmenin getirdiği risklerin farkına vararak sisteme dair eleştiriler yöneltmeye başlamaktadır.

Latife Tekin'in 2018'de yayımladığı iki romanı *Manves City* ve *Sürüklenme*'de de ilk romanlarıyla arasında geçen 35 yılın getirdiği en önemli değişimin bireyin farkındalığı olduğu söylenebilir. Aktaş ailesi ve Çiçektepe Mahallesi'nden farklı olarak bu romanlarda çevrelerinin kirlenmesinin müsebbibinin kimler olduğunu bilen, sanayileşmenin ve ekonomik gelişmeyi merkeze koyan düşüncenin hatalarını, açık noktalarını fark edebilen ve bunu açıkça ifade edebilen bireyler mevcuttur. Bu romanlarda sanayileşme ve bilim eskisi gibi saf bir hayranlık yaratmamaktadır; aksine, modernitenin getirdiği teknolojik, bilimsel gelişmelere ve gerçekleşen sonsuz yeniliklere mesafe alan, onu içeriden eleştiren karakterler mevcuttur. Bu eleştirinin

ise somut bir şekilde değişen ve tahrip edilen ekoloji üzerinde yoğunlaştığı görülebilir.

Manves City, zamanında tabiat harikası bir köy olan Erice’de geçer.

Sanayileşmeyle birlikte ardı ardına Erice ve çevresinde açılan fabrikalar, köyün doğası üzerinde ciddi bir tahribata neden olmuştur. Tekin, romanında Erice’nin geçirdiği değişimi Ersel’in gözünden izler. Fabrikada gerçekleşen işçi ayaklanmasından sorumlu tutularak hapse giren Ersel, beş sene sonra Erice’ye geri dönmüştür. Romanın ana karakteri olan Ersel köyden bir süre ayrı kalışı dolayısıyla Erice’ye yeniden bakan, ondaki değişimleri izleyen bir göz olarak okura yön verir. Tekin, Ersel’in gözünden sanayileşme sonrası yaşanan gelişmeleri izlemektedir.

Roman, daha ilk cümlesiyle değişimi vurgular; Ersel henüz beş yıl önce çalıştığı fabrikanın kapısını bulamaz (5). Hapiste bulunduğu beş senede Erice’de birçok değişim yaşanmış; fabrikaların sayısı hızla yükselmiş, çalışma standartları farklılaşmış, sosyal, demografik, ekonomik ve ekolojik sahada birçok dönüşüm gerçekleşmiştir. Erice’nin tabiat harikası doğası fabrika üstüne fabrika açılarak gündün güne tahrip edilmiş, bölgenin sanayi bölgesi olarak anılmasıyla beraber çevre beldelerden yoğun bir göç gerçekleşmiştir. Erice’nin insanı ise fabrikalardan önce temel geçim kaynakları olan tarımdan uzaklaşmış ve işçileştirilmiştir. Bu bölgede yaşayan insanlar işçileşme süreci, tahrip edilen doğa ve çevre nüfusun bölgeye gelişi dolayısıyla yaşanan hızlı dönüşüme ayak uydurmaya, bu yeni düzen içerisinde tutunmaya çalışmaktadır.

Romanda Erice’de meydana gelen bu değişimlere çocukluk arkadaşı Nergis’in Ersel hapisteyken kendisine yazdığı mektuplarda rastlanılabilir. Nergis, koşulların ağırlaşmasıyla birlikte doğayla kurduğu iletişimin nasıl değiştiğini yazar: “Yine bir

gelincik mevsimi geldi, halen yoksun, ikindide geçtim oralardan, kendimce andım seni, 4-12 çalışıyoruz bu hafta, sipariş yağmış, depolar boş, nefes alamıyoruz cumartesi-pazar da çağırdılar, baharı minibüs camından kokladım bu sene” (11). Anlaşılmaktadır ki Ericeliler kendilerini yoğun bir şekilde çalışmaya zorlayan iş koşulları ve yaşam mücadelesi dolayısıyla doğanın içindeyken dahi doğadan uzaklaşmıştır. Ancak Aktaş ailesinden ve Çiçektepe halkından farklı olarak Nergis’in bu durumu sürekli olarak eleştirdiği görülür. Yerel bir gazetede köşe yazarlığı yapan Nergis, yazılarında sık sık Erice’nin tabiatının nasıl tahrip edildiğini vurgular: “Büyüklerimizin yeşil dediği Pırasa Ovamızda iki pulluğun döneceği kadar yer kalmadıysa, nereye gidiyoruz diye sorma vaktimiz gelmiş demektir. Hayallerimizi omuzlayıp diz boyu papatyalar arasından geçerek işimize yürüyebilecek miyiz?” (44). Nergis, doğanın sistematik bir şekilde tahrip edildiğini görmekte, değişimin doğa üzerindeki etkilerini izlemektedir. Üstelik bu değişimi durdurmanın, zararı azaltmanın yollarını da aramaktadır: “Hayatlarınızı sarın geriye, çocukluğunuzu bulursunuz da Erice’nin sizi bugüne getiren tabiat harikası doğasını bulamazsınız. Kaybettiklerimizi sayıp dökmek marifet değil, kalanı elden çıkarmayıp korumacı olmaya bakalım” (33). Erice’nin başına gelenlerin telafisinin olmadığını, ancak bundan sonraki adımlarda doğaya karşı korumacı bir tavır geliştirerek daha fazla zararın önlenebileceğini savunur Nergis. Tüm bu sorun tespitlerini ve çözüm önerilerini sesli biçimde yapması ise Tekin’in artık Aktaş ailesinden ve Çiçektepe Mahallesi’nden farklı bir dönem ve zihin yapısına işaret ettiğini gösterir. Bireyler yine doğadan uzaklaşır, ekonomik ve sosyal bakımdan benzer sorunlarla mücadele eder; ancak yavaş yavaş uyanan, yaşadıklarının asıl sorumlusunu arayan ve bunu sesli bir şekilde söyleyen bireylerle karşılaşırız *Manves City*’de.

Nergis'in köşe yazılarından birinde sorduğu esprili soru “Yaşadığımız yerin gelişmişlik seviyesi hangi seviyede?” (45), Erice'nin başına gelenlerin sorumluluğunu gelişme arzusuna yükler. Üstelik bu gelişme arzusu fabrikalar açıldıkça tatmin olmamaktadır; bölgenin doğasını tamamen yok edene kadar durmayacak bir arzudur bu:

Dağlar bile satılmıştı, arka vadiler, dereler... Taksi plakası alır gibi maden arama ruhsatı satın alan aileler vardı, topladıkları yetki belgelerini rulo rulo rafa dizip Ruhsat Kütüphanesi kurmuş insanlardan söz ediliyordu. Planlaması yapılmıştı çoktan, ne Yağ Deresi kalacaktı ortada, ne Pırasa Ovası, ne Erice. Dağlardan denize kadar Enerji Şehri. Veysi Bey'le bir izin gününde Kirazcık'tan çıkıp Karlıca'dan öteye köy köy dolaşmışlar, şantiyeleri kendi gözleriyle görmüştü, dünyayı dar edeceklerdi onlara, şimdiden boğazının sıkıldığını hissediyordu (87).

Tüm bu gelişmeler, pasajdan görülebileceği üzere Erice halkı arasında da konuşulur. Ericeliler, günden güne doğasını kaybetmekte, aldığı göçle de beraber insanlar gittikçe daha doğasız ancak çok daha yoğun bir nüfusun içine hapsedilmektedir. Üstelik bu durumu adım adım izler, konuşur, eleştirir; ancak müdahale edemedikleri bu gelişmeler onları sıkışmış ve ümitsiz bir ruh haline sürükler. Ersel'in geçici olarak iş bulduğu çiftliğin veterineri Ogün Bey ümitsizliğini şu sözlerle yansıtır:

Daha da değişeceğinden başka hiçbir şey durduramaz artık. İyiyeye gitmiyor bana sorarsan, arkadaşlarla takıldığımız bir spor kulübümüz var, tek tek dinle hepsini bak nasıl memnunlar, mühendisi, mimarı... Seviniyorlar Erice kentleşiyor diye, adamlar Manves City tabelasını asmış, Erice'nin adı yaşasa kendi silinecek ortadan, değişimin önüne geçmek imkansız (59).

Beck'in anlayışıyla modernlik “sürekliliği varsayan bir değişim dayanağıdır” (Esgin 107). Erice'de de değişim, sistemin kendisi haline gelmiştir. Bu yönüyle Erice, sürekli sanayileşen ve doğaya ve insanlara yönelik durmaksızın risk üreten denetimden çıkmış bir makineye benzer. Ogün Bey'in işaret ettiği üzere değişimi

ancak daha fazla değişim durdurabilir; dolayısıyla değişimin hem sebebi hem de kurbanı olan insan için *juggernaut*'un önünü almak imkansız hale gelmiştir.

Sanayileşmenin kontrol edilemez bir noktaya gelmesi, doğanın ve insanların yaşam alanlarını ele geçirmesi *Sürüklenme* romanının da ana izleklerinden biridir. Tekin, bu romanında tıpkı Erice gibi fabrikalarla, termal enerji tesisleri ve madenlerle bir sanayi bölgesi haline gelen kırsal bir belde olan Cehil'i ele alır. Romanda ismi verilmeyen anlatıcı, Takviye isminde bir örgüte finansal destek bulmak için çalışmaktadır ve kendisinden romanda "Asistan" kod adıyla bahsedilir. Takviye için İngiltere ve Rusya gibi çeşitli ülkelere mali görüşmeler yapmak için gönderilen Asistan, sonrasında Türkiye'de bulunan Cehil isminde bir kırsal beldedeki enerji tesisine gönderilir. Buraya gittiğinde ise tıpkı Erice'deki gibi bölgenin gündün güne sanayileşmesinin doğa ve insanlar üzerinde yarattığı olumsuz sonuçlarla karşılaşır. Arkadaşı Raşit'e yazdığı mektuplarda Cehil'in durumundan bahseden Asistan, beldenin doğasının uğradığı tahribata şaşkınlıkla bakar: "O eski çayır çimeni ara ki bulasın, koyunların kuzuların yerini iş makineleri almış, kilometrelerce kazıp oymuşlar toprağı, ay krateri gibi kupkuru bir uçurum" (139). Asistan'ın gözlemlerinin yanısıra, beldedekiler de Cehil'in sanayileşmesiyle beraber havanın, topraklarının ve hayvanlarının zarar gördüğünü şu sözlerle ifade eder:

Termal enerji tesisi için çok ruhsat dağıtıldı bu havzada, dört yüz tane daha kuyu açılacak, buhar çok çıksın diye iki yüz ton asit basıyorlar, o asitler nereye gidiyor? İmparatorluklarını kurmuşlar, uyurken bile para kazanıyorlar, bizim keçilerimiz ölmüş, sürümüze kamyon dalmış, hayvanlarımız telef olmuş umurlarında değil, savaş buralara gelmez sanıyordu köylü, bundan âlâ savaş mı olur? Köyün çatında göğüs göğse boğuşuyoruz madencilerle, vicdan yok, güç var ellerinde, devleti arkalarına almışlar (42).

Cehil'e yaptığı tren yolculuğu esnasında yolculardan birinin söylediğı bu sözler, bölgenin nasıl ele geçirildiğini gösterir niteliktedir. Köylüler, bölgelerine gelen

fabrikaları ve bu fabrikalar etrafında doğan ve şekillenen güç çemberini kendileriyle ve doğayla savaş içinde olan bir düşmana benzetir. Beldede yaşayan ve tarım ve hayvancılıkla uğraşan yerliler için sanayileşme, büyük riskler barındırmaktadır. Doğaya salınan asitler toprakları zehirler; makineler hayvanların varlığını tehdit eder. Köylüler, bölgede yağmurların kesilmesiyle başlayan kuraklığı, yaşanan hava kirliliğini ve ormansızlaşmayı bölgenin sanayileşmesiyle açıklamaktadır. Nitekim trendekilerden biri, bulutları göstererek yağmurun geleceğini tahmin eden Asistan'a "Bulut değil toz bu, feldispat tozu" (137) diye cevap verir. Burada ilginç olan, kamyonların hayvanların arasına dalarak onları telef etmesi gibi kolayca görünebilen risklerin yanında hava kirliliği ve asit gibi daha az görünür, ancak bilgi dahilinde farkına varılabilecek risklerden de köylülerin haberdar olmasıdır. Tıpkı Erice'de olduğu gibi Cehil'de de ruhsatların, güç ilişkilerinin ve kendilerine yönelik birçok görünür ve görünmez tehdidin bilincinde olan insanlar bulunur.

Sürüklenme'de doğa ve bitkilerin yanısıra, hayvanların da sanayileşme için nasıl bir kaynak oluşturabileceğine ilişkin notlar bulunur. Asistan, insanın ekonomik çıkarları uğruna hayvanlardan nasıl yararlandığına Rusya'da kürk ticareti yaparak zenginleşen Habil'in hikayesiyle değinir:

Kürk ticaretinden kazandığı parayla servetine servet kattığından haberin var mıydı senin? İnşaat işine sonradan girmiş, HL Dikie Polya Kampany, biliyor musun bu şirketi? Bir Rus'la beraber kurmuşlar, ortağı olan adam Noviy Russkiy tabii ki, KGB'den filan olma ihtimalinden söz edip de canını sıkmak istemiyorum ama öyledir herhalde, sincap, tavşan, tilki, samur, kunduz... Habil, Kirov'daki samur kürk fabrikasında olabirmiş (109).

Sanayileşmenin ve ekonomik ilerleme fikrinin büyümesine kapılan ve güç sahibi olmak isteyen insanın doğaya karşı körleştiği bu satırlardan da görülebilir. İnsan, kendi çıkarlarını merkeze koyarak diğer canlıları ikincilleştirir. Bu noktada antroposen

çağında insanın kendi eliyle yapıp ettiklerinin yarattığı risklerin sınır tanımazlığı ürkütücüdür. Her türlü orman yok edilebilir, her toprak maden için kazılabilir, her hayvan sanayi için bir hammaddeye dönüşebilir. Riskler her an her yerde ortaya çıkabilir, sistemin denetimsizliği dolayısıyla olabilecekleri önceden öngörmek ve önlem almak da imkansızlaşmıştır. Öte yandan, insanın doğaya karşı açtığı bu savaşta kurban yalnızca doğa ve doğadaki canlılar değil, tahrip edilen bölgede yaşayan ve doğa ile ilişki içinde bulunan insandır. Trende konuşan iki adam, durumun farkında olan ancak yine de başlarına gelen bu felaketi önlemede çaresiz kalan bölge sakinlerinin durumunu gösterir. Yine Ericeliler gibi Cehilliler de bu anlayışın sonunda gelebilecek topyekün bir yok oluştan korkmaktadır.

Asistan'ın ziyaret etmek için gittiği Cehil'de bulunan işletmenin sahibi olan Nevres'in durumu da işgal altında olan bir ülkeden farksızdır. Bölgeyi hızla ele geçiren maden işletmesi, gerek dinamitlerle bölgeyi patlatarak gerekse maden bölgelerinin sınırları dışında toprakları kazarak Nevres'in yurt içine ve yurt dışına satmak için fidan yetiştirdiği işletmesini tehdit etmektedir. Üstelik dışarıdan gelen bu tehditler bir yana, Nevres kendi tesisi içinde de hakimiyeti kaybetmiştir. Asistan, Nevres'in durumuna şu sözlerle işaret eder: "Fidanlık, klonlama ünitesi, soğuk hava deposu, her şey kontrolden çıkmış, işletme denetlenemez durumda" (143). Sahibi olduğu tesisin kontrolünü kaybeden ve hem tesisin içinden hem de çevre işletmelerden kaynaklanan çeşitli risklerle baş etmeye çalışan Nevres'in durumu Beck'in risk toplumu analiziyle açıklanabilir.

Beck, risk toplumunun mağdurları ve suçluları arasında keskin bir ayırım yapmaz. Ona göre risk toplumunda "herkes sebep ve etki, dolayısıyla kimse sebep ve etki değil"dir (44). Nevres de fidan işletmesinde de Almanya'dan getirttiği cihazlarla

açtığı klonlama atölyesiyle aslında risk üreticisi konumundadır. Asistan bu girişim için: “GDO’ya karşı etkili bir çözüm olduğunu düşünüp elimden geldiğince yardımcı olmaya çalışmışım ama klonlama işinin söyledikleri kadar masum olmadığını öğrendim sonra tabii” (91) demektedir. Dolayısıyla GDO gibi bir riske çözüm üretebilmek için girişimde bulunan Nevres, klonlama ile başka riskler üretilmesine öncülük ederek risk üreticisi haline gelmiştir, zira bitki klonlama da tam olarak öngörülemeyen sonuçlara yol açabilecek bir bilinmezliğe sahiptir. Üstelik tesisi içinde denetimi kaybetmesiyle Nevres, klonlama bölümünde yapılanlardan tamamen bihaberdir. İçeriye girmesine izin vermeyen biyologun klonlama ünitesi içinde gizlice GDO işlemleri gerçekleştirdiğinden şüphelenir, ancak kendi tesisi üzerinde erişim gücüne ve klonlama alanına dair yeterli bilgiye sahip olmadığı için bunu kanıtlayamaz. Üreticisi olduğu risk, kendi denetiminden çıkmış, Nevres’i de mağdurlarından biri haline getirmiştir. Beck, riskin bu geri dönüşümünü “bumerang” (50) olarak isimlendirir, yapısı gereği denetlenemeyen risk, kendi üreticisini de kurbanlarından birine dönüştürür. Hem içeriden hem de dışarıdan birçok tehditle baş etmeye çalışan Nevres için riskten kaçmak mümkün görünmemektedir ve bu durum Nevres’in tüm bu tehditlere karşı artık kayıtsız bir tutum sergilemesine neden olur. Asistan’ın uyarılarına ve endişelerini çoğunlukla duymazdan gelir. Beck’in kayıtsızlık ve histeri arasında hareket eden bir toplum olarak tarif ettiği risk toplumu (50); Nevres’in bu ilgisizliğini de açıklamaktadır. Hayatı ve fidan tesisi, maden işletmesi ve içerideki karışıklıklar dolayısıyla risk altındayken tüm vaktini ipek yetiştiriciliğine veren Nevres için doğa bir kaçış ve sığınma alanı olmuştur.

Beck, risk mağdurlarının doğaya kaçışını risk toplumunun karşı karşıya geldiği öngörülemez tehditlere karşı duyduğu korkuyla ilişkilendirir. Risk mağdurları doğayla yeniden, başka bir biçimde ilişkilenebilir çünkü doğada bulunan diğer

canlılar gibi insanlar da yine insanlık tarafından üretilen güçler tarafından tehdit altındadır. Bu durum, bir kader ortaklığı etrafında birleşmeye ve dikkatin yeniden doğaya yönelmesine neden olur. Beck'e göre risk toplumunda "insan, 'ahlaki talepleri olan doğal mahluk' olarak kendisini şeyler arasında hareket eden ve incinebilir bir şey ve tehdit edilen doğal bütünün sorumluluk taşıyan doğal bir parçası olarak tecrübe eder" (112). Böylece kendisini diğer incinenlerle, yani doğayla özdeşleştirir. *Sürüklenme*'de bu durumun örnekleri sık sık karşımıza çıkar; risk mağdurlarının kendileri gibi yalnızlaşmış ve hırpalanmış doğa ile oldukça yakın, hatta yer yer mistik bir bağlantı kurduğu görülür. Nevres'in tesisinde denetimi kaybetmesinden sonra doğayla kurduğu iletişimin güçlenmesi ve kendisini ipek böceklerine vermesi bu bakımdan anlamlıdır. Romandaki diğer risk mağduru karakterler de doğayla güçlü bir bağlantı içindedir. Asistan'ı havalimanından otopara taşıyan Arabacı'nın dolunay geceleriyle kurduğu mistik bağlantı ve toprakla yakın ilişkisi, Asistan'ın yardımcısı Tamsi'nin gün doğumunda yaptığı doğa yürüyüşleri, Asistan'ın zeytin ağaçlarından kuşlara kadar tüm canlılara yönelttiği bakışı bu bağlantının diğer örnekleridir. Üstelik bireyler yalnızca kendileri doğayla bağ kurmaz; doğa gibi görünürler. Asistan, risklerle dolu bu dünyanın içerisinde ezilen Tamsi, Misal, Arabacı ve Sezer gibi karakterlerin görünümünü çeşitli hayvanlara benzetir. Arabacı, "ince gözleri, uzun burnuyla su kuşlarına" (28); Misal, boynundan çıkan beyaz tüyleri, üçgen yüzü ve yuvarlak kulaklarıyla kürkü için soyu tüketilen sansara (32) benzetilir. İnsanların doğayla kurduğu kaçınılmaz ilişki, romanın her bir karakterinin gerek görünümüne gerekse düşüncelerine sirayet eder.

Doğa gibi tahrip edilmiş ve yaralanmış halde bulunan insan için sanayileşme, doğaya ve kendilerine karşı açılmış bir savaştır. Nitekim romanda sanayi tesislerinden bahsedilirken farklı karakterlerin ağzından "savaş" ve "işgal" kelimeleri

sık sık tekrar edilir. Öte yandan, sanayileşmeye karşı yapılan bu eleştiri sadece kamusal alanla sınırlı değildir; *Sürüklenme*'de ekolojik mücadelenin kamusal sınırları aşarak kurumsallaştığı görülür. Asistan'ın görev yaptığı örgüt Takviye, aynı zamanda ekolojiye karşı duyarlı bir örgüt olarak bilinir. Asistan, Raşit'e yazdığı mektuplarından birinde kendisinin görüşmeler yoluyla sağladığı finans desteğinin çevre davalarında kullanıldığına işaret eder ve doğayı korumak için Takviye'nin oluşturduğu bir hukuk fonundan bahseder. Dolayısıyla romanda Takviye üzerinden kurumsallaşmış bir ekoeleştiri görmek mümkündür. Ancak bu eleştiri kurumsallaştıkça sisteme entegre olmaya başlamış ve amaçlarını tam olarak gerçekleştiremez hale gelmiştir. Şirketleşmeye ve kapitalizme karşı mücadele veren insanlar tarafından kurulan Takviye, nihayetinde bir anonim şirket olarak kurulmuştur. Asistan, "Ekolojik Araştırmalar AŞ" adıyla gidilen bu şirket oluşumunu ironik bulur. Şirketleşmeyi, özelleşmeyi, sanayileşmeyi eleştiren ve geçmişlerinde sistemle mücadele eden kurucuların mücadelesini gerçekleştirebilmek için somut olarak attığı adımlar, esasında onları sistemin bir parçası yapmaktan ileriye götürmez. Umutsuz bir durum vardır burada; gerçek bir mücadele vermenin imkansızlığı görülmektedir. Dolayısıyla kurumsallaşan ancak tam anlamıyla bir fayda sağlamayan bir ekolojik bilinç ve eleştiriden bahsetmek mümkündür. Bu durum da risk toplumunun kendi öz eleştirisini yaparken sistemin nasıl bir parçası olduğunu ve sistemi dönüştürmek isterken kendisinin de sistemle beraber nasıl bir dönüşüm geçirdiğini gözler önüne serer.

Romanın ilk sayfalarında Asistan'ın karşısına çıkan ve konuşmalarıyla adeta bir kahini andıran Arabacı, dünyanın başına gelen tüm felaketleri insanın doğadan uzaklaşmasına bağlar. Arabacı, bireyi doğadan uzaklaştıran sanayileşmeyi ve modernleşmeyi "uçak" ile simgeler ve uçağa binen insanı da sistemin bir parçası

olarak tahayyül eder. Ona göre uçağa binen insan, topraktan kopmuş ve doğaya tam anlamıyla yukarıdan bakmaya başlamış, bulutların üzerinden ona hükmetmeye kalmış, bir nevi Tanrı rolünü oynamıştır. “Söylenmesi istenmeyen gerçekler”i (19) söyleyen Arabacı’nın temel eleştirisi doğaya üstün gelmeye çalışan insan çağına yöneliktir aslında. Uçaklara adeta düşman kesilen Arabacı, sık sık insanın toprakla arayı soğutmaması gerektiğini söyler. Gerçeklerin sözcüsü Arabacı’nın bakış açısından yola çıkıldığında *Sürüklenme*’de insan uçağa binmemeli, yani sistemin içine dahil olmamalıdır. Tek çözüm, doğayla yeniden birleşmenin bir yolunu bulmaktır.

1.5. Büyülü Gerçekçilikten Karanlık Ekolojiye

Genel olarak bakıldığında Latife Tekin’in sözü geçen dört romanında 1980’lerden itibaren hızla sanayileşen Türkiye’nin yüz yüze geldiği çeşitli ekolojik ve sağlıksal risklere ve bu risklerin birey ve toplum üzerinde yarattığı etkilere dair izlenimler görülür. Sanayileşmenin hız kazandığı 1980’li yıllarda yayımlanan iki romanı *Sevgili Arsız Ölüm* ve *Berci Kristin Çöp Masalları*’nda toplum moderniteyle ve şehir hayatıyla yeni yeni tanışmaktadır. Şehir hayatında çeşitli fırsatlar gören Aktaş ailesi bu fırsatlara daha yakın olabilmek için şehre taşınmış; benzer şekilde Çiçektepe mahallesi de kendisini bir sanayi bölgesinin ortasına inşa etmiştir. Dolayısıyla bu iki romanda sanayileşmenin ve şehirleşmenin getirdiği fırsatları yakalamaya çalışan bir toplum vardır. Büyük buharlı makineler, alevler saçan kesici aletler ve devasa fabrikalarla yeni tanışan insanların gözlerine bu yenilikler, hayatlarını kurtarma fırsatı olarak görünür. Tüm bu yeniliklere duyulan hayranlık ve korku bir aradadır; Seyit’in iş takımlarına gösterdiği özen ve ehemmiyet, Mahmut’un büyük inşaat bölgelerine duyduğu korkuyla beraber var olur.

Aktaş ailesinin ve Çiçektepe Mahallesi'nin bu yeni dünyaya eklemledikten sonra geçirdiği en önemli dönüşümlerden biri doğayla kurdukları iletişimde görülür. Şehir ve sanayileşmenin dinamikleri hayatlarına hakim olmadan önce doğaya yükledikleri anlam yavaş yavaş kaybolur. Korkularının ve hayranlıklarının öznesi doğadan sanayileşme ve kentteki yaşama kayar. Doğanın acımasızlığının yerini kentin acımasızlığı alır; doğanın nimetleri yerine artık sanayileşmenin fırsatları vardır. Bu atmosfer içerisinde romanlarda doğa cansız ve gerçekdışı bir hal alır. Michelle Ty'a göre *Berci Kristin Çöp Masalları* 'nda“ doğa kendisini gösteriyorsa bunu yalnızca ölmek yahut çarpık görünmek için yapar. Ağaçlar yanlara doğru büyür, kuşlar kelleşir, toprak açıklanamaz bir şekilde kırmızıya döner” (623). Tehdit altında bulunan doğanın geçirdiği bu beklenmedik değişimler, aslında bir nevi kendi manifestosudur; benzer şekilde Çiçektepe insanı da aniden belinin eğilmesi ve yüzlerinin morarması gibi fizyolojik tepkiler gösterirler. Ancak yaşanan çevresel ve biyolojik sonuçlar da kendi asıl nedenleriyle buluşamaz. Yaşanan tüm felaketler, nedeni sorgulanamayan bir kaderin oyunu olan münferit olayların toplamından ibarettir.

Tekin, sözü geçen iki romanında kullandığı dil ve üslupla da bu tabloyu pekiştirir. Olayların halk hikayelerini ve mitleri hatırlatır biçimde ardışık bir biçimde gerçekleştiği bu romanlarda olaylar arasında sebep sonuç ilişkisi kurulmaz. Olağandışı olan her şey roman kişileri tarafından olağan karşılanır. Çiçektepeliler fabrikanın kar yağdırmasına, sularının mavi akmasına şaşırmaz, Karakterlerin ruh hallerinin derinlikli biçimde analiz edilmediği bu romanlarında Tekin, roman karakterlerinin eylemlerini de bir gerçekçilik zemini üzerinde meşrulaştırılmaya çalışmaz. Tekin'in başvurduğu bu anlatım *Sevgili Arsız Ölüm* ve *Berci Kristin Çöp*

Masalları romanlarının büyülü gerçekçi bir üslup ve anlatımla kaleme alındığını gösterir.

Walter, büyülü gerçekçi metinlerin ayırıcı özelliğinin bu metinlerde hem yazarın, hem de anlatıcıların ve karakterlerin doğüstü olanı olağan şekilde karşılamaları ve metinde bu olağanüstülüğün yadırgatılmaması olduğunun altını çizer (19). Karakterlerle birlikte anlatıcının da bu büyülü atmosfere kapıldığı *Sevgili Arsız Ölüm* ve *Berci Kristin Çöp Masalları* romanlarında mahalle ve ailenin başlarına gelen olağanüstü durumları yadırgamaması, bunun yanında anlatıcının da bu büyülü efektin bir parçası olarak konumlanması bu romanları büyülü gerçekçi olarak değerlendirmeye olanak sağlamaktadır. Tekin “anlattığım insanların dünyasına ait olan boş inançları, hurafeleri vs. gerçekliğin bir parçası olarak kabul ettim ve yazdım. O insan cine inanıyorsa, yazan kişi de ona inanıyor, inanıyormuş gibi yapıyor” (Aslan 94) sözleriyle de büyülü gerçekçi üslubuna işaret eder. Onun *Sevgili Arsız Ölüm* romanıyla bu tür ve üslubun Türkiye’de tartışılmaya başlaması, Tekin’in edebiyatımızdaki yerini de gösterir niteliktedir; Tekin, bu romanıyla büyülü gerçekçiliği yerli edebi gelenekler üzerinden inşa eder (Yıldırım 25); yerli olanı globalleşen bir tür vasıtasıyla anlatması, sanayileşmeyi ve onun yerel etkilerini konu alması bakımından da dikkate değerdir. Tekin’in bu anlamda biçimi içerikle bütünleştirdiği söylenebilir.

Uğurlu’nun *Sevgili Arsız Ölüm* için söylediği “gerçekçi ve modernist romanın yapı özelliklerini es geçen, fanteziyi düşle, gerçekle, olağandışıyla iç içe geçiren ve bunu ‘normal ’bir atmosfer içinde veren bir roman” sözleri *Berci Kristin Çöp Masalları* için de geçerlidir. Tekin’in böyle bir üslubu tercih etmesi yansıttığı gerçekler açısından da anlamlıdır; Tekin, iki romanında da sonuçların gerçek nedenleriyle tam olarak karşılaşmadığı, toplumun sanayileşmenin gücüyle

büyülediği ve olağandışı olanın henüz sesli biçimde eleştirilmediği bir dönemi kaleme alır.

Beck'e göre risk toplumuna doğru alınan yolda "teknik-ekonomik ilerlemenin" güç kazanımı, risk üretiminin giderek daha çok gölgesi altında" kalır (Beck, 14). Türkiye'de de sanayileşmenin üzerinden zaman geçmesiyle birlikte riskler daha fazla açığa çıkar, tehlikeler görünür olmaya başladıkça teknolojiye ve ilerlemeye duyulan hayranlık hayal kırıklığına ve eleştiriye dönüşür. Tekin, bu durumu 35 yıl sonra yayımladığı *Sürüklenme* ve *Manves City* romanlarıyla gözler önüne serer. Nergis, Ersel, Asistan ve Erice ile Cehil halkının ağızlarından doğanın nasıl tahrip edildiği, insanın ve diğer canlıların yaşam alanlarının nasıl yok edildiği anlatılır. Tüm bu karakterler, olan bitenin farkındadır ve değişimi izlerler. Nergis köşe yazılarıyla, Asistan uyarılarıyla, Takviye kurumsal ve hukuki destekleriyle bir değişim yaratmaya çalışsa da denetimden çıkmış bir makine gibi etrafa riskler saçan bu sistemin önünü almak mümkün değildir. Yarattığı risklerin hem sorumlusu hem de mağduru olan insan için karanlık ve ümitsiz bir dönemi yansıtır Tekin.

Bu karanlık dönemi ele alırken ise risk bilincinin yükselmesine paralel biçimde gittikçe daha kasvetli bir üslup kullanır. Risklerin artık inkar edilemez boyutlara ulaşmasıyla nedenlerin, yani gerçek suçluların arandığı bu romanlarda insan, yarattığı geri dönülmez risklerle karşılaşır ve bu yeni farkındalıkla doğaya tekrar bakar, onunla yeniden ilişkilendirir. Bu yeni ilişkilendirme biçimi ise karanlık ve tekinsiz bir noktadan gerçekleşir; insan artık yalnızlığıyla, kırılmışlığıyla ve mağduriyetiyle doğaya benzemektedir. Bu bağlanma biçimini Tekin, özellikle *Sürüklenme*'de doruk noktasına ulaşan kasvet, tekinsizlik ve ümitsizlik atmosferinde ele alır. Tekin'in son iki romanındaki üslubu, Timothy Morton'un karanlık ekoloji fenomeniyle açıklanabilir.

Günümüz ekolojik durumunun en iyi “karanlık ekoloji” ile açıklanabileceğini belirten Morton’a göre karanlık ekoloji; depresif bir ekolojik farkındalıktır ve bu farkındalık tekinsiz ve karanlık bir atmosfer yaratır (Morton, 5). İnsanın doğa üzerindeki müdahalesinin bir döngü şeklinde gerçekleştiğini belirten Morton’a göre ekolojik farkındalık da buna bağlı olarak döngüselleşir (6). Durmak bilmeyen insan faaliyetleri, adeta bir felaketler zincirine sebep olur; doğa artık bu müdahalelere cevap vermekte, örtük yan etkiler açığa çıkmaktadır. Doğanın içinde bulunduğu bu durum onunla ister istemez bir şekilde etkileşimde olan insanın da doğaya benzer şekilde tehdidi, yaralanmayı ve yok oluşu hissetmesine neden olur. Yazgünoğlu’na göre karanlık ekoloji, “kimya fabrikaları, çöplükleri, petrol kuyularını ve hatta nükleer bombaları kapsayan belirsiz, çirkin ve queer bir ağ örgüsünü yansıtır... Ağ örgüsü ve içinde bulunanlar kırılabilir hayatlar sürmektedir. Çevresel felaketlerle ölüme daha yakındırlar ve karanlıkta kalırlar” (Yazgünoğlu 78). Bu bağlamda karanlık ekoloji, insanın artık fark ettiği ve mağduru olmaktan kaçamadığı çevresel felaketlerin yarattığı sıkışmışlığı, karamsarlığı ve kasveti yansıtır.

Tekin’in *Manves City* ve *Sürüklenme* romanlarında da karanlık ekolojinin izleri görülür. Bu romanlarında oldukça kasvetli bir dil kullanan Tekin, özellikle *Sürüklenme*’de benzer olayların tekrarlaması, aynı cümleleri yinelemesiyle karanlık ekolojinin döngüsel ve sıkışmış atmosferini yansıtır. Asistan sürekli olarak durumu birbirine benzeyen genç erkeklerle karşılaşır, Arabacı’nın söylediği sözler tekrar tekrar kulağında yankılanır. Hem Erice de hem de Cehil’de bir ümitsizlik havası esmektedir.

Tekin’in sanayileşme ve şehirleşme temalarını ele aldığı romanlarının 35 yıllık bir aradan sonra büyümlü gerçekçi bir üsluptan karanlık ekolojinin özelliklerine

doğru yönelmesi, romanlarının yalnızca içeriğinin değil; aynı zamanda üslup ve atmosferinin de risk toplumuyla bağlantı kurduğunu gösterir. Olağandışı olanı henüz olağan kabul eden, ekolojik risklerle karşı karşıya gelmesine rağmen nedenler ve sonuçlar arasında bağlantıları tam olarak kurmamış bir toplumdan sürekli tehdit altında hisseden, kırılğan ve karamsar bir risk toplumuna evrilişı üslubuyla da yansıtır Tekin.

Bunun yanında risklere dair geliştirilen bu farkındalık, yalnızca ekolojik bir farkındalık doğurmaz; insanlar içinde buldukları diğer risklere dair de bilinçlenmiş ve eleştirilerini ifade etmeye başlamıştır. İnsanın kurduğu tahakküm sistemi, yalnızca doğa üzerinde etkili değildir. Karanlık, doğayla birlikte insanı da çepeçevre sarar. Tıpkı doğa gibi zayıf, savunmasız ve kırılğan halde bulunan insan için de bu tahakküm çeşitli riskler doğurur. Servetin öneminin gün geçtikçe arttığı modern çağda ise en savunmasız insan yoksul insandır; tıpkı doğa gibi yoksul insan da gün geçtikçe risklere, ümitsizliğe ve karanlığa saplanır.

İKİNCİ BÖLÜM: YOKSUL SINIFINDAN RİSK GRUBUNA

Sanayileşme sürecinin yol açtığı ekolojik ve sağlıksal sorunlara önceki bölümde değinmiştik. Ancak bu problemleri incelerken önemli bir soruyu bu bölüme bıraktık: Sanayileşmeyle beraber yükselen risklerden herkes eşit derecede mi etkilenmektedir? Beck, risk toplumunu ele alırken risklerin büyümesinden ve paylaşımından bazı insanların diğerlerine kıyasla daha fazla etkilendiğini ve bu durumun ‘risk konumlarını’ ortaya çıkardığını belirtir (27).

Klasik sanayi toplumunda sınıfları belirleyen temel etken servettir. Klasik sanayi toplumunun kapitalist düzenine göre servetin biriktiği toplumsal tabakalar hiyerarşik olarak daha üstte yer alırken piramitin en altında yoksullar birikir. Beck’in piramidini ise risklere maruz kalma durumu belirler. En çok riske maruz kalanlar piramidin en alt tabakasında yer alırken risklerden muafiyet, daha üst toplumsal tabakaları işaret etmektedir. Öte yandan, servet paylaşan toplumun toplumsal tabakalarıyla risk paylaşan toplumunki büyük oranda paralellik göstermektedir; ikisinde de yoksulluk alt tabakayı işaret etmektedir çünkü Beck’e göre “aşırı yoksulluk ile aşırı riskler arasında sistematik bir ‘çekim kuvveti’ mevcut”tur (58), dolayısıyla yoksulluk, risk altında olma durumunu da beraberinde getirir. Beck, risk toplumunun klasik sanayi toplumuyla sınıfsal ilişkisini şu sözlerle ifade eder:

Risk bölüşümünün tarihi tıpkı servet gibi risklerin de sınıfsal modellere sadık kaldığını gösterir, ama bu defa tersten: Servet tepede birikir, risklerse dipte. O bakımdan riskler sınıflı toplumu ortadan kaldırmaz, aksine güçlendirir. Yoksulluk, güvenlikten yoksun olmayı ve sakınılması elzem olan risk bolluğunu kendine çeker. Buna karşılık (gelir, güç ya da eğitim bakımından) zenginler, risk karşısında güvenlik ve risk muafiyetini satın alabilirler (47).

Görülmektedir ki Beck’e göre yoksulluk risklerle çevrelenmiş bir yaşamı işaret ederken zenginlik, risk yoksunluğunu satın almaktır. Risk bölgelerinden uzaklaşmak,

sağlıklı yaşam koşullarına ve hijyene ulaşmak servet konumlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu durumda yeterli mobilite ve sağlık imkanlarına ulaşmaları ekonomik dezavantajlarından dolayı kısıtlanan yoksullar riskleri daha yoğun biçimde tecrübe etmektedir. Dolayısıyla toplumun gelir bakımından alt kademesinde yer alan sınıfların dezavantajlarının arttığı, böylece risk toplumunun bu kesimlerde çifte bir mağduriyet yarattığı gözlenebilir. Yoksullar artık yalnızca yoksul değildir; sanayileşmenin getirdiği ve gelecekte getireceği risklerle en şiddetli biçimde karşılaşacak olan mağdur sınıfıdır. Bunun yanında yoksulluk, bireyleri yalnızca ekolojik ve sağlıksal riskler için bir hedef haline getirmez; yoksulluğun kendisi yeni riskler üretir. İşsizlik, belirsizlik ve güvencesizlik gibi birçok risk; yoksulluktan beslenmektedir. Dolayısıyla klasik sanayi toplumunda maddi yoksunluk olarak ortaya çıkan yoksulluk, risk toplumunda maddi olarak yoksunluktan öteye taşınmış; yoksullar ekolojik, sağlıksal, ekonomik ve toplumsal birçok riske maruz kalan bir “risk grubu” haline gelmiştir.

Latife Tekin, 1980’lerden bugüne çöplerin ortasında kurulmuş şehirleriyle, işsizlikleri, yalnızlıkları ve dışlanmışlıklarıyla yoksulları romanlarının merkezine yerleştirir. İlk romanı olan *Sevgili Arsız Ölüm*’de modern dünyayla tanışan yoksul bir aileyi ele alırken *Berci Kristin Çöp Masalları* ’nda modernleşmenin yoksul bir semt üzerindeki etkilerini izler. *Manves City*’de Erice’nin yoksul işçilerini, *Sürüklenme*’de ise genç yoksulluğu işler. Tekin’in birbirinden farklı zamanlarda kaleme alınmış romanlarında yoksulluğa istikrarlı biçimde ayırdığı bu alan, onun geçen zaman içerisinde yoksulluğun değişimini de gözlemlediğini, yoksulluk üzerine düşünmeye devam ettiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu bölümde yoksulluğun Latife Tekin’in eserlerinde nasıl değişime uğradığı, yoksulun dünyasının, çevresiyle bağlarının, sosyal konumlarının ve dilinin geçen 35 yıl aradan

sonra nasıl yeniden çerçeveslendiği ve yoksulların bu bağlamda nasıl risk mağdurlarına dönüştüğü incelenecektir.

Tekin'in romanlarında bu dönüşümün izini sürebilmek için Türkiye'nin yoksulluk hikayesine değinmek gerekir. Bu yüzden bölümün ilk kısmında Türkiye'nin 1980'lerle ekonomik, kültürel ve sosyal bakımdan küresel etkilere daha açık hale gelmesiyle yoksulluğun ve yoksulların değişimi izlenecektir. Bölümün ilerleyen kısımlarında ise Latife Tekin'in sözü geçen dört romanında yoksulluğun nasıl dönüştüğü incelenecektir.

2.1.Türkiye'de Sanayileşme ve Yoksulluğa Kısa Bir Bakış

Bir önceki bölümde de belirttiğimiz üzere Türkiye, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana sanayileşme fikrini önemsemiş, cumhuriyetin önder kadrolarının Batı'nın ilerleyişini yakalamayı ve modern bir topluma geçişi hedeflemeleri, sanayileşme faaliyetlerinin devlet ekonomisinin temel gündemlerinden biri olmasına neden olmuştur. Buna karşın 1923-1950 arasında sanayileşme süreci süreklilikten yoksundur (Güler 84). Bu tarihten sonra ise sanayileşme faaliyetleri yoğunluk kazanmış, böylece Türkiye ekonomisinin temel dayanağı tarımdan sanayiye çevrilmiştir. Han, 1954-60 döneminde sanayi üretim endeksi artış hızının tarımsal üretimden daha büyük olduğunu belirtir (73). 1963-1976 aralığında doğrudan sanayileşme girişimlerinin görülmüş ve bu girişimler sanayinin şimdiki durumunu yaratan en etkili dönem olarak ön plana çıkmıştır (Tekelli 250-251). Ekonominin değişen yönü, doğal olarak halkın da tarım sektöründen sanayiye yönelmesine neden olmuş; bu değişim, kırsal bölgelerden kentlere ve sanayi bölgelerine bir göç dalgası yaşanmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece Türk toplumu da sanayileşme süreciyle beraber hızla işçileşmeye başlamıştır.

Bunun yanında, sanayileşme sürecindeki sözü edilen gelişmelerin “planlı kalkınma” kapsamında gerçekleştirilmesi ve ekonomik politikaların ithal ikameci özellikler göstermesi dolayısıyla görülmektedir ki devlet, 1980’lere kadar dönem dönem liberalleşme girişimlerinde bulunsa da sanayileşme sürecinin kontrolünü elinden bırakmamıştır. Bu durum, bu süreçte Türkiye’nin sosyal bir devlet olma çabasıyla da ilişkilendirilebilir. Planlı kalkınma döneminde devletin sorumluluk alanları buna bağlı olarak genişlemiş, sosyal güvenlik kurumsallaşmaya başlamıştır (Gümüş 168). Buna karşın refah devleti standartlarını tam olarak yakalayamayan ve vadettiği sosyal güvenceleri sunmakta yetersiz kalınan Türkiye’de bu durum, klasik sanayi devrinin bazı özelliklerinin görülmesine; ancak Avrupa’da yaşanan klasik sanayi toplumuna kıyasla sosyal güvence ve istihdam hedeflerinde eksik kalınmasına neden olur.

1970’lerde dünya ve 80’lerin ortasında Türkiye ekonomisinin liberal bir sürece girmesiyle deregülasyon olarak ifade edilen bir dönüşüm gün yüzüne çıkmış (Mangır 462); ekonomi üzerindeki düzenleme ve denetleme faaliyetleri zayıflamaya başlamıştır. Denetimden çıkan bir makine olarak modernite, ekonomik denetimsizliğin ve özelleşmenin tehditkar boyutlarıyla bu dönemde karşılaşmış, serbest piyasa anlayışının mutlaklaşmasıyla süreç üzerindeki kontrolünü kaybetmiştir. Sosyal refah devleti anlayışının dönüştüğü (Gümüş 57) ve tıpkı piyasa gibi vatandaşların da kendi hallerine bırakıldığı yeni bir dönemin başlangıcıdır bu. Bunun yanında istihdam sağlamak, sosyal yardımlarda bulunmak gibi sorumluluklar da refah devletlerinin omuzlarından kalkmaya başlamış, bireyler hayatlarını sürdürmeye çalışırken kendi idare etme yöntemleriyle baş başa bırakılmıştır. Dolayısıyla risklerin esas itibarıyla azalmadığı, ancak bu risklerle baş etmek için bireylerin destek bulamadığı, risklerle tek başlarına mücadele etmeye çalıştığı bir

dünya doğmuştur klasik sanayi toplumunun sonrasında. Beck bu durumu şu sözlerle özetler: “Eşitsizlikler hiçbir şekilde yok olmuyor. Sadece sosyal risklerin bireyselleşmesi üzerinden yeniden tanımlanıyorlar. Sonuçta toplumsal sorunlar giderek daha fazla psikolojik eğilimler çerçevesinde algılanıyor: Kişisel yetersizlikler, suçluluk duyguları, endişeler, çatışmalar ve nevrozlar gibi” (152). Böylece maruz kalınan risklerin kişilerin kendi başarısızlığı ve kendi yetersizlikleri olarak gün yüzüne çıktığı görülmektedir. Yoksulluk da tıpkı diğer riskler gibi çözümü bireyin kendisine bırakılan bir risk haline gelmiştir.

Türkiye’de de 1980 sonrasında görülen liberalleşme ve özelleşme; zaten refah devleti standartlarını tam anlamıyla uygulayamamış olan Türkiye’de (Kurşun, Rakıcı, vd, 152) yoksulluk meselesinin devletin artık kendisini sorumlu hissetmediği ve çözümünü dernek ve vakıflara bıraktığı bir problem olarak görmesine neden olmuştur. Buğra, Türkiye’de yoksulluk konusunda sorumluluk mercinin devletten topluma kaydığını ve böylece yoksullukla mücadelenin devlet-vatandaş ilişkisinin dışına itildiğini belirtir (239). Devletin sorumluluğunun hafifletilmesiyle ve devletten gelen sosyal yardımların zayıflamasıyla yoksulluk hem daha çok hissedilir, hem de daha az konuşulur bir “mesele”dir artık. Dolayısıyla Beck’in de tespitine paralel şekilde, Türkiye’de eşitsizliklerin arttığı, ancak artık bir problem olarak gündeme getirilmediği ve yoksulların karşı karşıya kaldıkları risklerle baş başa bırakıldığı bir durum söz konusudur.

Dünya Bankası verilerine göre 1990’lı yıllarda sanayileşmenin oldukça yoğun seyrettiği Marmara Bölgesinde yoksulluk oranlarında önemli bir artış görülmektedir (39). Üstelik yoksulluğun bilinen ve hesaplanabilen yüzünün arkasında bilinmeyen, hesaba katılmamış kayıt dışı yoksulluk da vardır. Feymi, 1980’lerin Türkiye’de işgücü piyasası ve üretimde enformelleşme getirdiğini, işçilerin statülerinde düşüş

yaşandığını ve uygulanan yapısal uyum paketlerinin işçilerle beraber diğer tüm emek statülerinde de olumsuz etki yarattığını belirtir (153). Şenses de kayıt dışı çalışmanın ve enformel piyasanın gelişmiş ülkelerde dahi ciddi boyutlarda olduğunu, az gelişmiş yahut gelişmekte olan ülkelerde ise bundan çok daha yaygın olduğunu ifade eder (162). Dolayısıyla Türkiye’de 1980’lerle birlikte enformel işlerin yoğunlaştığı, emeğin ve dolayısıyla yoksulluğun daha da denetlenemez bir noktaya ulaştığı söylenebilir.

Yoksullar ve emekçiler, yalnızca devlet tarafından değil özel sektör tarafından da yalnız bırakılmaktadır. Suğur, Türkiye’de özel istihdam bürolarının açılmasıyla firma ve işçi arasındaki ilişkinin güvensizleştiğinin, ana firmaların işçiye karşı bir sorumluluğu bulunmadığının altını çizer: “İşçiler her yıl yenilenen kısa dönemli sözleşmelerle istihdam edilecek, hiçbir zaman kıdem artışından yararlanamayabilir, hep asgari ücretle çalışmak zorunda kalabilirler. Kısa dönemli ve sözleşmeli istihdam sendikaların da devre dışı kalmasına sebep olabilir” (258). Dolayısıyla işçi ve işveren arasındaki ilişkinin zayıfladığı, işçinin gün geçtikçe daha güvencesiz bir iş ortamına mahkum kaldığı söylenebilir.

Anlaşılmaktadır ki yoksulluk 1980’lerden sonra artık ne devletin, ne özel sektörün ne de tam anlamıyla sivil toplumun problemi haline gelmiştir, yoksulluk bu durumda bireyin kendi problemidir. Yoksullukla döngüsel bir ilişki içinde olan işsizlik de yine bireyin üstesinden gelmesi gereken kişisel bir problem olarak algılanmaya başlanmıştır. Tam istihdam hayalinin gerçek dışı olduğunun kabullenilmesi ve liberal ekonomi anlayışıyla devletin bu alandan da kendisini geri çekmesi, işsizlik probleminin de tıpkı yoksulluk gibi derinleşmesine neden olmuştur. Üstelik sanayileşmeyle birlikte yaygınlaşan otomasyon, hem mavi yakalı hem de beyaz yakalı çalışanların gün geçtikçe “lüzumsuzlaşmasına” neden olmaktadır.

Suğur, incelediği fabrikalardan biri olan GebzeBE'deki otomasyon sürecini şu sözlerle ifade eder:

Son yıllarda yapılan teknolojik yatırımlar sayesinde üretim sürecinin önemli bir bölümünde otomasyona geçilmiştir. Üretim sürecinin son montaj hattına kadar olan aşamalarının büyük bölümünde emek-yoğun işler yok denecek kadar azdır. Metal pres ve kalıp bölümündeki çalışan az sayıda işçinin yapacağı işler otomatik makinelerin düğmesine basma düzeyine kadar basitleştirilmiştir. Boya bölümündeki tüm işler otomatik makineler tarafından yapılmaktadır. Ön montaj hattı bölümünde bulunan çok sayıda CNC tezgahı bilgisayar kontrollü belirli işleri otomatik olarak yapmaktadır (21).

Bu durumda iş bulmak gibi işte kalmak da gün geçtikçe zorlaşmaktadır. İşçilerin yeri her an bir makine ile ikame edilebilir, işçiler sözleşmelerinin bittiği zamanda işsiz kalabilir. Piyasa iş vadetmektedir, ama bu güvencesiz bir iştir. Üstelik bu güvencesizlik durumu enformel sektörde çok daha ciddi boyutlardadır. Beck, işsiz taşralılar için fabrika ve tesislerin başarı simgeleri olarak görüldüğünü ve bu insanların fabrikada çalışmanın risklerini açlık riskine tercih ettiğini belirtir (59). Çünkü işsiz kalarak açlığa ve yoksulluğa saplanmak savaşılmaması öncelikli risk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada Milkman'a göre istihdam güvencesizliğinin artışı, formel sektörde kalmanın önemini arttırır (65). Türkiye'de bulunan işçiler için ise formel sektörde iş bulmak ve bu sektörde kalmak Avrupa'nın en gelişmiş ekonomilerindeki işçilere kıyasla çok daha önemlidir (Nichols ve Suğur, 44).

Küreselleşme, çalışanlar için iş fırsatları yaratırken diğer yandan da güvenceyi ellerinden almaktadır. Üstelik küreselleşmenin işçileri doğrudan etkileyen boyutları bununla sınırlı değildir; çalışma ve fabrika yönetim biçimleri de küreselleşmeyle beraber yeniden şekillenmiş; taylorizm ve fordizm gibi çalışma biçimleri Türkiye'de de yaygınlaşmaya başlamıştır. Nichols ve Suğur, Türkiye'de büyük ölçekli firmaların modern yönetim metotlarının kullanımının sermayeye

odaklandığının altını çizer: “Fabrikalarda modern yönetim metotlarının israfı azaltma, verimliliği karlılığı ve kaliteyi arttırma, emeğin azami üretkenliğinin sağlanması gibi saiklerle daha çok sermayenin kazanımlarına odaklanmış olduğu görülmektedir” (252). İşçiler küreselleşmenin etkileriyle istihdamda yaşadığı güvencesizliği iş koşullarında da yaşamakta, yoğun çalışma koşullarına uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Bu durum, işsizlik riskinin yanında işin de riskli olduğu, dolayısıyla hem enformel sektörde çalışarak veya işsiz kalarak yoksulluğa saplananların hem de formel sektörde iş dünyasının zorlu koşullarıyla mücadele etmeye çalışanların güvencesizlik ve belirsizlik gibi risklerle karşı karşıya olduğu bir tablo çizer. Bora ve Erdoğan’a göre: “Zamanımızın proletaryası prekaryadır. Güvencesiz, keyfi şartlarda çalıştırılan, kronik geçici işlere mahkum, bir işe sahip olmakla işsizlik (veya işsizlik tehdidi) arasındaki müphem alanda bulunanlar...” (30). Güvencesiz (*precarious*) ile proletarya (*proletariat*) kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan prekarya, emek piyasası, iş, çalışma, gelir ve temsil güvenliğinden yoksun kişileri kapsayan bir kavram olarak karşımıza çıkar (Standing 46). “Henüz oluşum sürecinde olan” (Standing 29) bu sınıf, “henüz oluşum çağında olan” risk toplumu ile yakından örtüşmektedir. Prekarya, bu anlamda emek dünyasındaki risk mağduriyetine işaret eder. Güvencesiz bir iş ortamında bulunan yahut sık sık işsiz kalan bu sınıf, ya yoksuldur ya da yoksulluğa her an düşme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Oktik, belirsizlik ve çaresizlikle çevrelenen prekaryanın sanayi toplumundaki sınıflarda farklı bir yapısı olduğuna dikkat çeker:

Belirsizlik sürecinin etkisiyle zenginleşen çaresizlik ve dışlanmışlık duygusunun kalıcı etkileri hem kadim yoksulları daha da aşağı itmekte hem de yeni yoksul gruplarını ortaya çıkarmaktadır. Özellikle ulus devletin küresel etkiler karşısında aldığı yeni konum, bu yoksul gruplarının oldukça riskli gruplar olarak hacimlerini gittikçe arttırmaktadır. Sanayi toplumu jargonunda sınıf profilleriyle analiz edilmeye çalışılan risk durumlarının

içeriği değişmektedir. Değişik risk grupları, sınıf profillerinin ötesinde zengin bir aday listesiyle karşılanmaktadır (147).

Tüm bu gelişmeler, Türk toplumunda da yoksul sınıfın ve yoksulluk analizlerinin yerini risk sınıfı ve risk analizlerinin almasını açıklar. Günümüzde yoksulluk, “risk” kavramıyla karşılıklı bir ilişki içindedir; yoksulluk, çeşitli riskleri etrafında toplarken riskler de yoksulluğu kendisine çekmektedir.

Yoksulluğun gün geçtikçe kişisel bir sorumluluğa indirgenmesine toplumsal hareket ve eğilimlerin bastırılması da neden olmuştur. 12 Eylül 1980 askeri darbesi, Türkiye’de solun çözümlmesine sebep olmuş ve “iş hayatında başarı, köşeyi dönme gibi toplumun değil, bireyin çıkarlarını gözeten faydacı bir felsefe”nin (Moran 50) toplumda yayılmasına öncülük etmiştir. Dolayısıyla yoksulluk üzerinde konuşmayı, yoksulluğa ve toplumsal sorunlara kalıcı çözümler aramayı artık önemsemeyen; ekonomik olarak daha liberal ve sosyolojik olarak daha bireysel bir yönelim ortaya çıkmıştır. Bu durum yalnızca devletin ve ekonomik piyasanın değil, sanatkarların da toplumsal sorunlar üzerine hissettiği sorumluluk duygusunu etkilemiştir. 1950’lerden bu yana toplumsal sorunlar üzerine gerçekçi bir edebiyat kurmaya çalışan ve roman yazarken belirli bir dünya görüşüne yaslanan (Moran 50) yazarların sesi hem 12 Eylül darbesiyle hem de değişen edebiyat anlayışıyla beraber zayıflamıştır.

Latife Tekin ise 1980’lerle birlikte vermeye başladığı eserlerinde yoksulluk temasına sıkı sıkıya tutunmuş az sayıda yazardan biridir. Aydemir, Tekin’in yoksulluğu mercek altına almasını “eleştirel bir müdahale” olarak açıklar:

Yoksulluğun tarihsel olarak derinleştikçe edebî olarak görünmezleşebildiği böyle bir kültürel ortamda, Latife Tekin’in romanları eleştirel bir müdahale olarak da değerlendirilebilir. Nitekim Tekin yoksulluk imgelerinin edebiyatta azalmaya başladığı bir dönemde Türk romanında yoksulluğu, özellikle

gecekondu yaşamını pek de alışılmadık bir tarzda hikâyesinin merkezi yapmıştır (163).

Tekin'in yoksulları 1980'lerden 2018'e kadar hikâyesinin merkezine koyarak inşa ettiği bu toplumsal eleştiri, Türkiye'de yoksulluğun bu süreç içerisinde nasıl ağırlaştığını, kişiselleştğini ve yoksul sınıfının nasıl çözülerek risk altındaki bireylere dönüştüğünü gözler önüne sermektedir. Tekin, romanlarının yoksullukla ilişkisini kendi yoksulluk geçmişiyle birlikte düşünür; *Sevgili Arsız Ölüm*'ün arka kapak yazısında: “Babam hızla işçileşti ve giderek işsiz kaldı. İki ağbim ve kardeşim inşaatlarda işe girdi” demektedir. Ayrıca babasının Alarko şirketine iş başvuruları yaptığına değindikten sonra ekler:

Şimdi Alarko'yu düşünüyorum da... O şirketlerin bazıları ne kadar hızlı büyüdü. Babam gibi insanlar kapılarından içeri giremez oldular. İş teklif mektupları artık İngilizce yazılıyor. Eski usul ustaların İngilizce yazılmış davet dosyalarını çözmelerine, okumalarına imkan yok. Ne kadar iyi usta olurlarsa olsunlar, hayat onları o tekelleşme sürecindeeledi, bir kenara attı. Belki bu hala devam ediyor. Şirketler büyürken bu ustalar büyümenin şıklığına uyamadıkları için yitip gittiler. İşte ben o süreci babamdan dolayı çok içeriden yaşadım (Özer 62).

Görülmektedir ki Latife Tekin, Türkiye'de yoksulların iş koşullarının, ekonomik durumlarının ve sosyal problemlerinin değişimini yakından izlemiştir. *Sevgili Arsız Ölüm* ve *Berci Kristin Çöp Masalları* romanlarında işçi sınıfının ve sanayileşmenin yarattığı yoksul tipini ele alırken *Manves City* ve *Sürüklenme*'de ise sanayileşmenin koşullarının ağırlaşma sürecini ve yoksulların risk mağdurlarına dönüşümünü izler. Yukarıdaki sözlerinden de anlaşılacağı üzere Tekin, Türkiye'de küreselleşmeyle beraber değişen iş biçimlerinin, yükselen prekaryanın, işsizliğin ve yoksullaşmanın yalnızca yazarı değil, aynı zamanda tanığı olarak karşımıza çıkar. Tekin, Pelin Özer ile yaptığı söyleşide *Sevgili Arsız Ölüm* için: “Anlattığım özel bir hikaye değildi,

Türkiye'nin hikayesiydi” demektedir (41). Bu yüzden Latife Tekin'in romanları Türkiye'nin yoksullarının ve işçilerinin de hikayesidir. Tekin, bu hikayeyi sanayileşme dönemini ele aldığı *Sevgili Arsız Ölüm* ve *Berci Kristin Çöp Masalları* romanlarında başlatır.

2.2. Şehrin Kıyılarında Standart Yoksullar: *Sevgili Arsız Ölüm* ve *Berci Kristin Çöp Masalları*

Sevgili Arsız Ölüm, Aktaş ailesinin sanayileşme, modernlik ve kapitalist ekonomiyle; dolayısıyla klasik sanayi toplumuyla tanışmasının öyküsüdür. Ailenin geçimini sağlamak için büyük şehirde çeşitli işler yapan baba Huvat, önce büyük oğulları Seyit ve Halit'i; daha sonra ise tüm ailesini yanına alır. Bir gecekondu mahallesine yerleşen Aktaş ailesi, şehrin sunduğu çok çeşitli iş fırsatlarından yararlanmak ister. Ailesini büyük şehre getirmeden önce uzun süre formel sektörde çalışmış olan Huvat ise bu dönemden sonra iş bulmakta zorlanmaya başlamış ve giderek işsizleşmiştir.

Aktaş ailesi, yoksulluktan kurtulmaya çalışırken çoğunlukla geleneksel ve yerel bağlantılara başvurur. Huvat, Seyit ve Halit'in iş bulmak için akıllarına ilk gelen şey kahveye gitmektir. Kahvedeki bağlantılar sayesinde günlük veya dönemlik iş bulabilir, enformel sektörden haberdar olabilir ve çeşitli ustalara ulaşarak yanlarında iş öğrenebilirler. Mahmut, önce kalorifercinin daha sonra ise terzinin, berberin ve kaplamacının yanında çırak olarak çalışır. Seyit, inşaat ustalarının yanında çalışarak ustalık öğrenir. Ancak Seyit'in sağlığını bozan, Mahmut'un başına türlü sıkıntılar açan, Halit'i usandıran bu işler, ekonomik anlamda aileyi geçindirmeye yetmez. Bu yüzden ailenin özellikle erkek bireyleri sürekli olarak daha kolay yoldan ve hızlı şekilde para kazanmanın yollarını aramakta, zengin olacağı

günleri düşlemektedir. Mahmut bu hevesle yasadışı ürünler satar, Seyit kendisini şirket kurma hayaline kaptırır, Halit kuş ticaretine atılır. Nihayetinde her girişimi başarısızlıkla sonuçlanan ailede zengin olma ümidi ise hiç sönmemektedir. Her bir girişim bir önceki kadar heves ve heyecanla karşılanmakta, tecrübe edilen olumsuzluklar umutlarını kırmamaktadır. Ne yoksulluklarına, ne işsizliklerine, ne de toplumsal dışlanmışlıklarına dair belirgin bir eleştiride bulunurlar; yalnızca hayatta kalabilmek için sıradaki hedefe odaklanan bir Aktaş ailesiyle karşılaşırız bu romanda. Öte yandan, iş bulma ve geçim süreçlerinde karşılarına çıkan problemlerin muhtevası gün geçtikçe değişmekte, kapitalist ekonominin izleri bu yoksul ailenin geçim derdinde günden güne daha görünür olmaktadır. Şirketlerin açılması, fabrikaların ve iş kollarının çoğalması, aileye yoksulluktan kaçmak için yeterli alan sağlamamıştır; aksine iş bulmak da, bir işe tutunmak da gün geçtikçe zorlaşmaktadır. Bunun temel sebeplerinden biri ise piyasa olarak karşımıza çıkar.

Öte yandan, Aktaş ailesinin piyasa ve ekonomiye kurduğu ilişkiye bakıldığında ilk olarak iş piyasasına ve sisteme duyulan bir güven fark edilir. Simmel, modern zamanlarda paraya duyulan itimadın arkaplanını araştırırken “inancın” altını çizmektedir. Buna göre modern zamanlarda insan, piyasaya ve ekonomiye dair “açıklanamaz bir güvence” (178), bir inanç duyar. Dolayısıyla modern dönemde insanın tam olarak açıklayamadığı biçimde sistemin kendi içindeki tutarlılığı noktasında bir inanç geliştirdiği söylenebilir. Bu inanç, sanayileşmeyle birlikte yaygınlık kazanan ilerleme ve gelişmeye yönelik inançla yakından ilişkilidir. Bu noktada modernliğin doğru bir şekilde uygulanmasıyla ilerleyecek olan toplum gibi, doğru girişimlerle bireyin de ilerleyebileceği inancı ve güveni doğmaktadır. Aktaş ailesinde de bu inanç görülür; modern hayata adım atan ailenin bireyleri doğru adımları attıkları takdirde sistemin yüzlerine geleceği güvenine sahiptirler. Ailenin

belirli ekonomik beklentilerle şehre taşınmış olması bu güvenin bir göstergesidir. Bunun yanında, başarılı ve zengin olmanın her zaman bir yolu olduğuna dair geliştirdikleri inanç, karakterlerin temel motivasyonlarında görülebilir. Halit mühendis olursa, Seyit şirket kurarsa, Mahmut ticarete atılırsa, Huvat ise ustalık kazanılırsa başarıya ulaşılacağına inanmaktadır. Bu noktada iş piyasasına duyulan güven gibi, uzmanlıklara karşı geliştirilen bir güven de söz konusudur. Belirli bir alandaki uzmanlık arttıkça toplumsal statüye, başarıya ve paraya kavuşulacağına dair koşulsuz bir iman görülür; bu yüzden ailenin özellikle erkek çocukları belirli alanlarda uzmanlaşmaya çalışır veya bunun hayalini kurar. Üstelik Aktaş ailesinin bu inancını doğrular nitelikte gelişmeler de yaşanmaktadır; Seyit ve Mahmut ustalık öğrendikleri vakitlerde ailenin kazancı artmış, uzmanlığa sahip olan ve para kazanan karakterlerin aile içinde ve sosyal çevrede imajları güçlenmiştir.

Berci Kristin Çöp Masalları'nda da köyden kente göç ederek şehir ve modernlikle tanışan bir toplum söz konusudur. Çiçektepe Mahallesi'ne yerleşen her bir aile, tutunmaya, hayatta kalmaya ve geçimlerini sağlamaya odaklanmıştır. Bu yüzden karşılarına çıkan yenilikleri coşku ve heyecanla karşılarlar. Yanlarında konuşlanan fabrikalar onlar için başta bir tehdit veya tehlike değil, bir iş fırsatı olarak görülür. Ancak bu işlere tutunmak mahalleli için kolay olmayacaktır; mahallenin erkekleri mahalle içinde ve dışında sürekli olarak iş arar, yeni işlere girerler ve o işlerden de vazgeçip başka işler peşinde koşarlar. Dolayısıyla bu yoksul mahallede iş bulmak da, işte kalmak da sancılıdır. Tıpkı Aktaş ailesi gibi Çiçektepeliler de ya iş bulamazlar, ya olumsuz koşullardan dolayı hastalanırlar ya da işten çıkarılırlar, bu bir döngü gibi gerçekleşir. Çiçektepeliler, topluca iş başvuruları yapmaya giderler ancak sık sık başarısız olurlar: "Toplanıp her gün bir ayrı fabrikanın kapısına gittiler.

Tutabildikleri kadar boyunlarını dik tuttular. Ellerini ceplerine sokup gizlice bellerini

doğrulttular. Ama boyunlarını yarı dikeltmeyle, bellerini kanırtmayla fabrikalarda iş bulamadılar” (31). İşsiz kalmak, Çiçektepeliler için öyle olağandır ki iş bulmak artık bir tebrik ve tören sebebidir: “Erkekler günlerce işsiz dolandılar. Öyle uzun zaman dolandılar ki iş bulana topluca gözün aydına gitmek adet haline geldi. Kocasını iş bulan kadın bir çalımla tüm konduları gezdi” (26). İş sahibi olmak, Çiçektepe’de bir ayrıcalık, sosyal statü sebebidir. Mahalleliler bir yandan iş bulmaya çalışırken öbür yandan ise sanayi kültürüyle uyumlanmak, yeniliklere adapte olmak zorunda kalırlar; modernleşme, kapitalizm ve küreselleşme eğilimlerini içinde barındıran sanayi toplumu kültürü bu mahalleyi etkisi altına almaya başlayacaktır.

Berci Kristin Çöp Masalları’nda mahallenin şehre, Çiçektepelilerin ise şehre ekonomisine eklenme süreci küreselleşmeye dair detaylar eşliğinde verilir. Bu, mahallenin gittikçe modernleştiğine ve “ilerlediğine”, mahallelinin ise günden güne klasik sanayi toplumu özellikleri göstermeye başladığına dair bir gösterge olması açısından önemlidir. Önce mahallelinin kendi aralarında “Çöp Yolu” olarak isimlendirdiği caddeye NATO Caddesi ismi verilir. Daha sonra fabrikadaki işler greve başlar ve mahallenin söz dağarcığına NATO isminden sonra “işçi sınıfı, komünist, grev ve sendika” gibi kelimeler de eklenir. Sokaklar ve evler numaralandırılır, kapitalist madde arzusu evden eve yayılır; mahalle kendi modasını oluşturur: “Çiçektepeliler arasında bitmek bilmeyen bir eşya yarışı başladı. Kim kondusuna ne aldıysa ötekilerin bir kere görmesi yetti. Kısa zaman içinde satıcılar Çiçektepe’nin huyunu keşfetti. Bir satıcı Çiçektepe’nin bütün kadınlarına likör takımı satmayı başardı. Bir başka satıcıdan da konduların tüm kadınları kırmızı tül perde aldı” (127). Görülmektedir ki klasik sanayi toplumuna doğru yol alan bu mahallede kapitalist arzu da uyanmaya başlamıştır. Yoksulun maruz kaldığı bu yeni

kültür ve içlerinde günden güne uyanan arzular, Çiçektepe'nin insanının küreselleşmenin etkisiyle dönüşmeye başladığını gösterir niteliktedir.

Bunun yanında, küreselleşmenin ve bunun mahallelinin yaşamına etkisinin en belirgin şekilde görüldüğü noktalardan biri Bay İzak ve onun fabrikasına yurt dışından getirttiği yeni müdürün iş sistemidir:

Buzdolabı işçisi o gün, müdürün yanında getirdiği ücretlendirme sistemine göre para almaya başladığında modern işçi olacağını, kıdemine göre değil, ürettiği mala, bileğinin gücüne, çalışma imanının sağlamlığına göre ücret sırasına dizileceğini öğrendi.

Bir süre sonra buzdolabı fabrikasında 'muntazam işçi' diye yeni bir şey ortaya çıktı, işçiler muntazam çalışanlar, muntazam çalışmayanlar diye ikiye ayrıldı. Muntazam çalışanlara daha fazla saat ücreti verildi. Muntazam olmayan işçilere her ödemede muntazam lafından sinir geldi. Sinirlenen işçilerden biri bu lafı ağzında evirip çevirip diliyle hart diye kesti. 'Muntaz' diye bir laf işçi dilinde küfürler arasına geçti.

İşçiler daha hızlı

Uçaktan daha hızlı

Çalışın daha hızlı

Elim ayağımdan önce

Uzanırsa prese?

Parmaklarınız kopar

Üstüpye kan dolar

Bay İzak'ın yeni müdürünün okumak için gittiği uzak ülkeden öğrenip geldiği 'Daha Hızlı' şarkısı buzdolabı fabrikasında çalışan işçilerin kulaklarını sabah akşam cırnıkladı (79).

Pasajdan görülebileceği üzere küreselleşme, sanayi bölgelerinde sayısız fabrika açılmasına neden olduğu gibi bu fabrikalardaki üretim standartlarını ve çalışma sistemlerini de etkilemektedir. Fabrikalar, daha çok kârı ve dolayısıyla daha

çok üretimi odağına almakta, bu durum da işçiler üzerinde verimlilik baskısının oluşmasına neden olmaktadır. Bay İzak'ın müdürünün “dört yanını koca denizlerin sardığı” (78) bir ülkeden öğrendiği “Daha Hızlı” şarkısı, sanayi devrimiyle 20. yüzyılın başlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan ve endüstriyel yönetim alanında büyük etki yaratan Fordizm düşünce akımını hatırlatır. 20. Yüzyılın başında Amerikalı sanayici Henry Ford tarafından uygulanan ve sonrasında üretimde dünya çapında yaygınlaşan iş yöntemi Fordizm, üretimde verimliliği arttırmayı hedefler ve bu hedef doğrultusunda işçileri belirli alanlarda uzmanlaştırır, bant sistemini uygular, seri ve standart üretimi destekler. Bu üretim biçiminde her bir işçinin kendisine tanımlanan uzmanlık alanındaki görevini seri ve standart biçimde uygulaması beklenir:

Fordist üretimdeki tek kavram fabrika ya da sermayenin verimli yapısıdır. Fabrika, bir 'saat' ile eşdeğerdir ve işgücü bu saatle ilişkilidir. Verimli iş gücü bir enerji ya da hammadde kaynağı olarak görülmekte, sermaye birikimi tek 'hammadde' sayılmaktadır. Fabrikada işlenen maden cevheri gibi, işçiler de fizik kurallarına göre yönetilmektedir. Makineler, her şeyin optimal kullanımına göre düzenlenmektedir. Makine parkındaki diğer parçalar gibi insan vücudu da bir araca dönüştürülerek enerji ve faaliyet geçişimi sağlar (Tamakan 7).

Bak İzak'ın buzdolabı fabrikası, bu fabrikada kurulan bant sistemi ve bant başında vardiyalı biçimde çalışan işçiler, üretim hızını kontrol eden amirler (70) ve yeni müdürün “Daha Hızlı” şarkısı, Çiçektepe'ye buzdolabı fabrikasıyla beraber fordist bir iş anlayışının da geldiğini gösterir: “Ay hışır hışır döndü. Fabrikalar ışıdı. Fabrikalarda işçiler uçaktan daha hızlı çalıştı. Ay çekildi güneş çıktı. Çöp bayırlarının göğüne buzdolabı fabrikasında çalışan demircilerin çığlıkları vurdu” (102). Uçaktan daha hızlı çalışan işçiler adeta makinalaşmıştır. Hayatları, bir makine gibi hatasız ve durmadan çalışmalarına bağlıdır; zira elleri ayaklarından önce prese uzandığı takdirde parmaklarının kopma riski vardır. Fabrikanın çeşitli departmanlara

ayrılması ve her bir bölümdeki işçilerin odaklandığı tek bir iş sürecinin olması da yine fordist bir iş anlayışının getirildiğinin göstergelerindedir. Okyanusların ardından getirilerek mahallenin fabrikalarına yerleşen ve işçileri makineleştiren bu sistem, işçileri belirli bir alanda uzmanlaştırırken bir yandan da standartlaştıran ve üretim sürecinin bütününden koparan bir sistemdir.

Gramsci, Amerikanizm ve Fordizmi “yeni tip bir işçi ve yeni tip bir insan yaratma konusunda bugüne kadar tanık olunan en büyük kolektif girişim” (aktaran Harvey, 148) olarak ifade eder. Buna göre Fordizm yalnızca iş sistemini ve üretim hızını değiştirmemiş, aynı zamanda bu yeni sisteme uygun “yeni tip insan” yaratmıştır. İşçilerin tüketim alışkanlıklarından boş zamanlarına ve aile yaşantılarına kadar etkisi altına alan ve küresel çapta etkili olmuş bu anlayışın sistemin devamını sağlaması ve işçilerin sisteme eklenmesini amaçladığı ve böylece ekonomik verimliliği yüksek düzeyde tutmak istediği söylenebilir. Dikkatli bakıldığında ise görülebilir ki sanayi devrimi ve arkasından gelen ve küresel çapta uygulanan verimlilik projeleri yalnızca yeni bir iş ve işçi tipi yaratmamış; aynı zamanda belirli bir yoksul sınıfı da inşa etmiştir. Özellikle göçmenlerden oluşan bu yoksul sınıf, sistemin içinde kalmaya, şehre ve yeni kültüre eklenmeye çalışan Aktaş ailesi ve Çiçektepelilerden başkası değildir. Bu yoksul sınıfı, karşılaştıkları tüm başarısızlıklara ve dezavantajlarına rağmen koşullarını aşabileceklerine, daha yüksek yaşam standartlarına ulaşabileceklerine dair belli belirsiz bir inanç taşıyan bir yoksul sınıftır. Bu inanç ise modernleşmenin standartlaştırıcı yapısıyla ilişkilendirilebilir; sanayileşmeyle beraber inşa edilen yeni sistem adeta bir makine gibi işlediği intibasını verir; dolayısıyla daha fazla çalışan kişi muhakkak daha fazla gelir ve başarı elde edecektir. Yoksulların zihninde gidilmesi gereken yol az çok belirgindir;

yoksulluktan kaçmak için formel sektöre adım atılmalı, uzmanlık kazanılmalı ve “muntaz” bir çalışan olunmalıdır.

Sanayi toplumunun ve kültürünün getirdiği ekonomik problemlerle boğuşan Aktaş ailesi ve Çiçektepe Mahallesi, sürekli olarak mücadele içindedir. İş aramak, iş bulmak, işten kovulmak, girişim yapmak, dönemsel olarak zenginleşmek ve sonra yine yoksulluğa düşmek adeta talihsiz bir döngü gibi gerçekleşir. Karakterler çalışma hayatına dahil olduklarında ise romandaki gürültü ve kalabalıklık yoğunlaşır; işçilerin makine başında attıkları naralar, acılarını ifade eden çığlıklar, makinelerin sesleriyle birbirine karışır. İş; bireylerin düşüncelerini, zihinlerini örter; işin sesi, romanın sayfalarını ve karakterlerin hayatlarını kaplar.

Öte yandan zenginler ise bu iki romanda da sahnenin arkasında yer alır. *Sevgili Arsız Ölüm*'de zengin sınıftan neredeyse hiç bahsedilmezken *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda ise Bay İzak ve Çöp Ağası gibi servet bakımından daha üst hiyerarşik tabakalarla yer alan figürlere yer verilir. Ancak bu karakterler, Çiçektepe Mahallesi'ne uğrayan ve sonra ortadan kaybolan figürlerdir; mahalle içinde yaşamazlar, mekanın ve sınıfın sınırları dışındadırlar. Çöp Ağası, romanda bir görünüp bir kaybolur, çöp tepelerine adamlarını gönderir. Bay İzak, fabrikanın kuruluşu döneminde işçilerle birlikte işçilik yapıp işçilerin tümünü “bayır kardeşi” (75) ilan ettikten sonra üretimin artmasıyla birlikte işçilerle kader arkadaşlığından vazgeçmiştir. Yurt dışından müdürü getirmesi ve üretimin daha da hızlanmasıyla ise çöp bayırlarını terk etmiştir: “Çiçektepe'nin kuruluşuna şahit olduktan sonra birden kayboldu. Adımı buzdolabı gazıyla çöp bayırlarının göğüne yazdıktan sonra fabrikasının yönetimini müdürlere, gündüz ve gece amirlerine bıraktı. Çöp bayırlarından gitti” (89). Bu noktada servet, sınıf ayrımında belirleyici faktör olarak

karşımıza çıkar. Üretimin artışıyla birlikte zenginleşen fabrika sahibinin çöp bayırlarından uzaklaşması, sınıfsal belirginliği de gözler önüne sermektedir. Tahakküm, yoksullara dışarıdan gelmektedir. *Sevgili Arsız Ölüm*'de yoksulluk tecrübesini bir ailenin içinden izleyen Tekin, *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda bir mahallenin hikayesini çerçeveleyerek yoksul ve zengin arasındaki hiyerarşiye, mekansal ve sınıfsal uzaklığa dikkat çekmiştir.

İki romanda da yoksulların hayatında durmaksızın bir hareket vardır, ancak bu hareketlilik yalnızca fiziksel bir hareketliliktir; insanlar aynı cümle içinde işe girer ve işten atılırlar; hasta olur ve iyileşirler. Sistemin kendisi üzerine henüz tutarlı ve sistematik bir eleştiri geliştirmeyen toplumlar için ise yalnızca eylemlerin yer aldığı bu sıralı fiil cümleleri anlamlıdır. Hem iş hayatının hem de sosyal yaşamın gürültüsü o kadar fazladır ki, bu gürültü bireylerin düşüncelerinin sesini örter. Ne Aktaş ailesi ne de Çiçektepe mahallesi yoksulluklarının asıl nedenine dair tutarlı ve kapsamlı bir düşünce geliştirirler; piyasaya ve iş dünyasına dair eleştiriler birkaç cümle içinde parlayıp söner. Bu baş döndürücü hızın, çığlıkların ve hastalıkların ortasında ise Aktaş ailesi ve Çiçektepe Mahallesinin her şartta koruduğu kurtuluş, hatta zengin olma ümidi hala canlıdır. Bu ümit de henüz modern sisteme olan inancı ve güveni sarsılmamış olan toplumun doğru eylemler ve girişimler nihayetinde bir şekilde tutunabileceğine, ileriye doğru bir gelişim gösterebileceğine dair inancında saklıdır. Tekin bu romanlarında durmaksızın yeni hayaller kuran, hayalleriyle motive olan ve bu doğrultuda düşünmeden eyleme geçen yoksul gruplarını anlatır. Seyit her hastalığa tutulup yataklara düştüğünde şirket kurduğunu hayal eder, onun için tek şiir şirkettir. Ancak onun şirket hayali de tıpkı Çiçektepe tamirhanelerindeki delikanlıların futbol yıldızı olma hayalleri gibi gerçekleşmeyecek bir düştür ibarettir.

Bu iki romandan yola çıkılarak ortak bir yoksulluk hikayesinden bahsedilebilir. *Sevgili Arsız Ölüm* ve *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda yoksullar benzer arzular duymakta ve benzer çıkmazlarla mücadele etmektedir. Üstelik onları birleştiren bir göç hikayesi de vardır; iki romanda da göç eden yoksul ailelerin ekonomik ve sosyal krizleri birbirini hatırlatır. Ayrıca bu benzerlik, onları başarılarını beraber kutlamaya ve şartlarla beraber mücadele etmeye de itmektir. Aktaş ailesinin erkek bireyler iş bulmak için kahveye giderler, Çiçektepeliler topluca iş başvuruları yaparlar, işe kabul almak, toplumsal bir kutlama sebebidir. Fiillerdeki bu ortaklık; bu insanların yoksulluğu tecrübe ederken ve yoksullukla mücadele ederken ortak hikayelerle yola çıktıklarını, birlikte hareket ettiklerini ve sosyal bir destek ağı oluşturduklarını gösterir. Dolayısıyla bu iki romanda çerçevesi çizilebilir, tanımlanabilir, sınırları mahallenin sınırları kadar belirgin olan bir yoksul sınıftan bahsetmek mümkündür. Zengin insanlar başka beldelerde yaşar bu romanlarda, zengin ile yoksul arasındaki sınırlar belirgindir.

Sınır çizgilerindeki bu belirginlik ve sisteme duyulan güven ise Türkiye'nin 1980'lere kadarki sanayileşme sürecinin hikayesiyle örtüşür. Sanayileşmenin ve küreselleşmenin günden güne yükseldiği, ancak henüz denetimden tam olarak çıkmadığı; kontrolün ve makine seslerinin, standartlığın ve belirliliğin zihinlere hakim olduğu bir dönemdir bu. Karakterler, güvencesiz şartlar içerisinde bulunsalar da hala bir kontrolün var olduğu algısı içindedir. Aktaş ailesinin çeşitli hayaller ve ümitlerle şehre taşınmasının, Çiçektepe mahallesinin kurulmasının ardında bu güven gizlidir. Bir yandan şehir hayatının, sanayileşmenin ve modernitenin acımasızlığıyla yüzleşirken öbür yandan ise bu şartlarla birlikte mücadele eden, henüz yalnız bırakılmışlıklarıyla yüz yüze gelmemiş olan bir toplumdan bahsedebiliriz.

Tekin, yoksul sınıfının kader arkadaşlığını romanlarının diliyle de yansıtır. *Sevgili Arsız Ölüm*'de merkezdeki öznenin durmaksızın değişmesi; karakterlerin ortak bir hikayenin ayrılmaz parçaları olduğu hissini pekiştirir. Tekin, bu romanda her bir aile bireyinin macerasından bir diğerine atlar, mercek sık sık değişir. Benzer şekilde *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda da odak Güllü Baba, Çöp Bakkal, Ciğerci, Kürt Cemal ve Kel Ali gibi çok sayıda karakterin üzerinde parlayıp söner. Episodik bir yapıya sahip olan romanda her bir bölüm, Çiçektepe'de yaşayan başka bir öznenin odağında, mahallenin bir başka yönüne işaret eder. Özneler ve merkez değişirken anlatılan hikaye ise ortak bir yoksulluk öyküsüdür. Tüm karakterler, bu yoksulluk öyküsünün parçasıdır ve bir araya geldiğinde anlamlı bir bütün oluşturmaktadır. Dolayısıyla Çiçektepe'nin ve Aktaş ailesinin yoksulluk öyküleri, tüm karakterlerin maceraları doğrultusunda tutarlı ve anlamlı bir bütün olarak okunabilmektedir. Bunun yanında, özneler değişse dahi romanın akışında, olayların gelişim hızında bir bozulma yaşanmamakta, dilin kullanımı değişmemektedir. Her bir karakterin öyküsü aynı dille çerçevelenir. Dolayısıyla görülmektedir ki tüm karakterler, benzer ve ortak bir zihin dünyasının içinde yaşamaktadır. Dildeki bu standartlık, karakterleri çevreleyen ortak bir sınıf kültürünün varlığını göstermektedir. Benzer şekilde düşünür, benzer şekilde tepki verirler; çünkü aynı dil içinden, "yoksulun dilinden" düşünmektedirler. Altuğ'a göre bu dil, mahrumiyetin dilidir:

Yoksullar yalnızca maddi kapitalden değil simgesel ve kültürel kapitalin en önemli gücü olan dilden de mahrumdurlar. Yoksullardan birinin bu kapitale vakıf olması ancak yoksulluğun dünyasından çıkması, kentin değerlerini edinmesi ile mümkündür. Dile hakim olmak bireyselliğin işaretlerindedir. Ancak Tekin'in yoksulları, öznellik ile maduniyetin arasındaki eşiktedirler, birey olarak konuşmazlar, kolektif olarak mırıldanırlar (Altuğ 80).

Tekin de yoksulların dili için “mırıldanma” ifadesini kullanır. Ona göre yoksullar, “kendilerinden önce, bin yıl önce oluşmuş dil kalıplarını kuşaktan kuşağa mırıldanıp” durmuşlardır (Özer 34). Bu noktada mırıldanılan şeyin “dil kalıpları” olması da ayrıca anlamlıdır; yoksul sınıfların belirli bir dil kalıbı içinde konuşuyor olmaları, onların aynı zamanda belirli bir düşünce kalıbı içinde yer aldıklarını da gösterir. Bu durum, önceki bölümde de bahsettiğimiz üzere olaylar üzerine analitik ve sistematik bir bakış açısı geliştirmenin, olayların bütününe dair bir değerlendirme yaparak bütüncül bir eleştiri üretmenin önüne set çekmektedir. Art arda dizilen münferit olayların sözlü geleneğin dil kalıpları yoluyla aktarılması; yoksulun zihninde de başlarına gelen tüm felaketlerin yalnızca art arda gelen türlü talihsizlikler olarak değerlendirilmesine yol açar. Suçlular cinlerdir, günahlardır, rüzgardır, fabrikadır, müdürlerdir; ancak henüz sistemin kendisi değildir.

Romanlarda yoksulun şikayetleri gibi dilekleri de sözlü kültürün kalıpları içinde can bulur. Bu dil, Çiçektepe mahallesi konducularının istek ve dilekçelerinde de can bulur: “Konducuların dilekleri iş, yol, otobüs, okul diye eğri büğrü harflerle yazılmış maniler olarak uzayıp gidiyordu” (46). Çiçektepe konducuları, sorunlarını manilerle, türkülerle, uzun havalarla; Aktaş ailesi dualarla, beddualarla ve geleneksel inançlarla ifade etmektedir. Tekin, anlatımında bu geleneksel inançlardan, sözlü kültürün anlatım kalıplarından yararlanmış ve romanda da dili tıpkı yoksulun zihni gibi kullanmıştır. Büyüyü bozmayan, dışarıdan üçüncü bir gözle gerçekliği yönlendirmeyen, olağandışı olanı olağan gibi yansıtan bir dildir bu. Sözlü kültürün kalıplarıyla büyülü gerçekçiliğin imkanlarını bir araya getiren Tekin, yoksulun içinde bulunduğu büyülü durumu başarılı bir şekilde yansıtır. Kolektif yaşayan, düşünen ve dili de kolektif kullanan yoksul, henüz modernleşmenin değerlerini içselleştirmemiş bir sınıf olarak karşımıza çıkar. Bu yoksul sınıf ise Dirmit gibi yazıyla ve kent

değerleriyle ilişki kurmaya başladıktan sonra madun olmaktan çıkacak, başka bir yoksulluğun içine düşecektir. Tekin, bu yeni yoksulun hikayesini ise *Manves City* ve *Sürüklenme* romanlarında anlatır.

2.3. Yoksul Bireyler: *Manves City* ve *Sürüklenme*

Beck ve Giddens, bugünün dünyasının modernitenin sürekliliği içinde anlaşılması gerektiğini ve günümüz toplumunun aslında modernitenin radikalleşmesinin bir sonucu olduğunu ileri sürer. Buna göre içinde bulunduğumuz dünya, modernleşen toplumun kendi koşullarının kurbanı haline gelişinin tablosudur. Modernlik tamamlanmış ve yeni bir döneme geçilmiş değildir; “değişimi” ifade eden modernitenin yapısı içinde “sürekli değişim” vardır. Giddens, dönüşümün kendisinin norm haline geldiği devingen bir “yüksek modernlik” (146) döneminde olduğumuzu iddia ederken Beck ise bu dönemi “geç modernite” olarak adlandırır. Modernlik sonrası dünyada yaşayan bu toplumu ise iki düşünür de “risk toplumu” olarak değerlendirir. Kurumların, bireylerin, sınıfların sürekli bir değişkenlik içinde bulunduğu risk toplumunda yoksullar da değişmiş, “yeni yoksulluk” ortaya çıkmıştır. Tekin ise *Sürüklenme* ve *Manves City* romanlarında modernliğin radikalleştiği bir evrede oluşan yeni yoksulluğa ışık tutar.

Tekin, *Sevgili Arsız Ölüm* ve *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda şehre ve sanayi bölgelerine göç eden ailelerin ve toplumun moderniteyle, sanayileşme ve küreselleşen piyasayla karşılaşmasını ve klasik sanayi toplumu özelliklerini göstermeye başlamasını işlerken *Manves City* ve *Sürüklenme* 'de ise artık bulunduğu yerde durmayan, taşraya, tarımla geçinen bölgelere ilerleyen sanayiye ve piyasayı işaret eder. Bu romanlarda Tekin, küresel ekonominin, sanayileşmenin, iş sisteminin durdurulamazlığını, insanı kaçınılmaz biçimde yakalayışını gösterir. Üstelik yeniliğin

kendisi de artık durdurulamaz, denetlenemez bir noktadadır. Tekin, bu romanlarında perde kapandıktan sonraki kısmı, yani sanayi toplumunun da geçirdiği dönüşümü ve bu dönüşümle birlikte oluşan yeni yoksulluğu ele alır. Klasik sanayi toplumunun şartlarının derinleşerek kendisini yavaş yavaş tükettiği, ve yeni bir toplum modeline yol açtığı kırılma noktalarında dolaşır. Güvencesizliğin gittikçe daha fazla derinleştiği, yoksulluğun risk altında olmakla eşdeğer olduğu bu yeni tablo, risk toplumunu işaret etmektedir.

Erice, bir taşra kasabasından çok uluslu bir şirket olan Manves'in bölgeye girmesiyle günden güne bir City'e dönüşmektedir. Bölgenin yerlisi, yavaş yavaş topraklarını kaybeder ve temel geçim kaynağı olan tarımdan uzaklaşırken yaşamını sürdürebilmek için fabrikalarda işçi olarak çalışmaya başlar. Halk arasında beldenin büyük kısmının Manves tarafından satın alındığı konuşulur; Manves, "bu gidişle Pırasa Ovası'nda tarla bırakmayacak"tır (16), bu topraklarda durmaksızın yeni fabrikalar açılır. Fabrikaların açılması ve bölgenin bir sanayi bölgesi olarak ilan edilmesinin ardından çevre beldelerden gelen işçi akınıyla köyün bulunduğu Yağderesi alanı adeta bir işçi yuvası olmuştur. Beldenin geçirdiği bu ekonomik ve demografik değişim yeni bir kültürü, işçi kültürünü meydana getirir. Öte yandan, Tekin'in bu romanında özellikle altını çizdiği değişim beldenin sanayileşmesi değil, sanayileşme gerçekleştikten sonra fabrikaların büyümesi ve güçlenmesiyle son beş yılda görülen değişimdir.

Erice, Ersel ve Nergis'in çocukluğunda sanayileşmeye başlar. İkisinin de çocuklukları çeşitli fabrikalarda, atölyelerde, tarla ekimi ve toplamacılıkta geçmiştir. Ancak Nergis, bu zamanlardan genellikle olumlu bahseder, Erice'nin sanayileşmeye başladığı günler özlenen günlerdir onlar için: "Sabah karanlığında fabrikaya girip

gece karanlığında dışarı süzöldükleri eski günleri arıyordu insanlar; incitilmenin, kırılmanın da ötesinde kelimelerin yetersiz kaldığı bir durum yaşanıyor” (17).

Görölmektedir ki Erice, sanayileşmeden sonra da çok değişmiştir ve asıl dramatik olan değişim Ersel’in hapiste olduğu son beş yılda gerçekleşmiştir. Bu değişimin yönü Nergis’in düşünce dünyasında sıklıkla gösterilir:

Değişimin şiddetini Sincap Karton’da çalıştığı günler hissedip yazmıştı Ersel’e, durumu tüm açıklığıyla önüne serip her şeyin nasıl temelden sarsıldığını göstermesi gerekiyordu ona, bildikleri esaret şekli bile geride kalmıştı. HİKİ diye damgalandıktan sonra hak arayıp sormak hayal olmuş. Sürekli gelişim adına dayatılan düzenlemeleri Nergis dile dönebilir ancak (14).

Erice’de “her şeyi temelden sarsan” şiddetli bir değişim yaşandığını belirten Nergis’in düşüncelerine bakıldığında sanayileşmenin bir esarete neden olduğu, ancak sanayileşmeden sonra yaşanan gelişmelerin bu esareti dahi arattığı anlaşılır. Bu değişimin temel motivasyonunun ise “sürekli gelişim” olduğu belirtilir. Tekin’in bu vurgusu ise verimliliği optimum düzeyde tutabilmek adına iş yönetimi ve üretim süreçlerinde kullanılan ve “sürekli iyileştirme” anlamına gelen bir kavram olan “kaizen”i hatırlatır. Üstelik bu isim romanın içinde de açıkça verilmiştir; kaizen, büyük bir plastik fabrikası olan VedPlast’ta işçilere uygulanan bir yöntem olarak romanda geçmektedir (68). Japoncada “sürekli iyileştirme” anlamına gelen kaizen, yöneticisinden işçisine işyerinin tüm çalışanların katılımını amaçlar; bu katılım yalnızca işin kendisine yönelik değildir, aynı zamanda sosyal konuları da kapsar (Arslandere vd, 313). Bu doğrultuda “bireysel öneri sistemi”ni geliştiren kaizen uygulamasında “çalışanlardan öneriler alınarak, konu ile ilgili işletmede bulunan yetkili personel tarafından bu öneriler değerlendirmeye tabi tutulur” (315). Erice’nin fabrikaları da öneri kutularıyla doludur, romanda sık sık işçilerin iş yerine ilettikleri istekler dile getirilir:

Tüm üretim hatlarının girişine öneri kutuları konmuştu, kulübe biçiminde, üzerine mıknatıslı kalem, bölmesinde sincap baskılı kartlar olan ne çok istek cümlesi yazılmıştı o kartlara. -Uygun bulunmamıştır/RET.

Mesai dışı saatlerde girişteki süs havuzunu temizlemek istiyoruz.

Elimiz ağzımız yanıyor, naylon bardakta çay içmek istemiyoruz.

Açık kapı toplantılarında bu mevzu defalarca dile getirilmiştir, gece vardiyasında dört zeytin bir domatesle işçi çalıştırılmaz (17).

Bunun gibi başka dilekçeler ve istekler de çeşitli fabrikalarda işçilerin durumuna ışık tutar:

Dans kursu açılmasını istiyoruz.

Tiyatro kulübüne üye olan işçiler vardiyaları ayarlanmadığı için provalara katılamıyorlar.

Saha sürveyanımızın bizi sürekli aşağılamasına engel olunmasını istiyoruz. 'Yakında hepiniz sokağa döküleceksiniz. Hiçbirinize ihtiyacımız kalmayacak' diyerek çalışma isteğimizi kırmaları sorun olarak görülüyor (76).

İşçileri yalnızca iş içinde değil, sosyal bakımdan da motive etmeyi amaçlayan bu sistem doğrultusunda çeşitli kursların ve eğitimlerin verildiği istek kutularından anlaşılmaktadır. Öte yandan işçilerin koşulları bu aktivitelere uygun şekilde hafifletilmemekte, dolayısıyla oluşturulan imkanlardan işçiler yine de yararlanamamaktadır. Ayrıca verimliliğin arttırılması adına motive edilmesi gereken işçiler, tam aksine üstleri tarafından hor görülmekte, tehdit ve baskı altında hissetmektedir. Otomasyonun günden güne gelişmesiyle işçilere her an ihtiyaç dışı kalabilecekleri mesajı sıklıkla verilmektedir. Çalışanlar, her gün kendilerini yenilemeleri ve hem gelişimin hızına hem de birbirlerine meydan okumaları gereken bir yarışın içindedirler. Yeniliklere ayak uydurma ihtiyacı ve işçi grupları arasında oluşan rekabet bir başka dilekçeden rahatça görülebilir:

Sayın insan kaynakları,

Dört konuda size başvurma ihtiyacıyla yola çıktık. İlk dileğimizi hemen iletelim burada. Ekip olarak istek kartımızı öneri kutusuna atalı bir ayı geçti. Patronla selfie çektiirmek istiyoruz.

İkinci olarak yine beklemeyle ilgili bir sıkıntımız var. G Sigma ve Kaizen eğitimine alınmayı bekliyoruz. Bu bizim için önemli bir olay haline geldi. Ekip olarak bu konuyu derinlemesine öğrenip belge almak istediğimizi defalarca ilettiğimiz halde bize cevap verilmiyor.

Ekipler arasında Kaizen şemsiyesini bilmek üstünlük taslanmasına neden oluyor. Muda'lar konusunda bilgilendirilmeyi istemek hakkımızdır (77).

İşçilerin ekipler olarak bir araya gelmesini ve bilgide, üretimde ve verimlilikte yarış halinde olmalarını gerektiren bu sistem rekabeti körüklemekte, işçilerin birbirine yakın hisler duymalarını engellemektedir. Bu durum fabrika içinde anlaşmazlıklara ve gerilimlere neden olur: “İşçilerin not yükselterek ek gelir sağlama hevesi, ekipler arası üretim yarışına yol açıyor, laf atmayla, sataşmayla kızışan rekabet aydan aya şiddetlenip düşmanlığa dönüşüyordu. Üretim hızlandıkça artıyor, arttıkça hızlanıyordu o arada” (16). Üretimin hızının ve verimliliğinin artması için getirilen yeni uygulamaların her biri fabrika içindeki rekabeti biraz daha yükseltir; işçiler sürekli olarak kendilerini geliştirmeli, her işe koşmalı, en yüksek verimliliği sağlamayı bireysel görevi olarak görmelidir. Üstelik rekabet yalnızca ekipler arasında değil, her bir işçiyle bir öteki arasında da gerçekleşir. İşte kalmak gün geçtikçe daha fazla özveri istemektedir, bu durum fabrikalarda uygulanan HİKİ sistemiyle gözler önüne serilir: “Uykudan yıkılana kadar çalışmaya zorlandıkları “Her İşe Koşan İşçi” uygulamasıyla fabrikalar onlar için cehenneme dönmüştü, iş yüküyle borç derdi arasında un ufak olmuşlar. Bu yeni uygulamaya amirler arasında HİKİ Kontrol sistemi deniyordu” (14). Uygulanan bu sistem, işçilerden mesai saatlerinden de bağımsız olarak yüksek bir performans beklendiğini, işçilerin bütünüyle kendilerini işe adanmaları gerektiğini gösterir. Hayatlarını sürdürebilmek

için yaptıkları işlerde kalmak zorunda olan işçilerin durumu trajiktir; fabrika bir yandan işçilerin bireysel gelişimini destekler görünürken öbür yandan vakit ve enerjilerinin tamamını iş için harcamalarını beklemektedir. Düşük performans gösterdikleri taktirde hızlıca işten çıkarılabilen işçilerden işte kalabilmek uğruna sürekli daha yüksek bir performans ve eğitim düzeyi beklenmekte, bu eğitim düzeyine ulaşamayanlar ise yetersizlik duygularıyla boğuşmaktadır. Benzer duygularla sürekli olarak dilekçeler ve öneriler kaleme alan işçiler, fabrikada psikolog hizmeti talep etmektedirler (76).

Görüldüğü üzere Manves City’de iş dünyası çalışanlar için günden güne daha belirsiz, daha tahmin edilemez bir hale gelmiştir. HİKİ Kontrol sistemi ve Kaizen gibi birbiri ardısıra getirilen uygulamalar, işçilerin sürekli olarak yeni bir öğretiyeye uyumlanmalarını gerektirmektedir. Üstelik getirilen uygulamalara dair tam olarak bilgi sahibi olmayan işçiler için süreç daha belirsiz görünmektedir. İşçi Kaizen terimine aşinadır ancak bu sistemin içeriği hakkında eğitilmemiştir. Değişen yalnızca iş yönetim biçimleri değil; üretimde kullanılan araçlar ve bilgilerdir. Otomasyonun hızla yükselmesi, işçilerin G Sigma gibi çeşitli istatistiksel ve matematiksel bilgilere ihtiyaç duymalarına neden olur. Manves fabrikaların birinde işçiler arasında düzenlenen “Başarının Sırrı” üzerine yapılan bir kompozisyon yarışmasına gönderilen bir yazıdaki ifade dikkat çekicidir: “Kendini zamana göre geliştirmeyen insan başarılı olamaz” (81). Çalışanların da işselleştirdiği bu gerçek, tüm varlığıyla hayatlarının ortasındadır. İşçi kendisini geliştirmedeği ve sistemin yenilenen gerekliliklerini yerine getirmediği taktirde lüzumsuzlaşır ve artan rekabet ortamında kolaylıkla değiştirilebilir bir nesneye dönüşür.

Çalışanların kendilerini sürekli olarak tehdit altında hissettikleri, görünmez bir düşman olan “gelişim”le mücadele ettikleri bu tablo, risk toplumunu anlatır. Çalışanların sırtını dayayabilecekleri ömür boyu iş söz konusu değildir, bir iş bulunduğu taktirde dahi işçi her an vazgeçilebilir konumdadır. Beck, risk toplumunda çalışma hayatının üç temel dayanağı olan iş hukuku, işyeri ve çalışma süresinin esnediğinin altını çizer (214). İş koşullarında yaşanan standartsızlaşma, işverenlerin keyfi uygulamalarına daha açık bir ortam oluşmasına neden olur. İşçilerin kısa süreli taahhütler ve sözleşmelerle işe alınmaları, devlet denetimi ve sendikaların etkisinin azalması gibi etkenler dolayısıyla işçiler kendilerini güvende hissetmemektedir. Bireylerin işlerine duydukları güven azalmıştır, dolayısıyla iş sahibi olmak ve işsizlik arasındaki çizgi risk toplumunda daha incedir. Beck, risk toplumunda iş ve işsizlik arasındaki akışkanlığın altını çizer:

Bu sistemde, çeşitli düşük istihdam biçimleri kisvesine bürünen işsizlik, istihdam sistemiyle ‘bütünleşir’ ama bunun karşılığında sonuç, sanayi toplumunun ‘eski’ tek biçimli tam-istihdam sisteminde görülmeyen bir istihdam güvencesizliğinin yaygınlaşması olacaktır. Tıpkı 19. yüzyılda olduğu gibi bu gelişme de ilkesel bir çift başlılığı anımsatır. İlerleme ve yoksullaşma bir bakıma iç içe geçer. İşletmelerin verimlilik artışına denetim sorunları eşlik eder (216-217).

Anlaşılabilir ki artık çalışan kişi hayatını kurtarmış değildir. Birey işsizken olduğu gibi bir iş bulunduğu da tehditlerle karşılaşmakta, düşük istihdam biçimlerinin sunulduğu çalışma piyasasında geçici sözleşmeler, düşük gelirler ve esnek iş biçimleri; ömür boyu iş hayalinin ve güven hissini önüne geçmektedir. Üstelik yaratılan rekabet ortamında güvensizlik yalnızca işin kendisine değil, iş arkadaşlarına ve iş ortamına da sıçramaktadır. İşverenin işçisine, işçinin hem işverene hem de diğer çalışanlara güvenemediği, duygusal bağlar geliştiremediği bir

risk dünyası tasvir edilebilir. Nergis, köşe yazılarından birinde fabrikalardaki bu güvensizlik ve rahatsızlık ortamının altını çizer:

Bazı fabrikalara yılda binden fazla işçi giriş-çıkış yapıyor, ekmeğe işe ihtiyacı olan insanların şartlara dayanamadığı, patronların da işçinin gücüne kuvvetine kuşkuyla baktığı bir ortam oluşmuş durumda. İşçinin suspus gidiş gelişlerinden durum anlaşılıyor Şartları bilmeyenler çalışma ortamında huzur istiyorlar, sevdiklerimiz beklemiyor bizi orada, başınızı bile çeviremeyeceğiniz iş bekliyor. Makineler şefkat göstermez insana (79).

Riskler, yoksullar için daha şiddetlidir. Sürekli olarak güncellenen bilgiye ve eğitime erişimin iş dünyasında varlık gösterebilmek için önemi düşünüldüğünde bu imkanlara sahip olmayan yoksulların belirli bir işte tutunamama riskleri daha yüksektir. Bireyin geleceği öngörerek muhtemel tehditlere karşı bir savunma geliştirebilmesi ancak bilgiye erişimle mümkün olduğundan, yoksullar risklere karşı çok daha savunmasız bir sınıf olarak karşımıza çıkar. Erice'nin zamanla işçileşmiş yoksul halkı da bu imkanlara erişimlerinin kısıtlılığı dolayısıyla fabrikalarda vasıfsız ve dönemlik işçi olarak çalışmaya, güvencesiz bir hayat sürmeye mahkum olmuş görünmektedir.

Sürekli olarak yenilenen koşullara uyum sağlamak zorunda kalan yoksullar ise artık sanayi devrindeki gibi yaşam boyu iş fikrine ve hayaline tutunamamaktadır, yarışta geride kalmak, yoksul işçilerin ümidini günden güne kırmaktadır. Ersel'in düşüncelerinde eskiden kurulan yoksulluktan kurtuluş hayallerinin artık bir kabullenişe döndüğünü görmek mümkündür: "Doğuştan onlara verilmemiş her şeye bir solukta kavuşacakları ümidi bitip tükenmek bilmiyordu bir türlü. O mucize beklentisi sönüp gitmiş, o kader çarpıntısı dinmiş miydi peki? Aradıkları hiçbir şeye kavuşamamanın üzüntüsünü duyabiliyor muydu hala, o eski yara açılıp kanıyor mu?" (26). Ersel sistem içinde çıkış yolu bulamaz, kurtuluş ümidi göremez, çaresiz

hisseder. Oktik, yoksullar üzerine yaptığı çalışmada bu çaresizlik duygusunun altını çizer:

İçe kapanan ve günlük yaşamla başa çıkma becerilerini kaybeden görüşülenler, derin bir güvensizlik algısı içerisine düşmekte, gelecekte bütün başa çıkma, yaşamlarını dönüştürme becerilerini kaybetmektedir. Bunu çaresizlik kapanı olarak tanımlamak mümkündür. Kendi yaşamlarında etkin bir özne olarak var olmak için bütün yolların kapalı olduğu düşüncesi, yoksullaşan grubu çok şey isteme cesaretinden yoksun bırakır (187).

Oktik'in ifadeleri, tıpkı Ersel ve Nergis gibi hayal kurmayı, hayata dair bir mucize, istek hatta beklenti dahi duymayı bırakan yoksulları anlatır. Bu bakımdan sistem karşısında güçsüzlüğün kabulüdür bu, sistemin nasıl işlediğini anlayan ve bu anlayış neticesinde kendi eylemlerinin etkisine inanmayan, motivasyon kaybı yaşayan yoksullardan bahsetmek mümkündür.

Tekin, yoksulluğun bu yönünü özellikle *Sürüklenme*'de işler. Ümitsizlik duygusunun karakterlerde oldukça baskın olduğu bu romanda yoksulluk adeta bir kapandır. Tekin, bu romanında özellikle genç yoksulluğa eğilir; romanda Asistan sürekli varlıklı insanlar ile yoksul gençler arasında gidip gelmektedir, bu karşılaşmalar ona şu soruyu sordurur: “Takviye’ye para bulmak için ne zaman sizin zengin adamlardan birine gitsem hayatıma tek başına direnmeye çalışan parasız bir genç dahil oluyor. Bundan bir şey anlamam gerekiyor mu sence?” (112). Karşılaştığı bu yoksul gençler oldukça zeki, yaratıcı ve yetenekli olmalarına rağmen düzenli ve güvenceli bir mesleğe tutunamamışlardır. Karşılaştığı bu gençlerden biri olan Sezer’in kendi durumunu “kısmi işsizlik” (138) olarak tanımlaması da bu durumu gösterir niteliktedir. Güvencesiz ve çoğunlukla yarı zamanlı işler yapan Sezer, Karaca, Tamsi ve Misal; muavinlik, bakıcılık, rehberlik gibi geçici işlerde çalışmış; bu işler ise çoğunlukla geçimini sağlamalarına yetmemiştir. Sezer’in iyi bir kazanç

elde edebilmek için Rusya’da girdiği rehberlik işi bir süre sonra başladığı gibi devam etmemiş; Karaca oldukça olumsuz şartlarda çalıştığı muavinlikten haksız yere çıkarılmış ve aylığını alamamış, Misal ve Tamsi de geçici işlerde çalışmışlardır. Bu gençler, Beck’in altını çizdiği üzere “düşük istihdam biçimleri kisvesine bürünen işsizliğe” mahkumdur; belirli bir vaadi, teminatı olmayan işlerde kısa süreliğine çalışan bu gençler için bir süreliğine iş sahibi olmak, işsiz kalmaktan çok farklı değildir.

Tekin, romanında bu sistemin yaratıcılarına da eğilir. Romanın merkezinde Asistan’ın fon bulmak için çalıştığı Takviye firması, yoksulların düştüğü işsizlik problemine çareler arayan bir oluşumdur:

Takviye kısa süreli, geçici iş arayanlar ile bu tip elemanlara ihtiyaç duyanları buluşturan güvenilir bir organizasyon olarak biliniyor. Boş zamanlarını değerlendirmek isteyen insanlara akla gelmeyecek işlerden para kazanma imkanı sağlayan yararlı bir oluşum görünürde. Sahipleri tatile çıkmış ev kedilerine mama vermekten çiçek sulamaya, kollarını kaldıramayan yalnız ihtiyarların gözüne damla damlatmaktan köpek gezdirmeye kadar birçok iş için başvuru yapıyor insanlar (45).

Takviye, isminin de işaret ettiği üzere “ek” gelir vaadi sunar, işlerine ek olarak gelir kazanmak isteyen yoksullara hitap eden bir isimdir bu. Takviye’nin sloganı olan “kayıp dakikalarını geri kazanmak ister misin?” (38) sorusu ise işsiz geçen, bir gelire dönüştürülemeyen zamanın “kayıp” olarak algılandığını gösterir. Öte yandan bu ek işler, sözü geçen yoksul gençler için tek gelir kapısı olmuştur. İşsizlerin tüm dakikaları kayıptır. Dolayısıyla bu gençler için esnek, geçici ve yarı zamanlı işler bir zorunluluktur. Karaca’nın iş serüveni, adeta bir geçici işler diziliminden ibarettir:

O tarihte işten çıkarılmıştı. Bahçe temizliği, eşya taşıma vb. Gündelik işlere gidiyordu. Kızıyalı’ya bağlı Buruncuk köyünde ahırdan bozma bir yerde kalıyordu, benzincide cam silen Tatar bir çocukla birlikte. Köy yarı terk edilmiş durumdaydı. Otobüs firmasından muavin arkadaşı onu bir temizlik

şirketine yönlendirmişti, şirket sağa sola temizlik elemanı, boyacı, tesisatçı gönderiyordu. Takviye'yi bilmiyordu, duymamıştı hiç (129).

Karaca'nın hayatı, bir sonraki adımın hiçbir zaman bilinemediği, bir işten öbür işe adeta savrulan, tutarlı bir hayat planı geliştirmenin mümkün olmadığı bir hayattır. Tekin'in romanının ismi bu anlamda özenle seçilmiştir; bu gençler bir belirsizlik rüzgarında "sürüklenen" yoksullardır. Üstelik belirsizliğin yalnızca enformel iş piyasasında değil, beyaz yakalı çalışanlarda da hakim olduğu görülebilir. Anlatıcı, Nevres'in Cehil'deki işletmesine belirsizliğin hakim olduğundan yakınır:

"İşletmedeki gergin ilişkilerden, belirsizlikten yorulmuştum açıkçası" (164).

Belirsizliğin yarattığı gerilim, iş yerinin atmosferini ve çalışanların duygu durumlarını etkilemektedir. Kendisi de bir beyaz yakalı olan ve önce Almanya'da, sonra ise Türkiye'de üst düzey şirketlerde yönetici asistanlığı yapan Asistan'ın iş hayatı da belirsizliklerle doludur. Bir sonraki rotası ve seyahati gibi iş tanımı ve iş saatleri de oldukça belirsizdir. Özel yaşamı, işiyle iç içe geçmiştir; bireysel istek, arzu ve idealleri yaptığı işin içeriğiyle birleşir; nihayetinde karşılaştığı bu gençlere hissettiği yakınlık duygusu, onları çalıştığı örgütün bir parçası haline getirmesine neden olacaktır. Üstelik yaptığı işten duyduğu yorgunluğu sürekli olarak hissettiren anlatıcı işten ayrılmayı ve kendisine yeni bir hayat kurmayı da düşlemektedir.

Görülmektedir ki beyaz yakalı çalışanlar için, hatta Cehil'de bir işletme sahibi olan Nevres için dahi güvenceli bir işten bahsetmek mümkün değildir. İş dünyasına dahil olamayan daimi yoksulların yanında beyaz yakalı işçiler de her an işlerini kaybetme ve yoksulluğa ve belirsizliğe düşme riskiyle karşı karşıyadır. İşlerini kaybetmedikleri senaryoda ise işyeri koşullarının getirdiği belirsizlik ve gerilimli ilişkiler dolayısıyla risk altında hissetmektedirler.

Romanda sık sık “geleceğin tehlikeye girmesi” vurgusu yapılır. Uyku ile uyanıklık arasında, yarı bilinç düzeyinde kendisini, içinde bulunduğu hayatı ve asıl amaçlarını sorgulayan anlatıcıya göre bu anlar geleceği tehlikeye düştüğünde yaşanmaktadır. Hem yoksul gençler, hem de beyaz yakalılar bariz bir gelecek kaygısıyla yaşam sürmektedir. Maddi kaynaklara ulaşamama tehlikesi, maddi kaynakları kaybetme tehlikesiyle iç içedir. Bu kaygı durumu, kişinin güvende hissetmesini engeller ve sürekli tetikte olduğu bir duygu durumu yaratır.

Gerek beyaz yakalılar gerekse yoksullar, içinde buldukları duruma dair oldukça yüksek bir farkındalığa sahiptir. Bu farkındalık ise tüm bu sonsuz değişimin içerisinde değişmeyen bir mağduriyete olan inancı beraberinde getirir. Sorunun nerede olduğu, çürümenin nerelerde gerçekleştiği hepsinin gözünde belki de hiç olmadığı kadar açıktır, ancak bu bilinç, bir kayıtsızlığı ve kabullenışı de beraberinde getirir. Asistan, Takviye’ye fon bulmak için yanına gittiği Seda’nın düşüncelerini aktarır: “Neyle savaşmak gerektiğini çok daha iyi biliyormuş ama savaşma isteği sönmüş içinde” (21). Yoksullar için de geçerli bir durumdur bu; ayağa kalkmak, birleşmek ve mücadele etmek yerine sistem tarafından yutulduklarını kabul etmektedirler ve kendi hayatlarını kurtarabilmek daha pasif ve kişisel bir mücadele gerçekleştirirler. Örneğin Sezer, içinde kabullenişini neşesiyle örtbas eder; anlatıcı, Sezer’in içinde bulunduğu duruma dair bir isyan geliştirmedeğini şu sözlerle ifade eder: “Yaşadığı sefaleti anlatışındaki neşeli hava dayanılmaz biçimde sarmıştı beni, saçlarını restoranlarda yıkadığı için sırt çantasında havlu taşıyordu sürekli” (108). Erdoğan da yeni yoksulluk biçimlerini incelediği çalışmasında yoksulların isyankar bir halden uzak oluşuna dikkat çeker: “Görüşüğüm yoksulların kriz karşısındaki konumlarının kendini eyleyici bir konuma yerleştiren öfke, hınç veya isyankarlık gibi hallerden uzak olduğunu, anlatılarındaki duygu yapısına içerleme, üzölme, hayata

küsme gibi öznel-kişisel ve edilgenliğin hakim olduğu hislerin damga vurduğunu söylüyorum” (12). Hemen ardından ise yoksulların baş etme stratejilerinin yalnızca keder değil, mizahı da içerdiğini belirtir: “Yoksullar, başka yerlerde olduğu gibi bu kitapta da gözü yaşlı ve kasvetli olarak karşımıza çıkıyor. Fakat yalnızca ağlamayı değil, gülmeyi de bilirler. Yani ezilenlerin mizahı da kitap konusu olmayı hak ediyor” (13). Sezer yoksulluğuyla mizah yoluyla baş ederken Tamsi ve Karaca içlerine kapanmış, yalıtılmış ve depresif bir ruh halleri içindedir. Romanda yalnızca Misal öfke, hırs ve isyankarlık belirtileri gösterir, onun öfkesi ise her yere ve herkese sıçrayan bir öfke olarak karşımıza çıkar; gerçek bir muhatap bulamayan bu öfke, Misal’i lümpenleşmeye yöneltir. Sisteme bir şekilde eklemelenmeyi ve güç kazanmayı hedefleyen Misal, suça karışır. Ancak Erdoğan’a göre Türkiye yoksulluğu, dünyanın başka yerlerine kıyasla suçlulaştırılmış, lümpenleşmiş yoksulluk hallerinden hala uzaktır (12). Tekin’in de Misal örneğini bu istisnai bölgeye yerleştirdiği söylenebilir.

Son olarak, bu iki romanda yoksulun zenginle kurduğu ilişki biçimi de değişmiştir. Ersel, VedPlast’ın sahibi Vedat’ın servetiyle sağladığı güçle mücadele eder; ancak Ersel, mücadele içinde olduğu bu zenginliğin aynı zamanda da tanığıdır. Üstelik yalnızca Ersel değil, Erice halkı da Vedat’ın zenginleşme sürecine şahit olmuştur. Yağderesi’nde Vedat’ın uyanıklık edip plastik işlerine girdiği, kaleden gibi büyük ve görkemli bir fabrika açtığı; sonrasında ise maden işlettiği ve büyük patron olduğu kulaktan kulağa yayılır (68-73). Zengininin servet edinme süreci gibi muhiti de yoksul için bir bilinmezlikle çevrili değildir artık; yoksulun zenginleri duyan, izleyen, takip eden gözleri vardır. Zenginlerin sırları açığa çıkmıştır: “taksi plakası alır gibi maden arama ruhsatı satın alan aileler”in (87) varlığı artık halk tarafından bilinmektedir. Tüm oyunlar ve hesaplar artık yoksulun gözleri önünde cereyan

etmektedir. Üstelik mekansal olarak da bilinmezlikten çıkmıştır zenginler yoksullar için; zenginleri izleyen gözler, onları evlerine kadar takip etmektedir. Ersel'in eski patronu Vedat'ın izini sürerek Erice'nin biraz dışarısında bulunan Sardun'daki villasına kadar ulaşması, Misal'in İngiltere'deki zenginlerin muhitleri ve yaşantıları hakkında derinlemesine bilgi sahibi olması yoksulların zenginleri bildiklerinin, onlara dair bilgilere ulaşabildiklerinin işaretleridir. Karşılarındaki artık bambaşka diyarlardan gelen farklı kılıklı, geçmişi ve kökleri belirsiz bir zenginlik değildir. Zenginliğe adım adım ulaşan bu karakterleri yoksullar izler, hayatlarına dair gözlemlerini ve hikayelerini paylaşırlar. *Sürüklenme*'de de görülür bu durum, Petersburg'da yoksullukla mücadele eden Sezer, Türk zenginler hakkında duyduklarını Asistan'a iletir, Asistan Raşit'e yazdığı mektupta Sezer'in bu gözlemlerini dile getirir: "Habil'in Romanya'dan büyük parayla geldiğini bilmeyen yokmuş burada, Rusya'da yaşayan Türkler için sır değilmiş bu... Kürk ticaretinden kazandığı parayla servetine servet kattığından haberin var mıydı senin?.. Moskova şantiyesinde Habil için konuşulanlardan söz etti bana, telefonunun ekranına çeşit çeşit kürklü fotoğraflar yerleştiriyormuş" (109). Görülebilir ki zenginlerin yalnızca nasıl ve hangi yollarla zenginleştikleri bilgisine değil, yaşamlarına ve hatta telefonlarının ekranlarına kadar hakimdir yoksullar. Bu dikkat ve bilgi akışı, zengin ve yoksul ilişkisini *Sevgili Arsız Ölüm* ve *Berci Kristin Çöp Masalları*'ndan ayıran önemli noktalardan biri olarak karşımıza çıkar.

2.4. Yoksulun Değişen Dili ve Yardım Edilemezlik Dünyası

Manves City ve *Sürüklenme*'de çıkış yolu göremeyen yoksullar için çaresiz bir durum söz konusudur. Bu çaresizlik kapanından çıkış yolunu bulmak ise yalnızca bireyin kendisine kalmıştır; Asistan, yoksulların içinde bulunduğu durumu "yardım

edilemezlik dünyası” (77) olarak tanımlar. Yoksulun yanında ne devlet, ne sendikalar, ne de sivil toplum kuruluşları kalmıştır. Dolayısıyla yoksulun içinde bulunduğu çaresiz durum, yalnızlığıyla pekişir. Yoksullar, kendi çıkış kapılarını bulmak, kendi baş etme stratejilerini oluşturmak ve yalnız başına mücadele etmek zorunda bırakılmıştır. Risklerle daha yoğun biçimde karşılaşan yoksul, aynı zamanda bu risklerle mücadelede de yalnız kalmıştır. Karakaş, yeni yoksulluğun ayırıcı yönlerinden birinin “telafi edilemezlik” olduğunu belirtir: “Kapitalist süreçte ortaya çıkan mutlak yoksulluğun, devletin ve sivil toplumun uygulayacağı istihdam politikaları ve sosyal güvenlik tedbirleri ile telafi edilebilme ihtimali varken, yeni yoksulluk olgusu daha yerleşik, derin ve psikolojik boyutlu sorunlar sarmalına dönüşmektedir”. *Sevgili Arsız Ölüm ve Berci Kristin Çöp Masalları*’nda görülen yoksulluk hikayelerinin de kapitalizmin geliştiği bir dönemde ortaya çıkan ve henüz telafi edilebilir bir yoksulluk olduğu söylenebilir. *Manves City* ve *Sürüklenme*’de ise artık yoksulluk, maddi yoksunluğun ötesine geçmiş; bir ümitsizlik ve yersiz yurtsuzluk hissi olarak bireyin içine yerleşmiştir; üstelik birbirlerinden ayrışan ve farklılaşan yoksullara yardım edebilecek bir kişi veya kurum da görünmemektedir.

Bora ve Erdoğan (2012) ise yeni yoksulluğu incelerken değişen iş yönetim sistemlerinin ve ekonomik yönelimlerin altını çizer:

Taylorist bir tarzda hızlı ve sürekli üretkenlik artışına ve tasarlayanlar (mühendisler, yöneticiler vb.) ile uygulayanlar (vasıfsız ve yarı vasıflı işçiler) karşıtlığına dayalı bir emek örgütlenmesi, emeğin satın alma gücünü ve kitlesel tüketimi arttırmayı hedefleyen Keynesçi makroekonomik mantık ve toplu sözleşme ağı ve sosyal güvenlik sistemi gibi öğeleri içeren düzenleme tarzını içeren eski modelde toplum -az zengin, az yoksul ve çok orta halliden oluşan- şişkin göbekli bir sıcak hava balonu gibiydi; toplumsal ayrımların aynı kaldığı ve fakat herkesin aynı anda yükseldiği bir asansör gibi hareket ediyordu. Neo-taylorizme, finansallaşmaya, esnekleştirmeye ve prekarizasyona dayanan yeni model ise sıcak hava balonunun tam da orta sınıfın bulunduğu kısımdan patladığı ve onun yerini kum saatinin aldığı, karların ve üst kademe yöneticilerinin maaşlarının arttığı, alt-orta ve alt

sınıfların daha da aşağı itildiği bir toplum yarattı. Böyle bir toplumda orta sınıf alt sınıflarda kendi geleceğini gördüğü gibi, yoksullar da ayrı bir ırk olarak görülüyor (20).

Buna göre yoksulluk, artık yalnızca mutlak yoksul olan belirli bir sınıf tarafından maddi yoksunluk olarak tecrübe edilmemektedir. Günümüzde orta sınıf ve beyaz yakalılar da her an yoksulluğa düşme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Dolayısıyla bir yanda bünyesinde günden güne daha fazla risk barındıran yoksulluk varken öbür yanda ise yoksulluğun kendisi henüz mutlak yoksul sınıfında yer almayanlar için bir risk olarak her zaman oradadır. Diğer bir deyişle yoksul, risk altındadır; henüz yoksul olmayan orta sınıf ise yoksullaşma riskiyle karşı karşıyadır. Tekin, bu durumu özellikle *Sürüklenme*'de gözler önüne serer; Asistan belirgin bir yoksulluk mücadelesi vermiyor olmasına rağmen yoksul gençlerle kader ortaklığı hissi içerisindedir. Bu tablo, beyaz yakalının yoksulluğa yaklaştığını gösterir.

Öte yandan, yoksulun da yoksulluğuna karşı hissettiği duygu farklılaşmıştır.

Erdoğan, yoksulluğun maddi yoksunluğun da ötesini, duygusal ve zihinsel bir dönüşümü tetiklediğini belirtir:

Görüştüğümüz kişiler açısından yoksulluğu kritik kılan şey, yalnızca giderek artan ve derinleşen toplumsal eşitsizlik ve sefalet değil, aynı zamanda bunların kendilik üzerinde yarattığı duygusal-sembolik şiddettir. Yoksul madunlar yalnızca açlık, hastalık, soğuktan donma vb tehlikelerle karşı karşıya değildiler, aynı zamanda onurlarına, özsaygılarına ve özgüvenlerine yönelen bir tehditle, sembolik şiddetle karşı karşıydılar. Bu açıdan yoksul madunların yaşadığı ontolojik güvenlik sorunu fizik yeniden üretimin sağlanıp sağlanamaması sorununun yanısıra ve ötesinde, söylemsel, sembolik, ruhsal, duygusal yeniden üretimin sağlanması sorunudur da (66).

Erdoğan'ın da işaret ettiği üzere yoksulluk, bireyin ruhunda derin izler bırakan bir “durum”dur artık. Tekin, yoksulluğun bireyin ruhunda bıraktığı bu izleri *Manves City*'de açık bir biçimde gösterir; yoksulların “işten atıldıkları anda kendi gözlerinde bile kıymetleri kalmıyor”dur (19). Bu durum, yoksulun terk edilişiyle

ilişkilidir; mücadelesinde yalnız başına bırakılan yoksul, bu mücadelede başarısız olduğu zaman kendisini suçlamaktadır. Zira başarılı olma ve mücadele etme görevi kendi omuzlarındadır; içinde bulunduğu yardım edilemezlik dünyasında kendisine yardım edecek tek kişidir. Otomasyonun arttığı, günden güne gelişen iş piyasasında kolaylıkla lüzumsuzlaşabilen yoksullar Erdoğan'ın sözleriyle “ontolojik güvenlik sorunu” ile karşı karşıya kalır. Yoksullar artık ne halihazırdaki işlerine, ne de kendilerine güvenebilmektedir.

Genel olarak bakıldığında Tekin'in *Manves City* ve *Sürüklenme* romanlarında ilk iki romanında olduğundan başka bir yoksulluk hikayesi anlattığı görülebilir.

Sevgili Arsız Ölüm ve *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda toplum sanayiyle ve kapitalizmle henüz tanışma evresindedir. 1980'lerde yayımlanan bu iki roman da Türkiye'de sanayileşmenin henüz hız kazanmaya başladığı ve sanayi toplumunun oluşum ve gelişim sürecinde olduğu bir dönemi yansıtır. Tekin, bu romanlarında şehre göç eden yoksul gruplarının şehir kültürü, kapitalist ekonomi ve piyasayla karşılaşma anını yakalamış ve yeni bir işçi tipinin, aile yapısının, mahallenin ve kapitalist kültürün doğuşunu mercek altına almıştır. Bu yeni kültür, aynı zamanda belirli bir yoksul sınıfının da belirginleşmesine neden olmuştur. Bunun yanında yoksulluk bu romanlarda aileyle, mahalleyle beraber tecrübe edilmektedir; iş bulmak için gidilen kahvehaneler, usta-çırak ilişkileri, yerel ekonominin henüz canlı olması, Çiçektepelilerin topluca iş başvurularına gitmeleri veya Huvat'ın çocuklarını yetiştirmeleri için çeşitli ustalara başvurması yoksulluktan kaçış yolları aranırken geleneksel ağlardan faydalandığını gösterir. Yoksulluk, henüz tam olarak çözülmemiş bir yoksul sınıf içinde yaşandığından bu geleneksel ağlar, yoksula bir çıkış bulma noktasında manevi bir destek sağlamaktadır. Bu destek, iş ortamında da aktiftir; çalışma koşullarından rahatsızlık duyan işçiler, sendika kavramıyla tanışmış

ve bir araya gelerek direniş göstermişlerdir. Ancak iki romanın da sonuna doğru bu destek ağlarının giderek zayıfladığı, beraberliğin zedelendiği ve direnişlerin başarısız olduğu görülür.

Manves City ve *Sürüklenme* ise bu romanların bittiği, perdenin kapandığı noktadan devam eden yeni bir dönemi yansıtır. Bu yeni dönemde sanayi toplumunun ve kültürünün koşulları daha da ağırlaşmış, değişimin kendisi bir norm haline gelmiştir. Yoksullar, durmaksızın kendisini yenileyen sistemde her gün tekrar ayakta durmak, yeni stratejiler geliştirmek, sisteme yeniden uyumlanmak zorundadır. İşyerlerinde sürekli gelişim ve sürekli iyileştirme üzerine çeşitli yöntemler geliştirilir. Sistemin durmaksızın yenilenmesi, iş dünyasına adım atmak isteyen bireylerin kendilerini her gün yeniden ispat etmelerini zorunlu kılmakta, bu durum ise iş yerlerinde ciddi bir rekabet ortamının oluşmasına neden olmaktadır. *Manves City*, fabrikalarda yaşanan bu uyumlanma sorunlarını, piyasanın rekabetçi ortamını ve bir işte istikrar sağlamanın zorluklarını ele alır. *Sürüklenme* ise yoksulun içinde bulunduğu ümitsiz hali yansıtır. Dolayısıyla *Manves City* ve *Sürüklenme*'de yoksulun parçalandığı, destek ağlarını yitirdiği ve içinde bulunduğu tehlikenin farkına vardığı halde mücadeleleri doğrultusunda sonuç alamayacağını kabullendiği görülmektedir. Bu ümitsizlik, yukarıda da vurguladığımız üzere yoksul bireyin tek başına kalmasından kaynaklanır. Risklerin daha yoğun olduğu bu dönemde sınıfların toplumsal geçerliliğini yitirmesi, bireyin mücadelede yalnız başına kalmasına, yoksullukla başa çıkma sorumluluğunu tek başına üstlenmek zorunda kalmasına neden olur. Bunun yanında, geçerliliğini yitiren ve çözülmeye uğrayan yalnızca sosyal sınıf ve tabakalar değildir; bireyin birincil çevresiyle kurduğu ilişkiler de risk toplumunda çözülmeye uğrar. Risk toplumunda tüm bu gelişmelerin hem sebebi hem de sonucu olarak

Tekin'in eserlerinde de karşımıza çıkan bireyselleşme, bu tezin sonraki bölümünün konusudur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: BİREYSELLEŞME

Geçtiğimiz bölümlerde sanayileşmeyle birlikte doğaya mesafe alan ve çalışma hayatı ile ekonomik ilişkiler içerisinde günden güne yolunu kaybeden insanın Nergis'in deyimıyla "incinmekten, kırılmaktan da ötede" hissettiği, ümitten çaresizliğe doğru yol aldığı süreci inceledik. Bu bölümde ise insanın içinde bulunduğu bu "öte" noktasını, bireyin parçalanma sürecini izleyecek, Tekin'in eserlerinde bireyselleşmenin izlerini arayacağız. Bu doğrultuda, öncelikle bireyselleşmenin risk toplumunda nasıl bir anlam ifade ettiğine değinecek, sonrasında ise Türkiye'de bireyselleşme sürecini Tekin'in eserleriyle birlikte okuyacağız.

Önceki bölümlerde bahsettiğimiz üzere sanayileşmeyle birlikte insanın doğaya yaklaşımı ve doğayla ilişkilene biçimleri değişiklik göstermeye başlamış; doğa sanayileşmenin ve dolayısıyla "ilerlemenin" hizmetine verilmiş bir malzemeye dönüştürülmüştür. Bunun yanında, sanayileşmeyle birlikte uzun mesai saatlerine hapsolan birey giderek daha meşgul ancak daha lüzumsuz bir hale gelmekte, doğaya yabancılaştığı gibi kendi emeğine de yabancılaşmaktadır. Marx'a (2014) göre işçi üretim sürecinden ve ürünlerinden yabancılaşırken çevresindeki diğer insanlardan da yabancılaşır. Dolayısıyla bireyin iş hayatında yaşadığı yabancılaşma, sosyal ilişkilerine de sıçramaktadır.

Bu dönemde insanın çevresinden yabancılaşması, toplumsal bir dönüşümü de beraberinde getirir. Bu dönüşüme ilk olarak dikkat çeken düşünürlerden biri olan Tönnies (2020), cemaatten (gemeinschaft) cemiyete (gesellschaft) doğru bir geçiş yaşandığını ileri sürer. Bu ayrıma göre aile ve akrabalık gibi bağların oldukça

kuvvetli olduğu küçük topluluklardan, profesyonelliğin ve dolayısıyla geçi ilişkililerin hakim olduğu modern topluma doğru bir evrilme söz konusudur. Benzer şekilde Durkheim (2023) da iş bölümü ve uzmanlaşmayla beraber bireyleri bir arada tutan toplumsal bağların zayıfladığını ve bunun toplumsal bir anomiyeye yol açtığını belirtir. Weber'e (1995) göre ise sanayileşmenin getirdiği bürokratikleşme, insan ilişkilerini duygulardan arındırır, mekanik bir ilişkilene yaratır. Tüm bu ilk dönem sosyologlarının ortak olduğu nokta ise sanayileşmeyle beraber geleneksel bağların çözülmeye uğraması ve sanayileşmenin yeni rasyonel ilişkiler ortaya çıkarmasıdır.

Bunun yanında, bahsi geçen sosyologların bireyselleşme üzerine düşüncelerini incelediğimizde, bugün yaşanan parçalanmaya tam anlamıyla işaret etmediği görülebilir. Marx'a göre kapitalizmin yol açtığı toplu yoksulluk, belirli bir sınıfı bir arada tutacak kadar güçlü bir deneyimdir. Durkheim, bireyselleşmenin motoru olan iş bölümü ve uzmanlaşmanın yine toplumu bir arada tutacak bir mekanizma işlevi gördüğünü ileri sürer. Weber ise statüye dayalı toplumsal sınıfların devamını öngörmüştür. Beck, bu tablonun 1950'lere kadar geçerli olduğunu ancak günümüzde bireyselleşmenin başka bir temel üzerinde değerlendirilmesi gerektiğini öne sürer (147). Beck'e göre bireyselleşme, yaşam tarzlarının ve yaşam biçimlerinin çeşitlenmesi ve farklılaşması anlamına gelir ve sosyal sınıflar, zümreler ve toplumsal tabakaların geçersizleşmesine yol açar (133). Beck, bireyselleşmeyi yabancılaşma yerine farklılaşma üzerinden işlemiştir.⁸ Üstelik Beck'in farklılaşma tezi, yalnızca

⁸ Bu noktada Beck'in "bireyleşme" ile "bireyselleşme" kavramlarını birbirinden ayırdığını belirtmek gerekir. Bireyleşme, olumlu bir temelde özgün birey olma haline işaret ederken bireyselleşme ise geç modernitenin ve bireyleşmenin olumsuz sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Aksoy'un sözleriyle "Ücretli emeğin tabakalaşarak parçalanması ve çeşitli güvence ve haklarının kaybedilmeye başlanması, toplumsal aidiyete dayanak oluşturan kolektivitelere katılımı aşındırarak bir mensubiyet yitimine neden olmuştur. Kendi girişimlerinin hâkimi, kendi çıkarlarının peşinde koşan bir birey figürü ortaya çıkmıştır. Çalışma alanının esnekleşmesine bağlı gelişen tabakalaşmış bir toplum içinde bireyselleşmiş tutumlar kaynaşır, bağ ve güvencelerin yokluğu 'olumsuz bireycilik' durumu yaratır" (934). Ulrich Beck *Risk Toplumu* kitabında bireyselleşmenin geç modernitenin zorunlu bir sonucu olduğunun ve bireyleşme ile karıştırılmaması gerektiğinin (194) altını çizer.

toplumsal sınıfların değil, cinsiyetlerin de belirli bir “tip” yaratmaktan yoksunlaştığı bir dönemi işaret eder. Kadın ve erkek rollerinin giderek çözülmeye uğradığı bir dönemdir bu; tanımlanmış rollerin, yapıların ve sınıfların aşınması, bireyi giderek daha derin bir belirsizliğe sürükleyecektir.

Modernite, ilk bakışta bir fırsatlar dünyası yaratır. Teknolojik gelişmeler dolayısıyla bilginin yayılma hızının da günden güne yükselmesiyle her türlü bilgi, bireyin hizmetine sunulur. Kişinin dinlediği bir radyo programı, izlediği bir haber veya aldığı bir eğitim; onu dahil olduğu toplumsal tabakadaki diğer insanlardan farklılaştırabilecek güçtedir. Bunun yanında nüfusun belirli bölgelerde yoğunlaşması, çeşitli sınıf ve kültürlerden bireylere karşılaşma alanları sunmaktadır; iş merkezleri, fabrikalar, apartmanlar, okullar ve sokaklar modern dünyanın karşılaşma alanlarıdır. Tüm bu araçların ve imkanların modernleşmeyle birlikte günden güne erişime daha fazla açılması, bireyler arası çeşitlenmenin hızlanmasına yol açmaktadır. Bu durumda mekansal veya sınıfsal sınırlar belirli bir tip yaratmaktan yoksunlaşmış; çeşitlenmiş hayat tarzları aynı mahallenin veya benzer sosyo-ekonomik çevrelerin içerisinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Yoksulluk gibi birtakım ortak deneyimler artık görelidir (Townsend) ; yoksul sınıfı yerine yoksulluğu çeşitli şekillerde deneyimleyen yoksul bireyler vardır. Dolayısıyla ne Marx’ın öngördüğü üzere yoksulluk, ne de Durkheim’in ve Weber’in öngördüğü üzere pragmatik bir karşılıklı ilişkililik toplumu parçalanmaktan kurtarabilir. Beck’in risk toplumu çerçevesi, sürekli olarak geçici anlaşmalarla bir araya gelen bireylerin hissettiği aidiyetsizlik duygusuna işaret etmektedir.

Sınıfların çözülmeye başladığı ve kolektif kimliklerin aşındığı bu dönemden geleneksel bağların önemli bir temsili olan aile ve akrabalık ilişkileri de payını almıştır. Klasik sanayi toplumu, geleneksel geniş ailenin çekirdek aileye dönüştüğü

bir toplumdur. Parsons, modern sanayi toplumun tipik aile biçimi olan çekirdek ailenin “yalıtlanmış” bir aile tipi olduğunu ileri sürer (1951), çünkü daha geniş akrabalık ilişkileri artık sistemin bir parçası değildir, akraba ilişkilerini sürdürmek zorunluluğa değil, tercihe bağlıdır (Ecevit 11). Dolayısıyla çözülme ilk olarak akrabalık ilişkilerinde gerçekleşir. Beck, modernliğin ilerleyen safhalarında ise aile anlayışının yeniden “gelenekten arındırıldığını” (161) ileri sürer; dolayısıyla çözülme ailenin içinde de gerçekleşmeye başlamış; aile üyeleri ailenin ait olduğu toplumsal ve sosyo-ekonomik sınıftan farklılaşarak yeni bir kimlik ve aidiyet oluşturmaya başlamıştır. Böylece ekonomik ve sosyal bakımdan birey önce geniş akraba çevresinden, sonra ise çekirdek ailesinden kopmaktadır. Beck, bu kopuşun bir belirsizlik ortamı yarattığını belirtir:

“Aniden her şey kesinliğini yitirdi; birlikte yaşama biçimleri, kimin nerede, nasıl ve ne iş yapacağı ya da cinsellik ve aşk hakkındaki fikirler ve ayrıca aşk ile cinselliğin evlilik ve aileye içkinleştirilmesi. Ebeveynlik kurumu parçalanıp babalık ve annelik arasındaki bir çatışmaya dönüşüyor; çocuklar da terk etmeyen tek partner olarak haliyle yoğun bağlayıcı unsur haline geliyor. Genel bir mücadele, ev işi ile ücretli emeği ‘yeniden birleştirme’ deneyleri ortaya çıkıyor” (164).

Birincil geleneksel destek ağı, sınıfı ve rolleri aşınmaya uğrayan birey için bu noktada yalnızlaşma kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkar. Artık bireyler toplumsal yapıların sunduğu hazır yolları takip etmek yerine kendi yollarını çizmek, “bireysel kendini oluşturma” (Beck, 149) sürecinden geçmek zorundadır. Bu durum, bireyin belirsizliklerle dolu bir risk ortamına doğmasına neden olur. Bireyler bir yandan kaderlerini çizen toplumsal sınıf ve geleneksel ağların bağlayıcılıklarından özgürleşmiş, ancak öbür yandan moderniteyle birlikte karşılarına çıkan sonsuz seçenek içerisinde doğru tercihleri yapma baskısıyla karşı karşıya kalmıştır. Giddens, modern bireyin sürekli olarak kendi kimliğini inşa etmek ve yeniden tanımlamak

zorunda olduğunu belirtir (86). Dolayısıyla bireylerin kazandığı özerklik ve bağımsızlık, onlara daha fazla sorumluluk olarak geri dönmüştür. Birey, gelişmelere uyum sağlamalı, hızla değişen yeni şartlara göre kimliğini sürekli olarak revize etmeli, başka bir deyişle kendisini “sürekli iyileştirme” yapılacak bir fabrika gibi yönetmelidir.

Geleneksel ağların çözülmesi ve bireyin kendi hayatına yönelik kaygılarla baş etmek için harcadığı enerji, onun daha geniş toplumsal ve politik meselelerle ilgisini azaltır. Bu durum sendika ve örgüt gibi ideoloji temelli beraberlikleri de zedeler; kolektif olarak eyleme geçme eğilimi azalır. Bu durum modernitenin düşünümsel yapısıyla da yakından ilişkilidir; sistemi ve içinde bulunduğu çıkmazı fark eden birey, eylemlerinin sonuçlarına dair ümitsizliğe sürüklenmiş, “yardım edilemezlik dünyası”nda kendisinin de yardım edemeyeceğinin bilincine vararak bireysel projesine odaklanmıştır. Dolayısıyla modernleşmeyle birlikte yoğunlaşan demokratik toplumsal hareketler, modernleşmenin ileri safhalarında çözülmeye uğramaya başlar.

Latife Tekin, tüm bu yalnızlığı, çaresizliği ve geleneksel ağlardan yalıtılmışlığıyla modernleşmenin meydana getirdiği bireyi eserlerinde işleyen önemli yazarlardan biri olarak karşımıza çıkar. Toplumsallığın getirdiği hazır yaşam kalıplarından özgürleşen bireyin kendisini içinde bulduğu yeni çıkmazlar, onun eserlerinin temel motiflerinden biridir. Tezin bu bölümünde, moderniteyle gelişen bireyselliğin modern sonrası dönemde yol açtığı sonuçları risk toplumu analizi ışığında Latife Tekin’in eserlerinde araştıracağız. Bu doğrultuda öncelikle Türkiye’nin bireyselleşme sürecine kısaca değinecek, sonrasında ise Tekin’in eserlerinde bireyin aile, cinsiyet rolleri ve ideoloji ile ilişkisinin dönüşümünü sanayi toplumundan risk toplumuna geçiş göz önünde bulundurarak karşılaştırmalı biçimde okuyacağız.

3.1. Türkiye’de Bireyselleşme Sürecine Kısa Bir Bakış

Sanayileşme süreci, Türkiye’de akrabalık ilişkilerini hem güçlendiren hem de zayıflatan etkilere sebep olmuştur. Güneş (2011), 1950’li yıllarda sanayileşmeyle beraber Türkiye’de kırdan kente yönelik başlayan göç dalgası esnasında akrabalık sisteminin önem kazandığını ileri sürer. Buna göre sanayi bölgelerine ve kentlere göç edecek olan aileler, göç edilecek mekana, oturulacak konut ve çalışılacak işlere karar verirken bu dayanışma ağını göz önünde bulundurmuştur (33). Bununla birlikte şehre göç eden aileler için akrabalık başlangıçta önemli bir dayanışma ağı olsa da süreç içerisinde modernleşme ve bireyselleşmenin etkileriyle bu bağların zayıfladığı görülecektir. Bu anlamda sanayileşme insan ilişkileri bağlamında diğer Batılı ülkelerde olduğu kadar tutarlı gerçekleşmemiş, ilişkilerde güçlenme ve zayıflama iç içe geçmiştir. Türkiye’de sanayileşmenin başlangıcı olarak işaretlediğimiz 1950’lerden 2010’lara gelindiğinde ise geniş aile bağlarında tutarlı bir çözülme görülecektir.

Türkiye’de sanayileşmenin 1980’lerde hız kazanmasıyla kırsaldan sanayi bölgelerine doğru göçler yoğunlaşmış; böylece çekirdek aileleriyle birlikte sanayi bölgelerine göç eden aileler için birincil çevrelerinde ilk parçalanma yaşanmıştır. 2014’te gerçekleştirilen Türk Aile Yapısı Araştırması, bu tarihlerde geniş aile yapısının nasıl değişime uğradığını gösterir: “1980’li yılların ortalarına kadar dirençli bir yapı göstererek %25 seviyesinde kalan geniş aile, bu tarihten itibaren yaşanan çok güçlü sosyoekonomik ve demografik dönüşümlerin sonucu olarak direncini kaybederek 2000’li yılların sonuna gelindiğinde %12 seviyesine kadar gerilemiştir” (50). Birey, çevresini saran ikincil akraba yapılarından özerkleşmiş, çekirdek ailesine kapanma eğilimleri göstermeye başlamıştır. Ancak değişim bununla da kalmamıştır; sonraki evrede aile içinde ve aile yapılarında da çözülme görülmüş, bireyler çekirdek

ailelerinden de bağımsızlaşma ibareleri göstermeye başlamıştır. Dündar, sanayileşmenin Türk aile yapısı üzerindeki etkilerine şu sözlerle değinir: “İşlevlerinin bir kısmını diğer toplumsal kurumlara aktaran aile yapısının içerisinde boşanma, evlilik dışı doğum ve tek ebeveynli aile oranları, yeniden evlenmeler sonucu üvey aile oluşumları, evlenmeksizin birlikte yaşamaya ya da bekar kalmayı tercih edenlerin sayısı her geçen gün artmaktadır” (62). Buna göre sanayileşme yalnızca geniş aileden çekirdek aileye dönüşümü tetiklememiş, aynı zamanda çekirdek ailenin içinde de çözümlere, evlilik tercihlerinde ve birlikte yaşama pratiklerinde değişimlere neden olmuştur. Tüm bu çözümler, Türkiye’de bireyselleşme eğilimlerinin yükseldiğini, evlilik tercihlerinde ve aile yapılarında bir toplumsal dönüşüm yaşanmakta olduğunu gösterir. Özellikle 1978-2011 yılları arasında tek kişilik hanelerin %67 oranında artış göstermesi (Türk Aile Yapısı Araştırması, 51) bireyin tek başınlığının da altını çizen bir tablo ortaya çıkarır; geniş aileden olduğu gibi çekirdek aile yapısından da bağımsızlaşan bireylerin artışı dikkat çekicidir.

Bahsettiğimiz çözümlenin yaşanmasında sanayileşmenin yanında refah devleti anlayışının popülerliğini kaybetmesi de etkilidir. Devletin 1980’lere kadar aileleri ekonomik olarak destekleyen sosyal devlet politikalarına başvurması, ailelerin bir arada kalmalarında önemli etkenlerden biridir. Sosyal devlet fikrinden vazgeçilmesi ise aileleri ekonomik bakımdan yalnızlaştırmıştır. Aslan, 1980’li yıllarda aileye yönelik refah artışı politikalarından gönüllü sivil yardımlaşmayı ve geleneksel dayanışmayı güçsüzleştirdiği ve çalışma ahlakını zayıflattığı gerekçesiyle vazgeçildiğini belirtir (267). Artık aile “kendi başına yeterli olması gereken ekonomik bir birim ve temel sosyal güvenlik kurumu” (Sallan vd. 629) olarak görülmektedir. Bu durum, sosyal destek ağlarının da zayıflaması dolayısıyla ne

devlete ne de geleneksel ağlara yaslanabilen yalnızlaşmış bir aile profili oluşturur.

Ailenin kendi ekonomik sorumluluğunu tamamen sırtlanması, aile bireylerinin üzerindeki baskıların artmasına, çatışmalara ve kopuşlara neden olacaktır.

Bunun yanında, önceki bölümde de altını çizdiğimiz üzere 1980'lerde benimsenen neoliberal ekonomik politikalar doğrultusunda devlet bireysel gelişimi ve kişisel girişimciliği desteklemiş ve bireyi piyasanın ellerine bırakmıştır. Bu durumda bireyler kendi ekonomik durumlarının sorumluluklarını üstlenmek zorunda kalmışlardır; artık her bir birey, kendisini kurtarmakla veya inşa etmekle yükümlüdür. Bu inşa süreci ise bireysel bir mücadeleye işaret eder; Şehir hayatında ayakta kalmaya çalışan bireyler, kırsal hayatta olduğu gibi ailenin mesleğini devralamamakta, aileden ekonomik anlamda önemli bir destek görememektedir. Kişi, iş sahibi olmak için vasıf kazanmak zorundadır ve bu vasıfları yine Şehrin çeşitli imkanlarına başvurarak edinmeye çalışır. Sektöre girerek tecrübe edinmek ve eğitim almak gibi seçeneklerle karşılaşan birey için her bir seçenek bir başka ortam ve kültürle tanışmak anlamına gelir, böylece birey, diğer aile bireylerinden farklılaşmaya, yeni bir kültür ve söylemin içine girmeye başlar. Bu kültürel karşılaşmaların yanında bireylerin hayatına giren radyo ve televizyon gibi teknolojik cihazlar da onları çevrelerindeki diğer bireylerden farklılaştırır. Tekin, bu farklılaşma sürecini aile üzerinden *Sevgili Arsız Ölüml* romanında, toplum üzerinden ise *Berci Kristin öp Masalları* romanlarında gösterir.

3.2. özölen Aile: *Sevgili Arsız Ölüml*

Tekin, *Sevgili Arsız Ölüml*'de Aktaş ailesinin kente göç etmeden önceki yaşamını, oradaki aile, akraba ve mahalle ilişkilerini detaylı biçimde işler. Romanın köyü anlatan ilk kısmı tüm köy halkının, hatta köyde bulunan hayvanların ve

bitkilerin yaşamını bir bütün olarak işler. Alacüvekliler hep bir ağızdan konuşan, yorumlarda bulunan, birlikte inanan, birlikte öfkelenen; kısacası duygu ve düşüncelerinin belirleyicisinin toplumsal olarak inşa edilmiş ortak norm ve söylemler olduğu, sözlü kültürün hüküm sürdüğü bir köy halkıdır. Bu ortak normlar ve inançlar ise yine ortak bir geçmiş tarafından inşa edilmiştir; dini pratikleri, doğaüstüne dair tavırlarını ve toplumsal cinsiyet rollerini birlikte oluşturulan belirli bir geleneğe dayamışlardır.

Bu köyde insanlar topluca eyler, duygularını beraber yaşarlar. Tek bir beden gibi hareket eder ve bir bedenın uzuvları gibi birbirlerine ihtiyaç duyarlar. Huvat şehirle köy arasında gidip geldiği dönemlerde dahi bu geleneksel bağların bağlayıcılığından sıyrılmamış; şehirde öğrendiklerini köylülere anlatarak ve şehirden getirdiklerini köylülere göstererek onlarda hayranlık uyandırmak istemiştir. Köylüler ise onun anlattıkları ve gösterdikleri karşısında topluca şaşırır, verdikleri tepkide ortaktırlar. Huvat da köylüleri bir beden olarak görür; öfkelenildiğinde tüm köye öfkelenir: “Üç gün boyunca sık sık tüm köye küsmeyi, Atiye’yi de koyup gitmeyi düşündü. Ama sonra bu fikrinden caydı. Alacüvek’i ‘hop!’ kaldıracak bir şey alıp gelmediğine yana yana, kafası önünde, bir zaman ortalıkta dolandı” (35). Anlaşıldığı üzere Huvat, köylü kendisini hayal kırıklığına uğrattığında tüm köyden yüz çevirir, duygularını bir bütün olarak gördüğü tüm koya yansıtır.

Geleneksel bağların hüküm sürdüğü bu bölgede beraberliği sağlamada gündelik hayat pratiklerinin, ortak normların ve uygulamaların önemi büyüktür. Akçalı’da her bir olay, toplumsal birleşme için uygun bir zemin sunar. Halit ve Zekiye’nin nişanı ve düğünü bu toplumsal bağların gücünü gösterir niteliktedir. Civar köylerden Dizgeme’de gerçekleştirilen nişanda kız köyü oğlan köylüyü karşılar, iki köyün erkekleri omuz omuza verip halaya tutuşur (45). Bu nişanda

erkekler kendi başlarına bireyler olarak değil, ait oldukları köyün mensupları olarak ortaya çıkarlar. Bu yüzden Halit ve Zekiye'nin nişanı yalnızca iki birey veya iki aile arasında değil, iki köy arasında gerçekleşir. Düğün vakti geldiğinde de hem köylerin içinde hem de iki köy arasında birçok ritüel gerçekleştirilir:

O perşembe Halit ile Zekiye'nin bayrağı dikildi. Bayrağın ay yıldızına elma takıldı. Elmaya tabancalar atıldı. Kadınlara ahırda, erkeklere bahçede düğün yeri kuruldu. Kadınlara ayrı erkeklere ayrı çalgıcı tutuldu. Dizgeme'den Akçalı'ya semah geldi. Akçalı'dan Dizgeme'ye kalniçi gitti. Dizgeme'de gelin ağlatıldı. Akçalı'da damat oynatıldı. Köyün delikanlıları Süslü Sami'yi damada sağdıç ettiler, damadın koluna girdiler. Bir yandan gelinlik kızlara ayna tuttular, işmar ettiler, bir yandan topluca aptest alıp camiye gittiler, ilahi söylediler (53).

Durkheim, geleneksel toplumlarda ritüellerin kolektif bilincin oluşumunda ve sürdürülmesinde önemli bir rolünün olduğunu altını çizer (Bellah). Görüldüğü üzere Alacüvek'te düğün için ilişkiye giren bu iki köy de bayrak dikmek, atış yapmak, çalgıcı tutmak ve hediyeleşmek gibi birtakım ortak ritüelleri uygulamaktadır. Geleneksel bir birikim ve zemine dayanan bu pratikler ilişkilenmeyi kolaylaştırırken toplumsal bağları da güçlendirir ve ortak bir bilinç ve kimlik yaratır. Köy, ortak bir kimlik ve aidiyet etrafında birleştiği için iletişim son derece güvenli hale gelir. Kişiler birbirini yakından tanımasa dahi ortak bir akla ve pratiklere sahiptir; dolayısıyla bu bağlar ve kodlar çerçevelenmiş, belirli ve riskten uzak ilişkilene biçimleri sunar. Atiye'nin nişanın öncesinde Nuğber'i komşulara davete göndermesi bu belirliliğin bir göstergesi olarak görülebilir: "Nişanın olacağı günün sabahı, kendisine son çağrı yapılmayanın daha önceden çağrılı da olsa gelmeyeceğini bildiğinden Nuğber'i erkenden giydirip kuşattı, okuyuculuğa çıkardı. Nuğber köyde tek kapı bırakmadı, herkesi son bir defa dolandı" (45). Görülebileceği üzere Atiye, komşularından alacağı tepkiyi önceden bilir; bu geleneksel bilgi, ilişki içinde önlemler almak, belirsizlikten korunmak için önemlidir. Sınırlara ve kodlara riayet

edildiği takdirde birey, toplumdan dışlanma problemi yaşamaz; bu bağlamda geleneksel bilgi, iletişimi ve gündelik hayatı öngörülebilir kılmaktadır.

Öte yandan bazı köylüler şehirle ve modernlikle tanıştığında ve bunun sonucunda köye yeni pratikler getirdiğinde geleneksel bilgi ve kodların geçerliliği tehlikeye girer. Köy halkı ise ortak bilinç ve kimliklerini üzerine inşa ettikleri bu bilginin tehlikeye düşmesi karşısında tepki gösterirler. Bu duruma örnek olarak Halit'in karısı Zekiye'ye şehirden getirdiği eşyaların köylü tarafından hoş karşılanmaması gösterilebilir. Şehre çalışmaya giden Halit, köyde kalan Zekiye'nin başörtüsünü başından almış, önlüğünü belinden çözmüş, topuklu çorabı yerine ona naylon çoraplar giydirmiştir (58). Bu durum köylünün tepkisini çekmiş, Zekiye köylü tarafından dışlanmıştır. Benzer şekilde Huvat köylüleri karşısına aldığı ve Alacüvek ismini değiştireceğini söylediğinde köy yine tek bir beden gibi tepki verir: "O gece Alacüvek'te kimse uyumadı. Kırklı bebeğinden yatalağına varıncaya kadar herkes ayaklandı. Kadınlar başlarında çarları, ellerinde kirmenleri, sırtlarında bebeleri muhtarın çatal kapısının önünde topluştılar. Erkekler muhtarın erkek odasında sabahaca bağrıştılar. Yaşlılar ilkin 'Alacüvek adı atamız yatırım yadigarıdır, günaha girmeyin' diye nasihat verdiler" (36). Alacüvekliler geçmişin belirlediklerinden, kadim geleneklerinden vazgeçmek söz konusu olduğunda tek bir ağızdan karşı çıkmış, öfke ve korkularında birleşmiştir. Bu noktada varlıklarını üzerine inşa ettikleri gelenekler tehlikeye düştüğünde geleneksel olanı, başka bir deyişle kendi kimliklerini korumaya dair bir eğilimden bahsetmek mümkündür.

Görülmektedir ki geleneksel bilgi ve pratikler, kendi bağlayıcılığını koruma eğilimindedir; dolayısıyla dışarıdan gelene karşı mesafelidir. Ancak modernleşme kendi projesini gerçekleştirmeye başlamıştır, öğretilerini okul ve öğretmen yoluyla

Alacüvek'e kadar getirir; bu değişim, Beck'in önerdiği farklılaşmanın tecrübe edilmeye başlandığı noktayı işaret eder:

Köylüler yedi yaşından yukarı olan erkek çocuklarının eline hemen o gün birer tezek verip okula gönderdiler. Ama Atiye dışında kimse kızını okula göndermedi. Atiye öğretmenin köye girdiğini duyar duymaz dikiş makinesinin başına oturdu. Dirmit'e bir solukta önlük dikip çıkardı. Ertesi gün de Dirmit'in saçlarını örüp başına beyaz bir kurdele bağladı. Koltuğunun altına tezeği tutuşturduğu gibi elinden tutup okula götürdü.

- Hey tulumba, tulumba, müjdem var sana.
- Neymiş müjden, Dirmit kız?
- Köye öğretmen geldi.
- Geldiyse sana geldi.
- Bil bakalım öyleyse bana ne dedi
- Ne dedi, ne dedi?
- Sen hiç köylüye benzemiyorsun, dedi.
- Sevindin mi?
- Sevindim (50-51).

Atiye, köye şehirden getirilen bir gelindir, dolayısıyla kızını okula gönderme konusundaki tutumu Alacüveklilerin genel kodlarıyla uymaz. Şehir kültürü ve modernlikle diğer köylülere kıyasla daha yakından karşılaşan bir ailenin küçük kızı olarak Dirmit de tipik bir köylüye benzememektedir. Onun radyoyla tanışması, babasının ve abilerinin şehirden getirdikleriyle karşılaşması onu Alacüvek'in zihniyetinden farklılaştırmaya başlamıştır.

Aktaş ailesinin şehre taşınmasıyla birlikte roman artık köyün, köylünün, hayvanların ve bitkilerin yaşamını değil; bu ailenin maceralarını anlatmaya başlar. Çünkü bu göç ailenin hem doğadan, hem de geniş akrabalık bağlarından ve köklü geleneksel bağlarından koptuğu ve bir çekirdek aile olarak kendi içine kapandığı bir kırılma noktasını işaret eder. Bundan sonra tüm macera, aile bireylerinin

yaşadıklarından ibarettir. Anlatı böylece ailenin içine odaklanır. Bu kırılma noktası, modern öncesi geleneksel toplumdan modern sanayi toplumuna geçiş süreciyle birlikte düşünüldüğünde anlamlıdır; geniş akrabalık bağlarından çözülme yaşanmış ve şehir hayatı içinde hayatta kalmaya çalışan bir çekirdek aile ortaya çıkmıştır.

Bununla beraber, sanayileşmeyle başlayan çözülme yalnızca geniş geleneksel ağlarla sınırlı kalmayacaktır. Aile bireyleri, şehir kültürüyle yaşadıkları karşılaşmalar nihayetinde roman ilerledikçe birbirlerinden farklılaşır. Dirmit'te köyde başlayan farklılaşma şehre taşındıklarında şiddetlenir. Okulda karşılaştığı arkadaşlarından, sokakta aralarına karıştığı direnişçilerden, okuduğu tarih atlasından öğrendikleriyle Dirmit her karşılaşmada ailesinden biraz daha farklılaşır. Atiye ise evin içinde geleneksel bilgiyi yaşatmaya; aile bireylerini geleneksel inançları hikayeler ve pratiklerle terbiye etmeye çalışır. Atiye'nin geleneksel bilgiyi temsil eden sesi evin hakim sesidir. Ancak Atiye'nin şehre yerleştikten sonra sık sık hastalanması ve ölümle karşılaşması; geleneği temsil eden sesinin giderek zayıflamasına yol açar. Onun ölümle gerçekleştirdiği bu mücadele, Aktaş ailesinin çözülmesiyle ve bireylerin hayatlarındaki geleneksel pratiklerin şehir pratikleriyle yer değiştirmesiyle eş zamanlıdır. Bu bağlamda Atiye ölüme giderek yaklaşırken gelenek de modernlikle verdiği mücadeleyi kaybetmektedir. Nitekim Atiye de ölüme yaklaştıkça kendisinin temsil ettiği bu geleneğin ve aile bağlarının zayıfladığının fark eder, geriye baktığında gördükleri onu mutlu etmez; çocuklarının her birinin yolunun birbirinden ayrıldığını şu sözlerle ifade eder: “Kızımı şiire bıraktım, bir oğlumu gitara, bir oğlumu şirketlerin başına, en büyük oğlumu da koynunda yatmaya kıyamadığı, yüzüne bakmaya doyamadığı karısına bıraktım” (235). Atiye'nin tüm çocukları, şehirde yaşadıkları karşılaşmalar ve tecrübeler neticesinde başka yönlere savrulmuştur. Atiye, bu durumun aile içindeki bağları da zedelediğini belirtir:

Hiçbir evladının ele güne karşı yüzünü ağartacak bir şey olmadığını, birbirleriyle kardeş gibi girip çıkmadıklarını, ne birbirlerine ne anaya babaya bir hayırlarının dokunduğunu söyleyip her birinin ayrı bir baş çekmesinden, kimsenin heves etmediği şeylere heves etmelerinden yakındı. ‘Ölürsem her biriniz ayrı bir uca düşer, dağılıp gidersiniz’ dedi (240).

Görülebileceği üzere kendi ilgi alanları ve hayalleri doğrultusunda bireysel hayatlarını kurmak için farklı yollara savrulan çocuklar hem anne babalarından hem de kardeşlerinden kopmuşlardır. Üstelik bu kopuşu geri almanın, geleneksel ağlara yeniden bağlanmanın bir yolu da yoktur; Atiye’nin kendisi öldükten sonra köye geri dönmeyi düşleyen Huvat’a söylediği: “Bu akılla köye ne, sığmazsın, köye gider kurtulurum diye heveslenme” (239) sözleri, bu bireylerin geçirdiği farklılaşma sonucunda artık ne köye ne de aileye yeniden bağlanamayacağını, aidiyet duyamayacağını gösterir niteliktedir. Aile bireyleri köy ile kent arasında kalmış, herhangi bir topluma veya mekana duydukları aidiyeti yitirmişlerdir.

Bahsettiğimiz geleneksel ağları ve toplumsal bilgiyi sınıfsal bir düzlemde ele alarak “yoksulluk bilgisi” olarak isimlendiren Tekin, kendi hayat hikayesinde de bu farklılaşma sürecini işlediğini belirtir:

Onların arasındayken kendimi bir dayanışma içinde hissediyordum; işte benim yoksulluk bilgisi dediğim şey belki... Yoksul bir insan olarak, onlarla birlikte bir bilgiyi kullanarak her şeye rağmen daha güvenli yaşıyordum hayatın karşısında. Onların arasından atıldıktan sonra dünyayı yeniden adlandırmak zorunda kaldım. Adlandırdım diyorum ama daha doğrusu başka insanlar dünyayı nasıl adlandırır, bunu öğrenmeye çalıştım ya da öğrendim. Başka bir dil konuşmaya başladım ama onu da çok içselleştirdiğimi sanmıyorum. Beni yaşatacak bilgi elimden gitmişti. O bilginin bir yanı geleneksel bilgi, bir yanı da yoksul insanların bir arada durarak birbirleriyle kurdukları dayanışmadan, yoksulluklarını nasıl taşıyacaklarını yaşayarak anlamalarını sağlayan çok özel bir bilgi. O yok oldu, çok fazla savunmasız kaldım; kendimi çok yalnız hissediyordum. O zamandan bu yana evime dönme isteği hep çok güçlü oldu (Tekin ve Savaşır, 143)

Tekin'in bu sözlerinden de görülebileceği üzere, bireyin geleneksel bağlardan kopuşu, ontolojik güven hissinde de bir çözülmeye yol açar. Alacüveklilerin ve Aktaş ailesinin tabi olduğu toplumsal işaretlerden ve dilden; bir bakıma Atiye'nin sesinden uzaklaşan ve radyo, okul ve yazı vasıtasıyla şehrin, modernliğin diliyle tanışarak geleneksel olana yabancılaşan Dirmit, artık Tekin'in "yoksulluk bilgisi" olarak adlandırdığı bu bilgiye ve dayanışma ağına sahip değildir. Birey olmak ve kendi hayatının peşinden gitmek, "evden uzaklaşmayı" beraberinde getirmiş; kişiyi hem kendi evinin içinde hem de evinin dışında yabancılaştırmış, adeta üveyleştirmiştir.

3.3. Çözülen Mahalle: *Berci Kristin Çöp Masalları*

Tekin, benzer bir çözüme hikayesini *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda bu sefer bir mahalle üzerinden işler. Daha sonraları Çiçektepe ismini alacak bir tepenin üstüne kurulan konduların sayısı köylerinden gelip akrabalarının yanlarına yerleşen yeni konducularla hızla yükselir. Dolayısıyla bu mahallenin temelini en başta hemşehrilik bağları üzerinden atıldığı söylenebilir. Aralarında kurulan geleneksel bağın doğal biçimde devamını sağlayan hemşehrilik bağı, şehrin ve doğanın kendilerine karşı tutumuyla perçinlenir; kuruluş aşamasında tüm mahalle birlik ve beraberlik içindedir:

Çöp ayıklayıcılarının didik didik attığı, rüzgârın dört bir yana savurduğu kırık dökük eşyalarının başında bir kederle dönendiler. Önce öfkelerini yaş edip gözlerinden akıttılar. Sonra bir hırsla kalkıp işe sarıldılar. Kırık tahtaları bir solukta yan yana çattılar. Yırtık kilimleri birbirine uladılar. Tenekeleri üst üste çaktılar. Çocuklar taşları, kırılmamış briketleri, tuğlaları çarçabuk bir yana yığdılar. O gece, yıkılan kondularının yarı boyunda yeni kondular kurdular (23).

Mahalleliler evlerini birlikte inşa etmiş; yıkımcılara karşı mücadelede birleşmişlerdir. Aynı zamanda bu yıkımcılara karşı duydukları öfke ve kondularının yıkılması karşısında hissettikleri kederde de ortaktırlar. Dolayısıyla akrabalık ve hemşehrilik bağlarının yanısıra yaşadıkları ortak deneyimler ve mağduriyetler de onları birbirine yakınlaştırır. Bu yakınlık neticesinde şehrin kıyılarında sözlü kültüre dayanan geleneksel kültürlerini; başka bir deyişle “yoksulluk bilgisini” yaratırlar; içinde buldukları şartlar üzerine temellendirdikleri yeni bir sözlü kültür meydana getirirler. Bu kültür, kadim geleneksel kültürle şehrin kıyısında bulunma deneyimini aynı anda içeren, özelleştirilmiş bir kültür olarak karşımıza çıkar. Örneğin fabrikadan üzerlerine yağın beyaz tozlara “fabrika karı” ismini vermişler; bilmedikleri ve tanımlayamadıkları yenilikleri, bildikleri kültürün sınırları içinde anlamlandırmaya çalışmışlardır. Bunun yanında Çiçektepe’nin kuruluşuyla birlikte yeni inançlar ve uygulamalar ortaya çıkmış, mahalleli kadınların geceleri bir fener alayıyla helaya gitmeleri gibi adetler, Çiçektepe kültürünün oluşumunda rol oynamıştır. Zamanla bu adetler çoğalmış; işsizlik adetleri ve çöp adetleri gibi birçok yeni uygulama ortaya çıkmış, bu adetlerden kimi kültüre yerleşmiş, kimiye unutulup gitmiştir (32).

Kaymal, kentlerin kıyılarında yer alan bu bölgelerin kendine özgü kültürler oluşturduklarının altını çizer:

Kentlere göç eden kırsal kesimin kentlerde oluşturdukları gecekondu bölgelerinde, yoksulluğun ve kent hayatına uyumlaşma sürecinde yaşanan kimlik bunalımının ortaya çıkardığı köye içkin olmayan ancak kentle de yakından uzaktan alakası olmayan bir kültür oluşmuştur. Bu kültür, insan ilişkilerine, kıyafete, sinemaya, müziğe yani toplumsal hayatın birçok boyutuna ulaşmıştır (Kaymal 1506).

Kaymal’ın sözlerinden hareketle Çiçektepelilerin oluşturduğu özgün kültürün de gelenek ve kent kültürü arasında yer almanın getirdiği kimlik arayışıyla inşa edildiği söylenebilir. Çiçektepelilerin karşılaştığı yenilikleri kendi kültürlerinin sınırları

içinde veya dışında nasıl konumladıkları, geleneksel bağların güçlü biçimde yürürlükte olduğu bu toplumun kültürünü ve dolayısıyla kimliğini kurma ve sürdürme stratejilerini anlamak açısından önemlidir. Bu bağlamda iki strateji dikkat çekicidir; Çiçektepeliler ya dışarıda kalanı dışarıda tutmak için ona karşı korku hikayeleri üretmiş ve bu yabancıyı kültürlerinden uzak tutmaya çalışmış ya da fabrika karı örneğinde olduğu gibi yabancı olanı tanıdıklaştırarak onu geleneğin bir parçası haline getirmişlerdir. *Sevgili Arsız Ölüm*'de de bu iç-dış tansiyonu görülür; Dirmit'in "komünist ne demek?" sorusundan bunalan Atiye, bir gün ona uçağı gösterir ve komünistin o olduğunu söyler. Bu bağlamda kültüre yabancı olan komünist, başka bir yabancıyla eşleştirilmiş ve dışarıda tutulmuştur. Şehir kültürüyle daha yakından temas eden Çiçektepeliler ise ikinci yolu sık sık tercih ederler; arkeolojik bulguyu yatır ilan eder, çöp ayıklayan kızları "berci kızım" diyerek sever; şiddetli rüzgar üzerine deyimler, oyunlar, adetler geliştirirler; olağandışı olan yeni koşulları dil ve kültürlerinin sınırları içinde olağanlaştırırlar.

Tam bu stratejiler ise aslında yeni koşullarla topluluk olarak başa çıkmaya çalışmalarının bir sonucudur. Çiçektepeliler, karşılıklarına çıkan tüm tehlikeler karşısında sığınacak bir kültür, aidiyet ve kimlik oluşturur; kendilerine tutarlı ve geçerli bir hikaye kurarlar. Çiçektepe'nin resminin gazeteye çıkarılması tüm mahalleli için bir ödüdür, mahallenin kültürü ve varlığıyla iç içe geçen kimlikleri için mahallenin imajı, kişisel imajlarından ayrı düşünülmez. Bu bağlamda mahalleli olma halinin bireyliğin gelişmesinin önüne set çeken bir kolektif bilinç oluşturduğu görülür. Gürbilek'in sözleriyle henüz "dış dünya ile iç dünyanın birbirinden ayrışmamış" (38) olduğu Çiçektepe'de kişiler mahallenin kuruluş aşamasında henüz doğadan, etrafındakilerden, ortak bilinç ve kültürden ayrışmamışlardır. Bu ayrışmanın yaşanmadığı noktada ise her şey oldukça belirli, keskin ve katıdır.

İlişkiler, Çiçektepelilerin birlikte toplumsallaştırdığı kodlar üzerine inşa edilir. Tekin, bu belirlilik ve keskinlik halinin duygularda da karşılığının olduğunu belirtir:

“Onların duyguları çok katışıksızdır, bunu içinde doğduğum ailede de izlediğim, keşfettiğim için rahatlıkla söyleyebiliyorum. Kin saf kindir onlar için, sevgi saf sevgi, öfke ise saf öfkedir, ara tonlar yoktur” (Özer, 78). Bu durum, her şeyin yerli yerinde ve belirli olduğu bir toplumsal dinamik yaratır; ara tonların olmadığı yerde güven vardır.

Öte yandan mahallede yaşanan çatışmalar da bu belirlilik etrafında keskin biçimlerde oluşturulur. Oruç, Çiçektepelilerin çatışmalarının temelini oluşturan ayrımların katılığına dikkat çeker:

Yaşam Çiçektepe’de kök saldıkça farklılaşan iki birlikteliğin çatışmasına tanık oluruz. İlki bütün Çiçektepelileri üretim ilişkileri bağlamında kapsayan sınıfsallık; diğeri ise alt birliktelikler kuran kimliğe dayalı aidiyetlerdir. Bu iki birlik ideali farklı koşullarda bir arada var olabiliyorsa da, kapsadıkları kümelerin ortak elemanları dolayısıyla daima birbirleriyle çatışma potansiyeli taşırlar. Diğer taraftan bu iki birlik idealinin de birer ötekisi doğal olarak vardır. İşçi sınıfının karşısında bir sermaye sınıfı, bir kimlik etrafında örgütlenen cemaatin karşısında ise karşıt kimlik etrafında örgütlenen öteki cemaat. Bu karşıtlıklar diyalektik olarak birbirlerini gerektirirler ve *ötekinin* yokluğu arzulanır olsa da *bizin* varlık şartı *ötekinin* sürekliliğine bağımlıdır (46).

Oruç’un analizi doğrultusunda Çiçektepe’de üst ve alt kimliklerin kendi zıttıyla var olduğu söylenebilir. Bu zıtlıklar ortamı, iç ve dış kümeleri arasındaki keskinlik ve belirlilik, “biz” ve “öteki” arasında kurulan tansiyon; belirsizliklerin önünde bir engeldir. Çiçektepe, henüz hem içeride hem de dışarıda aynı anda var olma durumuyla tam olarak karşı karşıya gelmemiştir. Bu yüzden Çiçektepe’de bireyler kolaylıkla farklılaşamazlar; farklılaşma eğilimleri geleneğin bir parçası haline getirilir ve topluma içkinleştirilir; bu yolla bireyselleşme eğilimlerinin kendisi hızla gelenekselleştirilir. Buna örnek olarak Çiçektepe halkının kapılarını yenilemesi gösterilebilir. Çöp Bakkal, bir gün eski kapısını yerinden çıkarır ve yerine üzerinde

aslan başı kabartması olan yeni bir kapı takar. Bunu gören Çiçektepelilerin her biri kendi kondusuna da buna benzer kabartmalı kapılar almaya başlar; bir süre sonra mahalledeki her ev süslü ve kabartmalı kapılarla dolar. Mahallede bir kondunun diğerlerinden farklı kapısının bulunması dahi mümkün olmamış, süslü kapı sahibi olmak derhal Çiçektepe'nin adeti haline gelmiştir.

Ancak Çiçektepe, günden güne şehre eklemlendikçe daha yoğun bir kalabalık buraya göç eder; Çingenerler ve Kızılbaşlar mahallenin başka bölgelerine yerleşirler. Bu noktada Çiçektepe, “biz” ve “öteki” ayrımını diri tutmaya yönelik stratejilerine devam eder, Mahallede Çingenerlere ve Kızılbaşlara dair korkutucu ve ötekileştirici hikayeler anlatılır. Dışarıda olanı dışarıda tutma çabası hala görülmektedir. Öte yandan şehrin kumar ve fuhuş sektörünün bu mahalleye yerleşmesi, bu farklı kültürler arasındaki karşılaştırmaları daha da arttırır, iç ve dış arasındaki dengeyi ve katılığı korumak Çiçektepe için gün geçtikçe imkansızlaşır; stratejiler işlevlerini kaybetmekte, farklılaşmaların önüne geçilememektedir. Bu karışıklıkla eş zamanlı olarak Çiçektepe günden güne güvenlik tehlikesiyle de yüzleşir; sokaklarda silahlar çekilir; şiddet mahalleyi dışarıdan değil, kendi içinden tehdit etmeye başlar. Nihayetinde dışarıdan gelen yoğun istilalar neticesinde iç ve dış arasındaki keskinliği sürdürmede başarısız olan mahalle parçalanır; Vakıf Çiçektepe ve Birlik Çiçektepe olarak ikiye ayrılır. Mahalleli, bu iki mahalle arasında karmaşa yaşar:

Çiçektepelilerin aynı anda bu iki mahallede birden oturmaya kalkışmaları çocukları yordu. Birlik Çiçektepe'yi göremeyen yaşlı ve yatalakları hacca gitmeden önce Birlik Çiçektepe'yi dünya gözüyle görme düşlerine sürükledi. Vakıf Çiçektepe ile Birlik Çiçektepe arasında mekik dokuyan insanları gözyaşlarıyla uğurlamak, kucaklayarak karşılamak âdet haline geldi. Çiçektepelilerin her gün koltuklarının altında ufak tefek eşya taşıyarak ve sonunda toplu bir taşınmayla var edip taçlandıkları Birlik Çiçektepe adıyla bin yıl yaşadı. Gözden ve gönülden düşen Vakıf Çiçektepe 'ye yeni adı bir yıl dayanmadı. “Çiçektepe Esrar Zulası”, “Çiçektepe Fuhuş Yuvası” diye başka başka isimler aldı. Çiçektepeliler iki mahalle arasında akıl oynatırken,

makineleri sesli, işçileri sessiz çalışan Çöp Yolu fabrikalarından çok sayıda erkek işçi çıkartıldı (138).

Çiçektepelilerin kimliklerini üzerine inşa ettikleri mahallelerinin ikiye bölünmesi, kimliklerine dair yaşadıkları bir bölünmeyi de işaret eder. Bu bölünme neticesinde mahalleli artık mahallenin hem içinde, hem de dışında aynı anda var olmak zorundadır; Birlik Çiçektepe’de olmak, Vakıf Çiçektepe’nin dışında kalmak anlamına gelir. Hayata tutunma ve günlük yaşam kaygıları içerisinde kendi varoluşları hakkında düşünmeye fırsat bulamayan Çiçektepeliler için artık bu kırılma gerçekleşmiş görünmektedir. Tekin’in “Düşünce insanı ıltır, kendisi soğuk bir şey olsa da... Aslında söylemeye çalıştığım, kendilerinin dışına çıkıp kendileri hakkında konuşan, düşünen insanlar olmadıkları” (Özer, 78) sözleri bu değişimin başlangıcında bulunan Çiçektepelilerin durumunu anlamada önemlidir. Çiçektepeliler, mahallelerinin sınırları üzerine düşünür ve kendilerini iki mahalle arasında konumlandırmaya, dengeyi bulmaya çalışırken “akıllarını oynatmış”, bugüne değin verili olarak içinde yaşadıkları koşullar yerine artık seçimler yapmak durumunda kalmışlardır.

Çiçektepe mahallesinin çözülmesi, mahalledeki ailelerin de çözülmesini de beraberinde getirir. Bu noktada Çiçektepeliler kadınların yaşam koşullarına ve değişen rollerine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Çiçektepe, bir sanayi bölgesi üzerine inşa edildiğinden mahallelinin bir araya gelerek oluşturduğu kültür, sanayileşmenin etkilerini de bünyesinde barındıran bir kültürdür. Çeşitli bölgelerine Fabrikadibi, Çöp Yolu, Çöpaltı gibi isimlendirmelerde bulunan bu mahallede kendine özgü bir sanayi kültürü ve toplumu meydana gelmiş, sanayileşme mahallenin kültürüne içkinleştirilmiştir. Bu kültür, kadını da kamusal hayat ve ekonomi içinde yeniden konumlandırır; kadının rolleri yeniden şekillenir. Aydınör, sanayileşmenin

hızlanmasının kadınları emek piyasasına yönelttiğini (119) belirtir. Çiçektepe’de de bazı kadınlar kendilerine tanımlanan çöp toplama işini bırakarak erkeklerle birlikte sahte fabrikalara işçi olarak alınır. Bu fabrikalarda erkekler plastik preslerin başında çalışırken kızlar ise suları şişelere, tozları kağıtlara doldurur (92). Bu gelişmelerle erkeğin dışarıda, kadının ise içeride konumlandırıldığı geleneksel kültürün sınırları dışına çıkmış, sanayileşmeye maruz kalan bölgelerde kadının rollerinin değiştiği yeni bir düzen oluşmuştur. Artık kadınlar da para ekonomisine dahil olmuş, evi geçindirme sorumluluğunu erkeklerle paylaşmaya başlamışlardır. Bunun yanında, Çiçektepe’de kadınlar toplumsal olaylarda da aktif rol alırlar; fabrika sahibine öfkelendiklerinde ellerinde sopalarla fabrikanın üstüne yürür, grevlerde önemli görevler üstlenirler.

Ancak sanayileşme kadınlara yeni roller atfederken aslında geleneği çözmemiş, yalnızca piyasa koşullarının belirlediği yeni rolleri geleneğin içine dahil etmiştir. Bu durum, Beck’in sanayi toplumunu “modern feodal toplum” olarak nitelendirmesiyle örtüşür (210). Kadınlar yeni rollerini, görev ve sorumluluklarını üstlenirken evde çocuk bakmak ve yemek yapmak gibi görevleri ortadan kalkmamış; Çiçektepe’deki erkekler, kadınlarla ev içi sorumlulukları paylaşmamışlardır. Romanda fabrikalarda çalışan kadınlarla çocuklarını rüzgardan korumaya çalışan kadınlar; grevlerde erkeklerin önünden yürüyen kadınlarla evlerine su taşıyan kadınlar aynı kadınlar olarak karşımıza çıkar. Bu durumda kadının rolleri esasında değişmiş görünmez, kadınlar yalnızca yeni roller ve görevler edinmiştir. Kadın hem ev içinde kendisine tanımlanan görevleri yapmakla yükümlüdür, hem de dışarıda bir varlık sahibi olmaya başlar. Bu durum zamanla kadınların eski ve yeni rolleri arasında parçalandığı bir tablo meydana getirir:

Fabrikaların kapısında toplaşan Çiçektepeli kızlara nişanlanıp nişanlanmayacakları, kadınlara doğurup doğurmayacakları soruldu. Nişanlanmayacak ve doğurmayacaklar seçilip işe alındı. Fabrikalarda iş bulmak umuduyla nişan atanlar, karnında yuvalanan bebeklerini aldırarak için ebeye koşanlar çıktı. Kadınların ayaklarının Çöp Yoluna bağlanmasıyla Birlik Çiçektepe yaşlılara ve erkeklere kaldı. Kadınların çoğu Vakıf Çiçektepe’de, erkeklerin çoğu da Birlik Çiçektepe’de işe güce dalınca aile faciası diye bir şey ortaya başını çıkardı (139).

Pasajdan görüldüğü üzere Çiçektepeli kadınlar iş hayatında var olmaya çalışırken geleneksel kadınlık ve annelik rollerini yeni varoluşlarıyla dengede tutmaya çalışmışlar, ama çoğunlukla birinden vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Bu tabloda kadınların yapacağı her bir tercih, aynı zamanda bir vazgeçiş olarak karşımıza çıkar; bu tercihlerin ve vazgeçişlerin her biri ise aile birliğini doğrudan etkileyen sonuçlar yaratır. Fabrikada iş bulmak isteyen kadınların vazgeçeceği ilk şeyin evlenmek, çocuk sahibi olmak veya çocuklarını büyütme olması; seçimlerinin sonuçlarının ilk olarak aile üzerinde yaşandığını gösterir. Bu yüzden Çiçektepe’de kadınların iş hayatının koşullarına uyum sağlaması “aile faciası”na sebep olur.

Bunun yanında Çiçektepeli kadınların varlık gösterdiği alan kamusal hayat ve iş hayatı ile sınırlı kalmaz; erkeklere tanımlanan cinsellik alanında da kadının varlığı görülmeye başlanır. Tirintaz Fidan’ın mahalleli kadınlara “yalnızca erkeklerin ‘keyif olmadığını, kocasıyla yatan kadının da keyif olabileceğini” (50) bildirmesi, kadınların cinsel alanda da yeni roller deneyimlemesine olanak tanır. Çiçektepeli kadınlar; mahalleye uğrayan modern öğretilerle birlikte kendilerini keşfetmeye, o güne değin yapılmayanı yapmaya, konuşulmayanı konuşmaya başlamıştır. Tüm bu gelişmeler ise kadının eyleme alanını genişletmiş; onlara kendilerini farklı yollardan tanıyabileceği ve gerçekleştirebileceği imkanlar açmıştır. Kadınlar, gün geçtikçe hayatın farklı alanlarında erkeklerle eşit biçimde rol alabileceğini fark etmeye başlamıştır. Fakat kadınların elde ettiği bu imkanlar, sistemin aynı şekilde devam

edebilmesinin önünde de büyük engeller oluşturur. Beck, bu durumun sonuçlarına şu sözlerle işaret eder:

“Endüstri toplumu erkeklerin ve kadınların eşit olmayan konumlarına bağlıdır (...). Bu şu demektir: İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki modernleşme evresinde endüstriyel piyasa toplumunun gerçekleştirilmesi ile ortadan kaldırılması aynı zamana denk geldi. Piyasanın evrenselleştirilmesi, bizzat kendisinin koyduğu kendi tabu alanlarını bile tanımaz ve kadının, onu ev işlerini ve evliliği yürütme görevine mahkum eden, endüstriyel olarak üretilmiş ‘konumsal kaderi’ içinde entegrasyonunu delik deşik eder” (*Aşkın Normal Kaosu* 51)

Bu sözler ışığında Çiçektepe’de olanlar aşıkardır; modernleşme kendi öğretilerini bizzat kendisi parçalamaya başlamıştır. Sanayi toplumunun ideal aile yapısı olan çekirdek aile, yine sanayi toplumunun ucuz iş gücü piyasasından dolayı kadınları iş hayatına dahil etmesi dolayısıyla tehdit altındadır. Sanayileşme, kadınlar da dahil olmak üzere tüm bireylere bireysel hayatlarını inşa etme ve seçimler yapma imkanı bahşeder; ancak sanayileşmenin bu öğretisi, onun aynı zamanda aşılmasına da yol açacaktır.

Sözü geçen iki romanda da sanayileşme ve modernleşmeyle birlikte akrabalık ve mahalle gibi geniş geleneksel ağların çözülmeye uğradığı; bunun yanında sanayileşme döneminde idealize edilen çekirdek ailenin de bu çözülmeye payını aldığı görülebilir. Akrabalar dağılmış, mahalleler parçalanmış, aile bireyleri kendi istek ve kariyer hedefleri doğrultusunda aile birliğini olumsuz etkileyecek çeşitli seçimler yapmışlardır. Bu iki roman da dağılma ve parçalanma vurgusuyla biter; ilişkiler bu noktaya geldiğinde ise roman artık bitmek zorundadır çünkü *Sevgili Arsız Ölüm* Aktaş ailesinin hikayesini anlatırken *Berci Kristin Çöp Masalları* ise Çiçektepe mahallesinin maceralarını ele alır. Dağılma gerçekleştiğinde artık öyküsü anlatılacak

bir aile veya mahalle yoktur; perde kapandıktan sonra devam edecek olan, bireyin hikayesidir.

Tekin, bu romanlarında dili de kolektif biçimde kullanmıştır. Bireylerin birey olarak konuşmadığı, kolektif olarak mırıldandığı (Altuğ, 80) *Sevgili Arsız Ölüm*'de sözlü kültürün düşünce kalıpları sık sık tekrarlanır. Romanda karakterlerin eylemlerinin arkasındaki düşünceler, niyetler açığa çıkmaz; bu romanda bireysel eylemler toplumsal karşılığıyla anlamlanır. Aktaş ailesi, ailenin her bir üyesinin eylemlerini cin ve peri masallarıyla, kötü talihle ve geleneğin sunduğu işaret sistemi içinde anlamlandırmaya çalışır. Olayları geleneğin verili işaretleriyle anlamlandıran bu aile, dili de verili şekilde kullanır, tekrar eden “kızlara iyi gelmezmiş” gibi kalıp düşünceler, verili bir geleneğin içinde düşünüldüğünü gösterir. Bunun yanında, romanın anlatıcısı da bu kalıplar içinden konuşur, karakterlerin “kuş gibi hafiflediği” vs. Romanda anlatıcı da bu zihniyetin bir parçasıdır, iç ve dış arasında henüz bir ayırım yaşanmadığı, birey ve grubun bir bütün olduğu bu romanlarda anlatıcının da anlatıdan ayrılmaması, anlatımda bu kolektif dilin kullanılması anlamlıdır.

Çöplüğün içinde bir yaşam kurmaya çalışan bir grup insanın “masalımsı, karnavelesk anlatısı” (Kekeç 215) olan *Berci Kristin Çöp Masalları* ise biçimsel açıdan bakıldığında “romanı düşleyen ancak roman olmayan” (Özer 66) bir dile sahiptir. Çiçektepe'nin hikayesi; şehre dahil olmak isteyen ancak olamayan mahallenin, dil olmayı düşleyen ancak mırıltı olarak kalan gürültünün, birey olmak isteyen ancak olamayan insanın hikayesidir. Öznesi çoğunlukla üçüncü çoğul şahıs olan bu roman, bireylerin hayatlarını topluluğun tarihinin bir parçası olarak ele alır. Tirintaz Fidan, Güllü Baba, Çöp Bakkal, Ciğerci ve Naylon Mustafa gibi karakterler yalnızca Çiçektepe'nin dönüşüm hikayesinin bir parçasıdır. İki romanın da tutarlı bir

süreklilikle geçmiş zaman kipi kullanılarak yazılmış olması, bu dönüşümün gerçekleştiği ve hikayenin sonlandığını gösterir niteliktedir. Birliktelikle bozulmuş, bireyselleşme gerçekleşmiştir; dolayısıyla hem mahallenin, hem de ailenin öyküsü geride kalmıştır.

Bunun yanında, iki romanda da şiirsel ve bütünsel bir anlatımın olması, bireyin toplumsallığının, kolektif düşünme biçiminin bir göstergesi olarak okunabilir. Bu romanlarda üslup, halk efsanelerini çağırır, her bir parçanın bütüne hizmet ettiği bu romanlarda her bir birey de bütünün bir parçasıdır. Bu dilde anomiyeye, iç ve dış gerilimine, dolayısıyla modernitenin düşünümelliğine yer yoktur. Ancak Atiye'nin geleneği imleyen sesi kısıldığında ve Çiçektepe şehrin istilası sonucunda parçalanmaya başladığında bu bütünlük yok olmuş, romanı bir bütün olarak tutan ailenin ve mahallenin hikayesi sona ermiştir. Tekin'in bundan sonraki süreci ele aldığı romanlarında artık özne topluluk değil, bireyin kendisidir.

Sevgili Arsız Ölüm ve Berci Kristin Çöp Masalları romanlarında iki kırılma görülür. İlki bireyin ve toplumların sanayileşme ve modern kültürle tanışmasıyla gerçekleşir; ikincisi ise bu yeni kültürün kendi temellerini kazdığı ve kendi kendisini geçersizleştirdiği bir süreç içinde yaşanır. Birincisi modernite ise ikincisi düşünümnel modernitedir. Modernitenin kendi temellerinden ayrıldığı, kendi üzerine düşünmeye başladığı ve kendisini tekrar tekrar kurması olarak karşımıza çıkan düşünümnel modernite, bireyin hayatına da benzer şekilde etki etmiş; iç ve dışta aynı anda var olma deneyimine sebep olmuştur. Modernite, kendi yarattığı gelenekten çözülürken birey de geleneksel ağlardan bağımsızlaşır; kendisi üzerine düşünmeye, kendisini dışarıdan izlemeye başlar. Modernitenin bu düşünümnel yapısı, 35 yıl aradan sonra radikalleşmiş biçimde *Manves City* ve *Sürüklenme* romanlarında karşımıza çıkar.

Sevgili Arsız Ölüm ve Berci Kristin Çöp Masalları'nda modern dönemde bireyselleşmenin başlangıcını ve gelişimini izleyen Tekin, *Manves City* ve *Sürüklenme*'de aradan geçen zamanla birlikte risk toplumu özellikleri göstermeye başlayan toplumda bireyselleşmenin durumunu gözler önüne serer.

3.4. Modernliğin Üvey Çocukları: *Manves City*

Manves City'nin Erice'sinde bir bakıma Çiçektepe'nin hikayesinin devamını görürüz. Sanayileşmeye maruz kalan kırsal bir bölge olan Erice büyürken aynı zamanda parçalanmış; bu parçalanmada sanayileşmeyle birlikte bölgenin çevre bölgelerden aldığı yoğun nüfus neticesinde yaşanan çeşitlenme ve farklılaşma önemli bir etken olmuştur. Tıpkı Çiçektepe gibi kadınların çalışma hayatına dahil olduğu bu sanayi bölgesinde değişim, hem toplumsal bağları, hem de kadınları ve aileleri derinden sarsacaktır. Nergis, Erice'nin geçirdiği değişimin toplumsal etkilerine şu sözlerle dikkat çeker:

Erice'de yaşamak güzeldi eskiden, hoş kokulu, yumuşak toprağına insan yağmadan önce geceleri evlerde toplanılıp çay sefası yapılır, sabahları güle söyleşe tarlaya, fabrikaya yürünürdü. Erice, Erice'ye sığmaz olup taşı sonradan, gelenler ayaklarını sürüdüğü için arkası da kesilmiyor. Kadınlar olarak biz bu sele hazırlıksız yakalandık. İşe gitmek için asfaltta minibüs beklerken kamyonetlerden, arabalardan bakışlar uzuyor (32).

Nergis'in bu sözleri, Erice'nin geçirdiği değişimi sanayileşmenin yükselmesi dolayısıyla bölgede yaşanan gelişmelere bağladığını göstermektedir. Ona göre bugün Erice'nin geçirdiği asıl değişim fabrikalar açıldığı zaman değil, bunu takip eden yoğun göç ve bunun neden olduğu farklılaşma neticesinde yaşanmıştır. Erice'de fabrikalar görülmeye başlandığında gece evlerde toplanılmaya devam edilir, toplumsal bağların tıpkı Çiçektepe'de olduğu gibi yeni bir sanayi kültürü

çerçevesinde devamı sağlanır. Bu bağlamda yeni iş hayatı burada da kültüre içkinleştirilmiş, fabrikaların hayata dahil oluşu toplumsal bağları koparmamıştır. Aksine, kadınların birlikte toplanarak fabrikalara gittiği yeni bir sanayi kültürü oluşmuştur. Öte yandan bu kültür, yabancıların da bölgeyi istila edişiyile birlikte kendi devamını sağlayamayacak, Erice bir “yıkıma” (11) sürüklenecektir.

Bölgeye yeni iş imkanlarının gelmesiyle Ericeliler farklı iş kollarında deneyim edinmeye başlamış, emek piyasasına giriş yapmışlardır. Bu piyasa, ucuz iş gücü sebebiyle kadınları da cezbetmiş, düzenli gelir elde etmek ve evin geçimine katkıda bulunmak isteyen kadınlar için bir fırsat oluşturmuştur. Öte yandan kadınların da erkeklerle birlikte iş hayatında varlık göstermesi, toplumsal dengelerde kırılma yaratacak etkiler barındırır. Beck, kadınların iş hayatına girişinin ilk olarak aile kurumunda çözülme yarattığını belirtir:

Erkekler ile kadınların fiili olarak eşitlenmesi sırasında, ailenin temelleri (evlilik, cinsellik, ebeveynlik vs) sorgulanmaya başlanır (...). Piyasanın evrenselciliği, sınırlarını kendi çizdiği kendi tabu alanlarını tanımlıyor ve sanayinin ortaya çıkardığı kadınların zorunlu ev işi ve kocaya muhtaç olma şeklindeki ‘statü kaderinin’ zincirlerini parçalıyor (158).

Beck’e göre kadınların sanayi toplumuna değin belirli bir statü kaderlerinin bulunması; yani sistemin onları hayatta kalabilmek için kocalarına muhtaç bırakması, aynı zamanda aile kurumunun sürdürülebilmesinde önemli bir temeldir.

Sanayileşme, kadınlara fırsatlar sunar ve onları bu statü kaderlerinden özgürleştirirken aynı zamanda kendisini üzerine inşa ettiği çekirdek aile temelini de zedeler; zira kadınlar kendi paralarını kazanmaya başladıklarında aynı zamanda kocalarından da özgürleşecek, evliliğin sürdürülmesi artık kadınlar için bir zorunluluk olmaktan çıkacaktır. Nergis, Erice’de bu durumun yaşandığını şu sözlerle

belirtir: “Çalışıp kendi parasını yiyen kadınlar olmamız erkekleri utanılacak hareketlere sürükledi, beraberliği bitmiş yalnız kadınlar serbestçe dolaştığı huzurlu günlerini özleyiyor” (32). Görüldüğü üzere Erice’de kadınların rollerinin değişime uğraması, toplumsal cinsiyet statülerini ve dengelerini derinden etkilemiştir. Bu durum esasında kadınların yeni bir çıkmaz içine girmesine neden olur; sanayileşmeyle beraber kendilerine sunulan fırsatları değerlendirmek isteyen kadınlar bu sefer başka bir ihtiyaçlarından, güvenliklerinden yoksun kalırlar. Bu bağlamda söylenebilir ki kadınlar, kendilerine tanımlı kadınlık rollerinin sınırlarından çıkarak bireyselleştikleri anda başka birçok riskle karşı karşıyadır.

Bunun yanında, sanayileşmenin kadınlara sunduğu fırsatlar da onlara ekonomik bir güvenlik sağlamaktan yoksundur. Kadın iş hayatına girmiştir ancak erkeklere nazaran daha az maaş karşılığında daha önemsiz işlerde var olurlar. Erice’de birçok çalışan kadın mevcuttur, ancak iş yerinde her zaman en alt pozisyonlarda yer alırlar; roman boyunca fabrikaların daha üst pozisyonlarında veya yönetici kadrosunda bulunan herhangi bir kadınla karşılaşmayız. Bunun yanında kadınlar için işler çoğunlukla geçici veya yarı zamanlıdır; çoğunlukla piyasada ancak düşük istihdam biçimlerinde yer alabilirler. Nergis’in çalışma hayatı, Erice’de kadının iş hayatındaki durumunu açıkça gösterir:

Kağıt fabrikasından atılmasının ardından seralarda, pazarlarda sürünmüştü bir yıl kadar, küçük oğlu Celil’in öğretmeni Erice Drama Merkezi’nde işe girmesine önayak olmuş, yufkacının karısı güzel Selime’yle yemek pişirip çay, kahve servisi yapmışlardı birlikte, Selime de onun gibi okuyup yazmaya meraklıydı, ondan heveslenip blog açmıştı kendine, birbirlerinin yazdıklarını okuyup konuşuyorlardı, çocukları izlemek hoşlarına gidiyordu, mutluydu orada ama zarar ettikleri için Drama Merkezi’ni kapatmak zorunda kalmışlardı. Erice Postası’nda yarım günlük iş bulmuştu sonradan, gazete sahibinin ona sempatisi oluşunca datutunup tam güne geçmiş, Veysi Bey, reklam bulma konusunda cesaretlendirmişti onu. Halk Eğitim’in açtığı meslek edindirme kurslarına kaydolmasını sağlamıştı, özel bir bakımevinde

çalışıyordu şimdi, Erice Postası'na reklam almak için işletme sahipleriyle görüşmeler yapmaya devam ediyordu artık, misafir kalem olarak (28).

Nergis'in deneyimi, Erice'de iş hayatının kadınlar için güvence sağlamaktan yoksun olduğunu gösterir. Gerek fabrikalar, gerekse modernleşmenin etkisiyle kurulan bakımevi ve drama merkezi gibi çeşitli kurumlar çalışanlara güvenceli bir istihdam sağlamaktan yoksundur. Kadınlar iş hayatına girerek kocalarına bağımlılıktan kurtulmuş, ancak iş hayatına da tam olarak bağlanamamıştır. Bu durum, kadınların her zamankinden yoğun biçimde risklerle karşılaşmasına neden olur; kadınlar çalışıp çalışmayacağına, evlenip evlenmeyeceğine, çocuk yapıp yapmayacağına, yaparsa kaç tane yapacağına, çocuklarına kimin bakacağına ve ev işlerini nasıl halledeceğine dair tüm sorulara bir cevap bulmak zorundadır. Her bir soru, bir başka riske işaret eder; her bir cevap ise başka bir senaryonun ve riskin gündeme gelmesine neden olur.

Bu sorulara verilecek cevaplar yalnızca kadının kişisel hayatını değil, aile kurumunu da doğrudan etkiler. Aileyi sürdürebilmek, ebeveynlerden birinin ekonomik bağımsızlığından vazgeçmesini veya çocuk bakımında ve ev işlerinde çeşitli ortak çözümler izlenmesini gerektirdiğinden artık çiftler kendi özel durumlarına yönelik özel çözümler bulmak zorunda kalmaktadır. Çocukların ne zaman yapılacağı, çocuklara kimin bakacağı, ev ekonomisine kimin ne kadar katkıda bulunacağı gibi meseleler karşılıklı ayarlamalara ve anlaşmalara tabidir; bu durum her ilişkinin birbirinden farklı koşullara tabi olduğu bir tablo çizer. Bu tablo, basit moderniteden dönüşlüye, risk toplumuna doğru alınan yolu gösterir. Basit modernitenin kendini çözüme uğrattığı toplum, kendi durumunu sürekli olarak sorgulamaya, yeni koşullara uyum sağlamaya ve stratejiler geliştirmeye yönelerek

“dönüşlü” bir hal alır. Basit modernite, kadınları özgürlük ve imkanlarla tanıştırmak bireylerin farklılaşmasına olanak sağlar; farklılaşma neticesinde doğan çözümlerle baş etmek zorunda kalan ise risk toplumdur. Neticesinde bu dönüşüm diğer tüm ilişkiler gibi daha esnek, stratejiler ve uzlaşmalar üzerine kurulu bir aile yapısı ortaya çıkarmıştır.

Bununla birlikte bu aile yapısında güvence kaybolur; artık aileler de tıpkı işler gibi “ömür boyu” süreceği taahhüdünden yoksunlaşır. Evlilik içinde karşılıklı anlaşmaların ve stratejilerin gündeme gelmeye başlaması, bu anlaşmaların feshedilebilirliğini de ortaya çıkarır. Dolayısıyla Nergis’in de bahsettiği üzere “beraberliği bitmiş kadınlar”dan, dağılmış ailelerden, evlilik dışı birlikte yaşama pratiklerinden bahsetmek mümkündür. Beck, birlikte yaşama pratiklerindeki görülen değişimin daha fazla bireyselleşmeye yol açtığını ifade eder:

Erkek ve kadınların ebeveynlik biyografilerini olumsuzlayan standart ömür boyu aile, sınır durumu haline geldi ve böylece çeşitli ailevi ve ailevi olmayan birlikte yaşama biçimleri arasındaki gelgit kural haline geldi. Biyografideki aileye bağlılık, insan yaşamının kesitleri arasındaki zaman ekseninde parçalanıyor ve dolayısıyla iptal oluyor. Herkes, yaşam kesitine bağlı birden fazla kısmi aile hayatı ve aile dışında hayat yaşıyor ki tam da bu yüzden giderek kendi biyografisini yaşamaya başlıyor (173).

Beck’in altını çizdiği bu durum, Erice’de oldukça belirgindir. Nergis’in çocuklarını büyütebilmek için “geçici olarak hayatını birleştirebileceği iyi bir adam” (26) araması yaşam kesitine bağlı kısmi aile hayatına örnektir. Nergis’in hayatını eşi üzerinden kurgulamadığı, evliliği yalnızca hayat şartlarında kendisine geçici olarak yardım edebilecek bir kuruma indirmediği görülebilir. Burada evlilik, *Sevgili Arsız Ölüm*’ün Alacüvek köyündeki anlamından çok farklı bir anlama sahiptir; artık evlilik iki köy bir yana, tam olarak iki aileyi dahi bir araya getirmemektedir. Alacüvek’te

gelin ve damadı iki köy birden tanır ve kabul ederken Nergis babasının eşini tanımamaktadır. Bu durum, evliliğin gerek bireysel gerekse toplumsal vaatlerinden ve anlamlarından arındığını ve bireysel hayat akışına hapsoldüğünü gösterir.

Bunun yanında Beck'in sözlerine paralel biçimde Erice'de aile içi ve dışı birlikte yaşama pratikleri büyük bir çeşitlilik gösterir. Anlatıcı, bu bölgede herkesin birbiriyle üvey olduğunu (27) belirtir; çekirdek ailenin ideal biçimi bu romanda neredeyse hiç görülmemektedir. Nergis'in babası "kim olduğunu bilmedikleri üçüncü karısı ve yüzlerini bile görmediği üvey kardeşleriyle (19) yaşarken Nergis'in kocası da Ersel hapisteyken karısı Zeynur'la kaçmıştır. Nergis kendi çocuklarıyla birlikte Zeynur'un geride bıraktığı çocuğu olan Eda'ya da bakmış, dönemsel olarak Erice'den ayrıldığı bir vakit oğullarını üvey kardeşi Çiğdem'e bırakmıştır. Ersel'in üvey kızı olan Eda'yı arayışı üzerine bina edilen romanda tüm aile ilişkilerinde bu üveylik dikkat çekmektedir. Evlenmek, boşanmak ve tekrar evlenmek; evlilik dışı birlikte yaşama pratikleri ve çocukları arkada bırakarak farklı hayatlar kurma stratejileri birlikte var olur; ilişkiler oldukça karışmış; her ailenin durumu kendine özgü bir yapıya bürünmüştür.

Romandaki bu "üveylik" vurgusu, insanın modern dünyadaki durumuna da işaret etmesi bakımından kıymetlidir; üveylik iç ve dış arasında kalış durumunu imler. Bireyi hem ailenin içinde hem de dışında bir konuma yerleştirir; bu vurgu, insanın birincil dayanağı olan aile ilişkilerinde bile bir süreksizlik ve güvencesizlik yaratan bir durumu, bir yersiz yurtsuzluk halini anlatır. Nasıl bir ailenin üvey bireyi kendisini tanımlarken artık işaret edebileceği bir soyisminden yoksunlaşmışsa modern dünyada birey de kendisine verili bir kimlik olarak üstlenebileceği topluluk bağlarından yoksunlaşmıştır. Bu bakımdan modern bireyin durumu, modern

dünyanın kendisini hem içeren hem de dışlayan bu yapısı içerisinde üvey çocuk gibidir. Bu doğrultuda Güner, *Manves City*'de toplumsal bağların ve geleneksel ağların aşındığını belirtir:

Erice'nin geçirdiği dönüşüm, bir yandan insan ilişkilerinin şekillenmesini (örneğin hem mafya hem porno çetelerinin yaygınlığı, parçalanmış aileler), kolektif bağların zayıflamasını da içerir. Bu zayıflık yoksulluğun yarattığı tahribatı hafifletecek bir ilişkiler ağının yokluğunu da imlemektedir. Ersel ve Nergis'in ilişkisi bile eskisi gibi değildir. Gündelik hayatta belirli dayanışma ilişkileri devam etse de Erice'de "kasabaya" atfedilen o "geleneksel" anlamlar, ilişki ağları aşınmakta, hâkim duygu yine "evsizlik" olmaktadır. Bu belirli bir yere ait olamama duygusunda eskinin kolektif mücadele hareketlerinin aşınmasının da izleri görülebilir (174).

Güner'in işaret ettiği bu dünyada bireyler ömür boyu tutunabilecekleri bir aile fikrinden olduğu gibi diğer geleneksel ağlardan da soyutlanır; çünkü geleneksel anlamlar tüm bu farklılaşma ve karışıklık içerisinde aşınmaktadır. Zeynur'un aşk ve sevgi hakkında aldığı notlar da ilişkilerdeki anlamların boşaldığını gösterir niteliktedir: "Hani aşklar yokta şu yeryüzünde, sevgiler şekil değiştirmiş, dostluklar menfaate bırakmış ya yerini, para dediğin belirlemiş ya gönüllerdeki yerini..." (15). Zeynur; aşk, sevgi ve dostluk gibi kavramların anlamını kaybettiği; içinin boş olarak menfaate dönüştüğü bir ortamı işaret eder. Kendisi de Ersel hapisteyken aşkına sadık kalmamış; hem kocasını hem de kızını bırakarak kendi yolunu çizmiş, Ersel'in üvey amcası ve Nergis'in kocası olan Serco ile kaçmıştır.

Ersel'in hapisten çıktıktan sonra karşılaştığı manzara, tutunduğu hiçbir ilişkinin sürdürülebilir olmadığını gösterir. Döndüğünde ne ailesini, ne kasabasını, ne de çalıştığı eski iş yerlerini olduğu gibi bulabilmiştir. Uğruna hapse girdiği direnişten ve sendikalardan eser kalmamış, herkes bir şekilde kendi hayatta kalma stratejisini uygulamıştır. Görülen odur ki "sürekli iyileştirme" stratejisini uygulayan yalnızca fabrikalar değildir; bireyler de hayatlarında her an değişen koşullara uyum

sağlayabilmek ve ayakta kalabilmek adına değişiklikler gerçekleştirmek zorundadır. Erice’de gerek toplumsal ilişkilenme biçimlerinin gerek bireysel hayatların standartlardan giderek uzaklaştığı ve sosyal hayatın son derece güvensizleştiği bir risk ortamı doğmuştur.

Bu durumda yaslanabileceği geleneksel ağlardan ve kimliklerden yoksunlaşan her bir birey kendi hayatını inşa etmek zorundadır. Nergis, Eda’nın tıpkı kendi çocukları gibi "başını kurtarmakla" sorumlu olduğunun (25) altını çizer. Tutunabilmek için yalnızca ekonomik bağımsızlık kazanmaları da yeterli değildir, modern dünyanın üvey bireylerinin kendilerine bir kimlik inşa etmeleri gereklidir. Ersel ise hapisten döndükten sonra kendisini ve hayatını inşa etmek için ilk olarak üvey kızı Eda’yı bulmayı hedefler; bu aslında onun yeniden bütünleşme arzusu olarak okunabilir. Ersel, üveylıkların üstesinden gelmeyi ve hem kızıyla hem de hayatla özleşme hayali kurar. Ancak doğayla, işleriyle ve ilişkileriyle dünyaya tamamıyla üveyleşen bu insanlar için parçaları birleştirerek yeniden bir bütün olmak artık mümkün değildir; üveylık, modernleşen dünyada bireylerin asıl kimlikleri olur. Ersel de kasabaya, doğaya ve kızına giderek daha fazla üveyleşecek, daha fazla parçalanacaktır.

Bu üveyleşme, parçalanma ve aidiyetsizleşme durumu, Nergis’in yazılarında “Hani ev, hani yuva?” serzenişiyle açığa çıkar. Erice, geçirdiği hızlı dönüşümle onlara bir yuva olmaktan çıkmış, kendilerini içinde yabancı, adeta üvey hissettikleri bir ortama dönüşmüş; aileler parçalanmış, yuvalar yıkılmıştır. Erice’de birey artık tek başınadır.

3.5. *Sürüklenme* ve Yalnızlaşan Bireyin Savruluşu

“Hani ev, hani yuva?” sorusu, *Sürüklenme*’de temel hattı oluşturur.

Sürüklenme, isminin de işaret ettiği üzere savrulan, hayatın kendilerini götürdüğü yere sürüklenen evsiz ve yuvasız bireylerin romanıdır. Hiçbir toplumsal, geleneksel veya ekonomik güvencesi olmayan bireylerin tutunma mücadelesini, bağ kurma ihtiyacını işleyen bu roman; risk toplumunda bireyselleşmenin ulaştığı son noktayı gözler önüne serer. Beck’in bireyselleşme anlayışı doğrultusunda birbirinden giderek farklılaşmış ve bu yolla uzaklaşmış bireylerin yalnızlık ve anomi riskiyle baş başa kalışını Tekin evsizlik ve kimliksizlik temaları üzerinden işler.

Roman, Asistan’ın gizemli arabacı Çaredar’la karşılaşmasıyla başlar.

Asistan’ın uykuyla uyanıklık arasında, bir yarı bilinç anında Çaredar’la gerçekleştirdiği sohbet, roman boyunca sık sık atıf yapılacak temel düşünceleri içerir. Bu düşüncelerden biri “toprakla arayı soğutan insanların sonunun hazin olduğu” (20)’dur. Burada topraktan uzaklaşma vurgusu önemlidir, çünkü toprak yalnızca doğayı değil, kadim ve sabit olanı işaret eder. Bu doğrultuda, insanın doğadan uzaklaşmasıyla birlikte aslında kadim olan geleneklerden, değerlerden ve bağlardan da uzaklaştığını ve bu durumun insanı hazin bir sona sürüklediğini söylemek mümkündür. Bu hazin son ise romanda yalnızlık olarak karşımıza çıkar. Topraktan ve kadim olanla ilişkili tüm bağlarından özgürleşerek uçağa binen, kadim olanı aşan insan, aidiyetini ve kimliğini kaybedecek ve sonsuz bir yalnızlığa sürüklenecektir. Arabacı: “Ağırlığını kaybeden insan nerede boşluk açılrsa oraya savrulup gider” (17) sözleriyle ise bu yalnızlığın, sürüklenişin sebebine atıf yapmaktadır. Modernleşme sürecinde insan kendisini hapseden ve ağırlaştıran geleneksel bağlarından özgürleşmiş ve hafiflemiştir; öte yandan Bauman’a göre “özgürlük hayali kuran insanlar ona gerçekten ulaştıklarında onun içerdiği risklerin miktarı karşısında

dehşete kapılırlar” (Bauman, 00:00:13- 00:00:28). Dolayısıyla doğurduğu sayısız riskle birlikte bireyin hayatına giren bu özgürlük; bireyin savrulmasına, sürüklenmesine neden olur.

Asistan da “ayakta durmamızı sağlayan her şeyle bağımız kopmuştu” (20) sözleriyle Arabacı Çaredar’ın bakış açısını onaylar. Toprakla ve gelenekle kurulan bağ, bireyin aidiyet hissetmesine ve içinde bulunduğu dayanışma ağının verdiği ağırlıkla ayakta kalabilmesine yol açar. Bu bağların çözülmesiyle birlikte artık ayakta durmak da mümkün olmamakta, bağlarından koparak ağırlığını kaybeden birey savrulmaya başlamaktadır. Geleneksel bağların çözülmesi; keskinliğin, sınırların ve öngörülebilirliğin de kaybolmasına neden olur. Bu yeni dünyada artık olabilecekleri öngörmek mümkün değildir; romanın ilk sayfalarında Asistan’ın yolunun belirsizliğe sapacağını hissetmesi (20) bu öngörülemezlik durumuna işaret eder. Bu durum, bireyin karşı karşıya kaldığı risklerin görünmezliğinden kaynaklanır. Uygarlaşmanın getirdiği radyasyon, toksin ve çeşitli zararlı gazların yanı sıra güvencesizlik, yalnızlık ve aidiyetsizlik gibi riskler de görünmezdir. *Sürüklenme*’de de bireyler aslında göremediği, sonuçlarını hesaplayamadığı ve nerede karşılaşacağını bilemediği risklerle savaş halindedir. Bu savaş, Don Kişot’un yel değirmenlerine açtığı savaşa benzer (Cervantes). Risk toplumunda da birey tıpkı Don Kişot gibi görünmez düşmanlar edinir ve bu düşmanlarla, diğer bir deyişle risklerle yalnız başına mücadele eder. Bu, ontolojik bir tehdit altında olma hissidir, nitekim Asistan da gösteremediği ancak hissettiği tehlikelere vurgu yapar. “Geleceğin tehlikeye girmesi” (24) ifadesinin birçok kez geçtiği romanda tehlike, belirsiz ve öngörülemez olan gelecekle eşleştirilir. Gelecek, Asistan’a tehdit ve tehlike olarak görünür. Bu tehditler ise birey mücadelede yalnız başına kaldığı için artık çok daha tehlikeli ve korkutucudur.

Bunun yanında, romanın tamamının Çaredar ile geçen yarı bilinç anındaki tespitler üzerine kurulması dikkat çekicidir. Asistan ve Çaredar'ın bu sohbeti, Asistan'ın içinde bulunduğu dünyaya bakışını etkileyecek, tüm dünyayı ve kendisini dışarıdan izlemesine neden olacaktır. Bu bağlamda uçak metaforu önem kazanır; Asistan Çaredar'la bir uçak yolculuğu sonrasında karşılaşmış, dolayısıyla bu yeni bakış açısını bir uçak yolculuğu neticesinde kazanmıştır. Uçağa bindiğinde yeryüzünü yukarıdan seyreden Asistan'ın bakışları“ derin vadilere fırlatılmış sahipsiz yolculara” (32) yönelir. Aslında hem dünyaya hem de kendisine uzaktan fırlattığı bir bakıştır bu. Asistan, dünyanın üstüne, kendisinin dışına çıkarak yaşamı izlediği bir noktada sorgulamaya ve aidiyetliklerinden sıyrılmaya başlamıştır. Onun yaşadığı bu yarı bilinç hali, modern bireyin sık sık yaşadığı yabancılaşma ve dışsallaştırma sürecini yansıtır. Bireyin kendi varoluşunu ve toplumdaki yerini sorgulamasına yol açan bu süreç, yeryüzünü yukarıdan izleyebilen uçakla sembolize edilir. Toprağın aksine uçak dinamizmi ve akışkanlığı işaret eder; bu bağlamda Asistan'ın gerçekleştirdiği uçak yolculuğu tıpkı Bauman'ın moderniteyi tarif ederken başvurduğu gibi “akışkan”, bir deneyimdir. Uçak havada süzülürken Asistan'ın zihni de akışkan ve dinamiktir; tüm katılıklardan ve bağlayıcılıktan özgürleştiği bu anda havada asılı haldedir. Aynı anda kendisinin hem içindedir, hem de bir gözlemci gibi dışındadır. İçinde bulunduğu toplumsal bağları aşarak yukarıdan bakabilen bir bireydir, ama aynı zamanda bir iş görüşmesine giden çalışandır, uçağın ya da modern sistemin vadilere fırlattığı sahipsiz yolculardan biridir.

Bu nokta, Beck'in işaret ettiği düşünümsel modernitenin bireysel çerçevede bir örneğidir. Beck, düşünümsel modernitede bireylerin sürekli olarak kendi yaşamlarını ve kimliklerini yeniden değerlendirmek ve inşa etmek zorunda kaldıklarını belirtir; bu, Asistan'ın uçak metaforuyla sembolize edilen deneyimiyle

örtüşmektedir. Bunun yanında, Çaredar'ın gerçekten var olduğu da şüphelidir, Asistan, roman boyunca Arabacı ile gerçekleştirdiği diyalogları aslında kendi zihninde yaşamış olduğuna dair şüphe duymaktadır. Bu şüphe, Asistan'ın içinde savrulduğu bu sisteme dair eleştirileri kendisinin yapmış olabileceğini gösterir; aslında tehdit hissi, dışarıda bulunan gizemli kahinler vasıtasıyla değil, bireyin kendi içinde doğal biçimde doğmaktadır. Beck bu durumu modernitenin doğasıyla ilişkilendirir, ona göre sistematik eleştiri aslında sisteme içkindir; diğer bir deyişle modern birey, aslında modernliği eleştiren bireye er ya da geç dönüşecektir. Sanayileşme ve modernleşmenin bir ürünü olarak ortaya çıkan uçak, Asistan'ın geri çekilerek kendisini ve hayatı izlemesine imkan verir. Bu bağlamda uçak, kendisini yaratan koşullara dair eleştiriye de yine kendisi yaratır. Bu durum Beck'in sıklıkla işaret ettiği modernliğin paradoksudur; modernite kendisini oluşturan yapıya dair sistematik eleştiriye de bünyesinde barındırır. Romanda uçak ve Asistan'a sağladığı deneyim, modernliğin ve bireyin kendi içinde ve dışında aynı anda var oluş durumunu başarılı biçimde yansıtır.

Dolayısıyla modernliğin kendini sorgulayan bu dönüşlü yapısı, bireyi kendi zihnine hapseder. Birey, içinde bulunduğu durumu, kendi konumunu ve varoluşunu analiz eder ve karşılaştığı/karşılaşabileceği risklere dair çeşitli stratejiler geliştirirken giderek bireyselleşir; burada bireyselleşme hem toplumdaki yalıtılmayı hem de farklılaşmayı içerir. Asistan, Tamsi, Sezer ve Karaca dış dünyada karşılaştıkları risklerle mücadele ederken bir yandan da iç dünyalarının gürültüsüyle mücadele eder. Tamsi, dışarıda ve içerideki tehditleri şu sözlerle ayrıştırır: “Dışarıda dayak yemek daha iyidir, kurtarmaya gelen olur içerideki gizli kalır, ölebilirsiniz bile. Ağaçlar dışarıdadır, kuşlar dışarıdadır, bulutlar dışarıdadır; babanız içeridedir, babanızın karısı içeridedir, yatağınız dışarıda olsun!” (43) ve ardından ekler:

“içerideki her şey insan eliyle yapılmış, dünya dışarıdadır” (45). Tamsi, bu sözleriyle bireyin kendi bireysel travmalarıyla, krizleriyle ne kadar meşgul olduğunun ve bu durumun kişiyi gerçek dünyadan nasıl kopardığının altını çizer. Bireyin zihninin içinde gerçekleştirdiği mücadeleler, onu daha radikal biçimde dünyadan yalıtmıştır. Benzer şekilde Asistan da “İnsanın kendi düşüncelerinden, davranışlarından sürekli kuşku duymasından daha acı verici bir şey olamayacağını” (88) belirtir, bu durumda kendisini dış dünyaya yaslayamayan bireyin içeride de bir dayanağı yoktur. Kişi yalnızca kendi ellerine kalmıştır, ancak kendi eylemlerine ve düşüncelerine dahi şüpheyle yaklaşır. Bireyselleşme, kişinin kendisinin inşa edeceği özgün bir “ben” yaratır, ancak bu yeni kimlik, sürekli şüpheye, değişime ve stratejilerle yeni koşullara uyumlanmayı gerektiren bir yapıdadır, bu durum Bauman’ın da altını çizdiği üzere kişiyi hepten evsiz bırakır: “kişinin ödemesi gereken bedel, artık hiçbir yerin kendisi için gerçekten ve tam anlamıyla yuva olamayacağını kabullenmektir” (22). Bu bağlamda modernleşme ile kazanılan özgürlük ve bağımsızlık, kişinin kendi zihninde bile evde hissedememesine yol açmıştır.

Sürüklenme, politik bir çözülmeye de işaret eder. Romanda Asistan’ın ablası Tijen vasıtasıyla yer aldığı ve onun ölümünden sonra bir üyesi olmaya devam ettiği bir yapılanmadan bahsedilir. Gençlerden oluşan bu örgüt; sistemle mücadele içerisindedir ve yoksulluğa, özgürlüklere ve doğaya dair bir bilinçle mücadele etmektedir. Ancak bu örgütün zaman içinde sisteme karşı tutumları değişmiş, birlik ve beraberliği korumak giderek zorlaşmıştır. Grubun üyeleri, yönetim tarafından tehdit altında olduğu bir dönemden sonra bir süre birbirinden uzaklaşmış, Tijen’in ölüm döşeginde tekrar bir araya gelmişlerdir:

Sessiz film oynayalım, nostalji yapalım havasındaydı herkes önce, kaçaklık günleri, yakalanma anıları, gözaltı, işkence falan derken, içlerinden biri marş

söylemeye başladı. Her şeyi tam olarak hatırlamıyorum şimdi ama bunu unutmamışım, kim var kim yok savaşıcaklar listesi çıkarıldı hemen, Hayyam, Güzide, Yüksel, Taygır, Cehennem, Himmet, Şiraze, Eser, Sevde Neşide. Para alınabilecekler tespit edildi ayrıca. O gecedan aklımda kalan bir şey daha var, unutulacak gibi değil, o da Bergün'ün örgütlenmek dediği şeyin şirket kurmak olduğu anlaşılınca kopan kıyamet. Kendimizi tutamayıp savaşmak dediği şeye kriz halinde güldük, dışlarımızı göstere göstere, 'kuracağımız şirketi örgüt sayarsak savaşa devam etmiş mi oluyoruz yani senin düşüncene göre?' Deyip dalga geçtik, mutlu kararlılara katılmak için ne yapmamız gerekiyordu peki, beraberce bir anlam kaydırma çetesi mi oluşturacaktık? (82)

Belirli bir süre sonra bir araya gelen grubun içinde farklılaşmaların baş göstermeye başlaması dikkat çekicidir; o güne değin karşısında durdukları piyasa ve şirketleşme, Bergün'e bir mücadele yolu olarak görünmeye başlamış, grubu hayatta tutma motivasyonu temel ideolojisinin ve düşmanlıklarının önüne geçmiştir. Nitekim bu örgüt tarafından Takviye de bir anonim şirket olarak kurulur; devrimcilik Nevres'in deyimiyle meslek haline getirilmiştir (90).

Böylece ideolojik ortaklıklarla birbirine bağlı bu grubun arasında artık profesyonel bir iş ilişkisi kurulur. Raşit ile Asistan'ın arkadaşlık ilişkisi, patron-çalışan ilişkisine dönüşür. Dolayısıyla grubun ilişkilene biçimindeki sabit ve koşulsuz bağ, değişken ve güvensiz bir bağa dönüşür. Rasyonel ve kâr odaklı bu yeni ilişki biçimi, kurulan bağın doğallığını kaybetmesine neden olur. Nitekim Takviye'nin kurulma sürecinde yer alan insanlar da yavaş yavaş ortadan kaybolmuş, grup dağılmıştır.

Takviye'nin bir şirket olarak kurulması, 80'lerden sonra Türkiye'de değişen politik tavırla ilişkilendirilebilir. 12 Eylül darbesiyle birlikte sol hareketlerin önünün kesilmesi, Türkiye'deki bireyselleşme sürecini hızlandırmış, bu dönemden sonraki gençlerin "apolitik" olarak görülmesine neden olmuştur. Bunun yanında Lüküslü, Türk gençlerinin bu durumunun yalnızca Türkiye'deki siyasi gelişmelerle

açıklanamayacağını, Türkiye gençliğinde görülen siyasetten uzaklaşma, bireyselleşme ve konformizm gibi özelliklerin global çapta rastlanan bir durum olduğunu (196-197) belirtir. Dolayısıyla ideolojik bir temel üzerine kurulan bu grubun dağılmasının geç modernleşme sürecinde yaşanan bireyselleşme sürecinin bir sonucu olduğu söylenebilir.

Romanda Tamsi, Sezer, Misal ve Karaca gibi gençler, Asistan'ın gençliğinden farklı özellikler gösterirler; bu gençlerin önceliği hayata tutunmaktır. Onları eyleme geçiren ideolojik bir tavır görülmez; bu gençler, içinde buldukları durumun farkındadır, bunun üzerine düşünürler, ancak bu farkındalık onları eylemeye, isyan etmeye ve örgütlenmeye itmemektedir. Bu iki dönemdeki bireylerin tavırlarındaki değişimin en önemli sebebi ise eylemlerinin sonuçlarına dair kaybedilen ümittir. Örgütün siyasi olarak faaliyette olduğu yıllarda örgüt üyeleri verecekleri savaşın bir anlamı ve sonucu olabileceğine dair inanca sahiptir; bu durum onların birlikte harekete geçebilmesinin ardındaki temel motivasyon olarak görülebilir. Ancak 80'lerle birlikte hem yerel bağlamda eylemlerinin sonuçsuzluğuyla yüzleşen, hem de küresel boyutta etkili olan bireyselleşmeyle karşılaşan Takviyeciler, örgüt faaliyetlerinden vazgeçmiş ve kendi hayat güvencelerini sağlamak için gruptan uzaklaşmışlardır.

Sürüklenme'de ümitsizlik ve inançsızlık atmosferi tüm bireylere hakimdir. *Cehil*'de kendi işletmesinin kontrolünü ele almaya çalışan Nevres de eylemlerinin sonuç vereceğine dair şüphe duyar, onun: “Anlamı yok, dedim olmuyor, başa çıkmak imkansız” (148) sözleri, mücadelenin, savaşın, çarpınmanın anlamsızlığını gözler önüne sermektedir. Kurtulmak için sürekli çarpınan Misal'in durumu da mücadeleyi anlamsızlaştırır; mücadele etmek kişiyi ya Takviyeciler gibi sistemin bir parçası haline getirecek veya Misal gibi lümpemleştirecektir. Asistan, Tamsi, Sezer ve

Karaca ise bir mücadele gerçekleştiremezler; nihayetinde roman boyunca mücadele verenler gibi vermeyenler de sürüklenir.

Dolayısıyla Tekin, çıkışı olmayan bir labirent yaratır; sayısı gün geçtikçe çoğalan ve öngörülemeyen riskler karşısında bireyler savrulmuş, kendi hayatlarındaki risklere çözüm ararken gönüllü birliktelikler çözüme uğramıştır. Birlikte harekete geçmeye ve mücadele etmeye dair motivasyon ve inancın zayıflamasıyla dağılan birliktelikler, risklerin bireyi daha kolay ele geçirmesine neden olur, böylece kişi giderek kendi hayatını kurtarmakla daha çok meşgul olur.

Sürüklenme, bu bağlamda risk toplumunun bireyselleşme kapanına kısılan bireylerinin “yardım edilemezliğinin” romanıdır. Bu ortamda bireylerin hayatları, Asistan’ın deyişle “yarı silinmiş, karalama izleriyle boşlukta gölge gibi titreşen”(127) hikayelerdir; akrabaların, ailelerin, toplulukların ve örgütlerin geçersizleştiği bir dünyada bireyin hikayeleri kendilerine bir zemin bulamamakta, boşlukta kalmaktadır.

Manves City ve *Sürüklenme*, “katı olan her şeyin buharlaştığı” (Berman) modern dünyanın yarattığı farklılaşma ve sürekli değişim ortamında üveylemiş, kaybolmuş ve savrulmuş yalnız bireyleri ele almıştır. Bireyin içinin ve dışının birbirinden ayrıldığı ve her ikisinin de kendi içinde parçalandığı bu romanlarda bireyler Beck’in de öngördüğü üzere yeniden bağlanma ve bütünleşme ihtiyacı duyar; bu bütünleşme arzusu Ersel’in üvey kızı Eda’yı arayışına, Asistan’ın ise sürüklenen gençleri hayatına dahil etmesine sebep olur. Tekin, iki romanın da temelini oluşturan bu arayış motifiyle geç moderniteyle birlikte bireyselleşen ve yalnızlaşan bireyin yeniden bağlanma arzusunu gözler önüne serer; tüm bağların geçersizleştiği noktada dayanaksız kalan bireyler, kendilerine yeni bağlar ve

kimlikler aramakta, hikayelerini yeniden yazmaya, kimliklerini yeniden inşa etmeye çalışmaktadır.

Bu romanlarında Tekin, tıpkı bireyler gibi, dili de parçalamıştır. *Manves City*'de Nergis, Zeynur, Ersel ve *Sürüklenme*'de Tamsi, Misal, Karaca gibi karakterler ortak bir yoksulluk deneyimi yaşamalarına rağmen ortak bir dile sahip değildir. Yoksulluğun birleştirici imge dünyasından çıkmış olan bu karakterlerin kendi analizleri ve fikirleri kendi dillerinden verilir. Bu iki romanda yoksul sınıfın, ailenin veya mahallenin zihin dünyası içinden konuşan bir anlatıcı görülmez. Romanlar Nergis'in mektupları ve köşe yazılarıyla, Tamsi'nin şiirleriyle, Zeynur'un defteriyle, işçilerin dilekçeleri ve öneri yazılarıyla sık sık bölünür.

Tekin, bu romanlarında *Sevgili Arsız Ölüm* ve *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda sık sık başvurduğu sözlü kültürün anlatım kalıplarına da başvurmamaktadır. Bu romanlarda her bir bireyin başka bir fikir dünyası vardır; Nergis köşe yazılarıyla Erice'nin geleceği ve sanayileşme süreci üzerine düşünürken Zeynur ise kendi duyguları üzerine sorgulayıcı yazılar kaleme alır: "Hani bir erkek sana ilk ilgi duymaya başladığında ulaşmak istemek arzulamak gibi duygulardan yola çıkarak ulaşmak ister ki bunu hepimiz biliyoruz. Görür görmez vuruldum diye bir duygu yok yani öyle olduğunu söylese zaten saçma bulurum çünkü bu çağa uygun değil..." (24). Zeynur'un içinde bulunduğu çağa dair fikirleri ve aşk hakkındaki bu yaklaşımları, onun geleneksel düşünce kalıplarından çıkarak kendine özgü bir fikir dünyası oluşturduğunu ve verili olan değerleri sorguladığını gösterir niteliktedir. Tekin, onun bu sorgulama biçimini diline de yansıtır, Zeynur dili de kendisine özgü kullanır. Tekin; yoksulların yazıya yabancı olduğunu, bu yüzden kalıplaşmış cümlelerle yazdıklarını ve noktalama işaretlerinin kullanımını tam olarak bilmediklerini ifade eder (Özer 61). Öte yandan, Zeynur, artık içinde bulunduğu

düşünce kalıplarını sorguladığı gibi yazıyla kurduğu korku ilişkisini de kıran bir birey olarak karşımıza çıkar. O da noktalama işaretlerini kullanmayı bilmemektedir, ancak kalıplaşmış söz dizilimlerini, sözgelimi “görür görmez vurulmayı” sorgulamaya, parçalamaya, kendi düşünce dünyasını oluşturmaya başlamıştır. Nergis ise oldukça düzgün ve birleşik cümleler kurabilmekte, noktalama işaretlerini doğru biçimde kullanabilmektedir. Bunun yanında romanda Erice’deki birçok işçinin dilekçe yazmaya cesaret edemediği ve önerilerini Nergis’e yazdırdığı belirtilir. Bu ilçe sakinlerinin bir kısmı yazıyla kurduğu “korku ilişkisinin” henüz üstesinden gelememiştir. Henüz yazı diliyle ilişki kurmamış kişilerin var oluşu, bireyselleşme sürecinin de farklılaştığını gösterir, her bir bireyin değişime karşı adaptasyonu farklı yollarla, farklı hızda ve şekilde gerçekleşir.

Sevgili Arsız Ölüm ve Berci Kristin Çöp Masalları romanlarında dil bir bütündür, sığınaktır; dilin bu parçalanmayan ve kesintiye uğramayan tutarlı yapısı güvenceyi işaret eder. Ne köyün bir parçası olan, ne de şehre tam olarak eklemenebilen bu dil, kendisini konuşanlar için bir ev işlevi görür. Bu dil, ortak deneyimlerin, bağların inşa ettiği bir bütünlük halini temsil eder. Anlatıcı dahi bu dilin evine sığınmış, onun içinde bireysel sesini eritmiş, onun kalıplarının içinden konuşmuş ve akışına kapılmıştır. Öte yandan *Sürüklenme* ve *Manves City*’de dil bu kalıplardan özgürleşmiştir; bireyler kendi “bireysel kendini oluşturma” sürecine girdikleri gibi dillerini de özgünleştirmiştir. Fakat kazanılan bu özgürlük, tıpkı bireylerde olduğu gibi dilde de bir parçalanmaya neden olmuş, romanların bütüncül yapısı ve şiirsel dili kırılmış; hakim olan tek ses parçalanarak bireylerin sesleri arasında kaybolmuştur. Bu romanlarda dil, sürekli olarak risk altında olan ve hisseden bireyin güvencesizliğini, evsizliğini, üveyliğini işaret eder. Tekin, bu

bağlamda bireyselleşmeyi ve bunun sonuçlarını dili ve anlatımıyla da romanlara yansıtmıştır.

Dolayısıyla görülmektedir ki *Sevgili Arsız Ölüm* ve *Berci Kristin Çöp Masalları* 'nın anlattığı modernleşme ile *Manves City* ve *Sürüklenme* 'nin anlattığı modernleşme hikayesi birbirinden farklıdır. İlk iki roman; sanayileşme, modernleşme ve şehirle yeni karşılaşan toplulukların kendilerine iki kültürün arasında kalmış kültürler yarattığı anı işaret eder; bu, eski evlerden çıkarak yeni, derme çatma evler yapan ailelerin hikyesidir. Evler gibi inşa edilen dil de derme çatmadır, hem geleneğin hem de modernleşmenin izlerini taşır. Modernleşmenin kendi öğretilerini gerçekleştirdiği ve topluluk üyelerinin birer bireye dönüştüğü *Sürüklenme* ve *Manves City* 'de ise artık sığınılacak bir ortak dil, kültürel kodlar ve sınırlar yoktur. Bireyselleşmenin gerçekleştiği noktada sınırlar aşınmış, belirlilikler kaybolmuş, riskler doğmuştur.

SONUÇ

Bu çalışma, Latife Tekin'in eserlerini Ulrich Beck'in risk toplumu teorisiyle birlikte okumayı amaçlamıştır. Tekin'in *Sevgili Arsız Ölüm ve Berci Kristin Çöp Masalları* romanları sanayileşme ve modernleşmeyle yeni karşılaşılan toplumu ele alır ve bu karşılaşmanın getirdiği sonuçları yansıtır; 35 yıl sonra yayımladığı *Manves City* ve *Sürüklenme* romanları ise sanayileşme ve modernleşmenin yakın dönemdeki durumuna ve sonuçlarına işaret eder. Tekin, bu dört romanında da ekolojik, ekonomik, bireysel ve toplumsal dönüşümleri inceler. Onun eserlerinin merkezine aldığı doğa, yoksulluk ve birey; Beck'in de modernleşmeyle birlikte yaşanan dönüşümleri analiz etmek için kullandığı temel izleklerdir. Dolayısıyla Tekin'in sözü geçen dört romanı, ekoloji, yoksulluk ve bireyin modern toplumdaki durumunu gözler önüne sermesi ve her üç çerçevede de tarihsel bir dönüşüm hikayesi sunması açısından risk toplumu teorisiyle ortaklık gösterir; onun yıllar sonra aynı temalar üzerinden daha güncel hikayeler kurgulaması, bu süreçte dünyanın ve Türkiye'nin geldiği noktayı görmemize de olanak sağlamıştır.

Türkiye'de sanayileşme Batı ülkelerine kıyasla daha geç bir dönemde gerçekleştirilmiş ve henüz refah devleti standartlarına ulaşılmamışken deregülasyon süreci gerçekleşmiş; devletin sanayileşme üzerinde kontrolü henüz tam olarak sağlanmadan azaltmıştır. Bu yüzden Batı ülkelerinden farklı olarak Türkiye'de sanayi toplumu tam olarak oluşmamıştır; işçiler ömür boyu güvenceli işlerden, yoksul aileler ekonomik yardımlardan sanayileşmenin başından itibaren yoksundur. Bunun yanında, 1980'li yıllarda doruk noktasına ulaşan sanayileşme, kentlere yoğun

bir göç dalgası yaşanmasına neden olmuş; kent yakınlarındaki bölgeler sanayi faaliyetlerine açılmıştır. Bu amaç için birçok yeşil alan tahrip edilmiş, açılan sayısız fabrika ve maden, doğada bulunan canlıların zarar görmesine; atmosferin, suyun ve toprağın kimyasal maddelerle kirlenmesine neden olmuştur.

Latife Tekin, Sevgili Arsız Ölüm ve Berci Kristin Çöp Masalları

romanlarında toplumun sanayileşme, kent ve modernleşmeyle; diğer bir deyişle kirlilik, işsizlik ve güvencesizlikle tanışmasını konu alır. İki romanda da şehre göç eden aileler yavaş yavaş doğadan uzaklaşmış, güvencesizleşmiş ve yoksullaşmıştır. Ömür boyu garanti sağlayan bir işin bulunamadığı, işçiye güvence sağlayan sistemli bir işleyişin söz konusu olmadığı bu ortamda ise sisteme dair taze bir ümit göze çarpar. Şehre tutunmakta güçlük çeken Aktaş ailesinin ve sanayileşmenin çöplüğü içinde yaşam süren Çiçektepe Mahallesi'nin karşılaştığı sayısız zorluk, ümitlerini kırmamıştır; bir gün doğru işi bulacaklarına ve daha iyi bir hayata kavuşacaklarına dair inançları canlıdır. Bu aileler şehre taşınmak, fabrikada iş bulmak, ticarete atılmak ve çeşitli girişimler yapmak için yeterli motivasyon ve inanca sahiptir. Eylemlerin, hareketin, gürültünün hakim olduğu bu romanlarda bir işten başka işe atılan, bir hayalden başka bir hayale geçen insanlarla karşılaşırız.

Bu insanların sisteme duydukları güvenin yanında, aralarındaki birlik ve beraberlik duygusu da psikolojik bir güven sağlar. Bu ailenin ve mahallenin şehre birlikte taşınmaları, haksızlığa karşı birlikte örgütlenmeleri, ortak bir dil ve kültür inşa etmeleri onlara daha güçlü hissettirir. Mahalleye, aileye, ortak bir kültüre duydukları aidiyet; bir yuva işlevi görür. Bu birliktelik, insanların karşı karşıya kaldıkları ekolojik ve ekonomik risklerle baş edebilmelerini sağlayan temel dayanaklarıdır.

Öte yandan, zamanla sanayileşme ve modernleşmenin etkisi daha görünür hale gelecektir. Sistemin çalışandan beklentisi giderek yükselirken sağladığı güvence ise azalır, kendi geleceklerini kurtarmakla giderek daha fazla meşgul olan insanlar işe ve bireysel hayatlarına kapanmak zorunda kalır. Bu durum, doğadan uzaklaşmış ve çalışma hayatında etrafı belirsizlikle sarılmış insanın son dayanakları olan geleneksel topluluk bağlarının da çözülmesine neden olur. Bireyler, kendi hayatlarını kurmak için adımlar atarken birbirlerinden farklılaşır; böylece akrabalık, sınıf ve aile bağları zayıflamaya başlar.

Tekin, *Manves City* ve *Sürüklenme*'de toplumun bu yeni durumunu gözler önüne serer. Sisteme, işlerine, geleceklerine ve içinde bulunduğu topluluğa dair bir güvence hissedemeyen, boşlukta savrulan bireylerin romanlarıdır bu romanlar. Sanayileşmenin ve modernleşmenin önerdiği ilerlemeye dair inanç kaybedilmiş, birey olan biteni ve kendi durumunu dışarıdan izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda birey, kendi hayatının içinde ve dışında aynı anda bulunur; sorgulamaya, eleştirmeye başlar. *Manves City* ve *Sürüklenme*'de diğer romanlardan farklı olarak sanayileşme ve modernleşmenin yarattığı riskler hakkında bilinçlenmiş karakterler görülür. Ekolojik felaketin, yoksullaşmanın, eşitsizliklerin farkındadır bu karakterler; öte yandan bu durumu çözebilmeye ve sistemi değiştirmeye dair bir ümitsizlik atmosferi hakimdir. Sistemin çıkışsızlığını, karanlığını ve kontrolden çıkmışlığını fark eden bireyler için tutunmak daha zordur. Bilinçli, endişeli, yalnız ve çaresiz bireylerden oluşan *Manves City* ve *Sürüklenme*, risk toplumunu anlatır.

Beck; ekolojik, ekonomik ve sosyal risklerin giderek yükseldiği ve bireylerin de bu risklerin farkına vararak bir yandan bilinçlendiği, öbür yandan ise bu riskler karşısında endişe ve korkuya kapılarak çaresizleştiği bir risk toplumundan bahseder. Tekin ise Beck'in bahsettiği bu yeni dünyayı eserleriyle gösterir; onun eserlerinde

de sanayileşme ve modernleşmeyle karşılaşan toplumun başta duyduğu hayranlık, zamanla kendisini güvensizliğe, kaygıya ve yalnızlığa bırakır.

Edebiyat dünyasında Tekin'in yoksulları işleyen bir yazar olduğu, doğaya ve ekolojiye duyarlı eserler ortaya koyduğu, birey ve toplum ilişkisinin değişen yönlerini yansıttığı bilinen ve söylenen bir gerçektir. Ancak Tekin, yalnızca yoksulların, bireyin veya doğanın yazarı olarak karşımıza çıkmaz; onun eserlerinde her zaman kendisine yer bulan yoksullar, doğa, birey ve toplum; bir arada düşünüldüğünde daha büyük ve tutarlı bir hikayenin parçalarıdır. Bu hikaye, Tekin'in eserlerinin sanayileşmenin ve kendisini zaman içinde lağvederek dönüşlü bir hal alan modernitenin nihayetinde yarattığı risk toplumdur. Beck'in teorisinde olduğu gibi Tekin'in eserlerinde de sanayileşmenin ve modernleşmenin nihai sonucu, doğanın, yoksulun, çalışanın, kadının, toplumun; kısacası herkesin bir şekilde risk mağduru olduğu bir dünyadır.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Güzin. "Çevre Sorunlarımız." *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, cilt. 3, Ocak 1991, ss. 5-12.

Aksoy, Orkun Aziz. "Neoliberal Emek Piyasasında Bireycilik ve Beyaz Yakalılıkların Bireyselleşmesi." *Mülkiye Dergisi*, 47(3), 2023, ss. 923-958.

Altuğ, Fatih. "Arafta Kalmışlık Olarak Yoksulluk: Latife Tekin'in Minör Edebiyatı." *Lacivert Dergi*, sy.33, Mayıs-Haziran 2010, ss. 79-82.

Alver, Köksal. "Edebiyatın Sosyolojik İmkânı", *Edebiyat Sosyolojisi* içinde. Ed. Köksal Alver, Ankara, Hece. 2012.

Arslandere, Murat vd. "Kaizen ve Bireysel Öneri Sistemi." *Mühendislik ve Teknoloji Yönetimi Zirvesi ETMS2018*. Ed. Ferhan Çebi, F.Tunç Bozburai Sıtkı Gözülü. 4-5 Ekim İstanbul, 2018.

Aslan Burkay, Senem "Değişen Dünyada Aile Politikaları". *Değişen Toplumda Değişen Aile: Sosyolojik Tartışmalar* içinde. Ed. Nurşen Adak, Siyasal Kitabevi, 2020, ss. 261-279.

Aslan, Sema. "Sessiz İnsanların Sesini Dile Çevirdim." *İletişim Sorunsalı Açısından Tasarım ve Edebiyat*, içinde. 2006. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, ss. 91-101.

Atik, Şerefnur. *Latife Tekin'in Romanlarında Yapı, Tema ve Anlatım*. Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Aydemir, Feride. "Latife Tekin'in Manves City ve Sürüklenme Romanlarında Yoksulluk Halleri: İşçi Deneyimi, Sürüklenen Özneler, Direniş ve Umut." *Söylem Filoloji Dergisi*, cilt. 7, no. 1, 2022, 157-180, <https://doi.org/10.29110/soylemdergi.1069387>.

Aydınör, Figen. *Tanzimat Döneminde (1839-1876) Kadın Yaşamındaki Modernleşme*. 2006, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, <https://hdl.handle.net/11421/2800>.

Aykanat, Fatma. "Antroposentik Amnezya: Antroposen Çağında İnsan Kaynaklı Çevresel Dönüşümler ve Değişen Doğa İmgesinin Kültürel Hafızamızda Bıraktığı Boşluklar." *Doğu Batı Düşünce Dergisi*. Kasım, Aralık, Ocak 2017-18, ss. 35-53.

Balık, Macit. "Çevreci Eleştiri Işığında Latife Tekin'in Romanları". *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, sy. 1, 2013.

Balık, Macit. *Latife Tekin'in Romancılığı*. 2011. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Barlas, Nükhet. "Doğa Yıkımı Yüzünden Çıkmaza Giren Uygarlığımız İçin Umud Var mı?" *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Kasım, Aralık, Ocak 2017-18, ss. 127-143.

Bauman, Zygmunt. *Kimlik*. Çev: Mesut Hazır. Ankara, Heretik Yayınları. 2022.

Bauman, Zygmunt. “Zygmunt Bauman - Intervista per Pomilio Blumm”.
YouTube, uploaded by Ics Pomilio Blumm, 6 March 2015,
<https://www.youtube.com/watch?v=PQYO2m04zbM&t=0s>

Beck, Ulrich. *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. Çev. Bülent Doğan ve Kazım Özdoğan, İstanbul, İthaki Yayınları, 2011.

Beck, Ulrich, ve Elisabeth Beck-Gernsheim. *Aşkın Normal Kaosu*. Çev. Nafer Ermiş, İmge Kitabevi, 2012.

Belge, Murat. *Edebiyat Üstüne Yazılar*. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Bellah, Robert N. “Durkheim and Ritual.” *The Cambridge Companion to Durkheim*, edited by Jeffrey C. Alexander and Philip Smith, Cambridge University Press, 2005, ss. 183–210.

Berman, Marshall. *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. Çev. Ümit Altuğ, İletişim Yayınları, 2014.

Bora, Tanıl ve Necmi Erdoğan. “Cüppenin, Kalemin ve Kılıcın Mahcup Yoksulları: Yeni Kapitalizm, Yeni İşsizlik ve Beyaz Yakalılar.” *Boşuna mı Okuduk?: Türkiye ’de Beyaz Yakalı İşsizliği içinde*. Ed. Aksu Bora, Necmi Erdoğan, Tanıl Bora, İlknur Üstün. İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

Bookchin, Murray. *Toplumunu Yeniden Kurmak*. Çev. Kaya Şahin, Ankara, Sümer Yayıncılık, 2017.

Buğra, Ayşe. *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye ’de Sosyal Politika*. İstanbul, İletişim Yayınları, 2021.

Camorrino, Antonio. "The COVID-19 Pandemic Catastrophe. An Analysis of Some Cultural Transformations Starting from the Social Theory of Risk."

Multidimensional Risks in the XXI. Century, edited by Fabio D'Andrea and Maria Grazia Galantino. 2023. ss. 45-59.

Can, Ahmet. "Latife Tekin'le Doğa ve Edebiyat Üzerine Söyleşi" *Latife Tekin'in Romanlarında Doğa ve İnsan İlişkisi* içinde. 2018, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, ss. 148-179.

Cervantes, Miguel de. *Don Kişot*. Yapı Kredi Yayınları, 2019.

Çelik, Ejder. "Edebiyatın Toplumsal Niteliği". *Edebiyat Sosyolojisini Güncel Kılmak* içinde, Ed. Aziz Şeker ve Emre Özcan. Ankara, Nika Yayınevi, 2021, ss. 107-127.

Dangır, Furkan. *Sanayileşen Bir Toplumda Yok Oluş ve Yeniden Dirilme: Latife Tekin Manves City ve Sürüklenme Romanlarının Ekoeleştirel İncelemesi*. 2021, Duisburg-Essen University. Master's Thesis.

Delibaş, Kayhan. *Risk Toplumu*. İstanbul, Ayrıntı Yayınları. 2017.

Doğan, Mesut. "Türkiye Sanayileşme Sürecine Genel Bakış." *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28, Temmuz 2013, ss. 211-231.

Durkheim, Emile. *Toplumsal İşbölümü*. Çev. Özer Ozankaya, İzmir, Cem Yayınları, 2023.

Ecevit, Yıldız. "Aile, Kadın ve Devlet İlişkilerinin Değerlendirilmesinde Klasik ve Yeni Yaklaşımlar." *Kadın Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, 2012, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/7108>.

Ergin, M ve Dolcerocca, N. "Edebiyata Ekoeleştirel Yaklaşımlar: Ekoşiiir ve Elif Sofya." *SEFAD*, 2016, ss. 297-314, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/267609>.

Erdoğan, Necmi. "Yok-Sanma: Yoksulluk-Maduniyet ve Fark Yaraları." *Yoksulluk Halleri* içinde. Ed. Necmi Erdoğan, Aksu Bora, Kemal Can, Ahmet Çiğdem vd, İstanbul, Demokrasi, 2002a. ss. 47-97.

---. "Yoksulları Dinlemek." *Yoksulluk Halleri* içinde. Ed. Necmi Erdoğan, Aksu Bora, Kemal Can, Ahmet Çiğdem vd, İstanbul, Demokrasi Kitaplığı, 2002b. ss. 13-29.

---. *Kayıp Halk: Günümüzde Yoksulluk Halleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.

Eryılmaz, Çağrı. "Antroposen Kavramının Toplumsal İnşası: Nesnel Bilim, Popüler Kültür ve Çevreci Politika." *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Kasım, Aralık, Ocak 2017-18, ss. 209-237.

Eser, Uğur. "Dünya Yeniden Sanayiye Dönerken Türkiye Dünya Sanayinin Neresinde?" *İktisat ve Toplum*, sy. 45, 2014, ss. 27-44.

Esgin, Ali. *Sosyolojik Soruşturmalar: Gündelik Olanın Analizinden Kesitler*. Ankara, Siyasal Kitabevi, 2016.

Feymi, Turan. *Yoksulluğun Sosyolojik Analizi: Bursa Örneği*. 2004, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi.

Fidan, Fatma Zehra. "Latife Tekin'in Eserlerinde Yoksulluğun Farklı Görünümleri", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt. 11, sy. 1, 2013, 500-511.

Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*. Çev. Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2012.

Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford University Press, 1991.

Gölge, İsmet Tark. "Narrating Beyond Human: Econarratology in Contemporary Turkish Literature". 2023, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi.

Görmez, Kemal. *Çevre Sorunları*. Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.

Güler, Hasan. "Türkiye'nin Erken Dönem Sanayileşme Serüveni." *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, cilt. 4, no. 1, 2011, ss. 63-87.

Gümüş, İskender. *Devlet Müdahalesi ve Piyasalaşma Kısılcında Refah Devleti: Türkiye 'de Sosyal Güvenlik Reformu*, 2012, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi.

Gümüş, İskender. "Tarihsel Perspektifte Refah Devleti: Doğuş, Yükseliş ve Yeniden Yapılanma Süreci." *Journal of Political Administrative and Local Studies*, cilt. 1, no. 1, 2018, ss. 33-66.

Gümüş, Semih. *Roman Kitabı*, Can Yayınları, İstanbul, 2011.

Gümüş, Semih. *Yazının Sarkacı Roman*. Can Yayınları, İstanbul, 2011.

Gümüş, Yiğit. "Geçmişten Geleceğe Türkiye'nin Sanayileşmesi." *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 2015, ss. 113-8.

Güner, Feride. "Latife Tekin'in Manves City ve Sürüklenme Romanlarında Yoksulluk Halleri: İşçi Deneyimi, Sürüklenen Özneler, Direniş ve Umut." *Söylem Filoloji Dergisi*, sy. 7, 2022, ss. 157-180.

Güneş, Fatime. "Aile, Evlilik, Akrabalık ve Hane". *Aile Sosyolojisi*. Anadolu Üniversitesi, no. 2306, 2011, ss. 28-48.

Gürbilek, Nurdan. *Ev Ödevi*. İstanbul, Metis Yayınları, 2018.

Gürbilek, Nurdan. *İkinci Hayat*. İstanbul, Metis Yayınları, 2020.

Gürbilek, Nurdan. "Yoksulluk Lekesi", *Sessizin Payı* içinde. İstanbul, Metis Yayınları, 2018, ss. 63-81.

Han, Ergül. *Türkiye 'de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi*. Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, no. 205/134, 1977.

Harvey, David. *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*. Çev. Sungur Savran, İstanbul, Metis Yayınları, 1996.

Kaplan, Ayşegül. *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları*. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1999.

Karakaş, Mehmet. "Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma." *Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt. 12, sy. 2, 2010. ss. 1-16.

Kas, Bilâl. *Çevreci ve Distopik Roman Manves City'e Bir Bakış*. Türklük Bilim Araştırmaları, sy. 46, 2019, ss. 65-87.

Kekeç, Nuran. "Karnavalın Büyülü Gerçekçiliğe: Berci Kristin Çöp Masalları." *Milli Folklor*, sy. 91, 2011, ss. 210-220.

Kepenek, Yakup. *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul, Remzi Kitabevi, 2012.

Korstanje, Maximiliano Emanuel. "From the Risk Society to COVID-19: Analysis of Beck's Risk Society – Towards a New Modernity." *Global Risk and Contingency Management Research in Times of Crisis*, edited by Narasimha Rao Vajjhala and Kenneth David Strang, IGI Global, 2022, pp. 281-294.

Koyuncu, Ahmet Ayhan, and K. Delibaş. "Risk Toplumu ve Siyasal Eylem: Risk Olgusunun Türk Siyasetine Yansıması." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. cilt. 1, no. 1, 2012, ss. 160-177.

Lipson, Leslie. *Uygarlığın Ahlaki Bunalımları: Manevi Bir Erime mi? Yoksa İlerleme mi?* Çev. Jale Çam Yeşiltaş, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2003.

Lombardinilo, Andrea "‘Isolated Mass Hermits’: Individualization and Communication in the Risk Society". *Italian Sociological Review*, vol. 12, no. 8, Sept. 2022, p. 1011,
<https://doi.org/10.13136/isr.v12i8S.600doi:10.13136/isr.v12i8S.600>.

Lüküslü, Demet. *Türkiye'de Gençlik Miti*. İstanbul, İletişim Yayınları, 2022.

Mangır, Fatih. "Finansal Deregülasyonun 1989-2001 Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 16, 2006, ss. 459-472.

Marx, Karl. *1844 El Yazmaları*. Çev. Murat Belge, İstanbul, Birikim Yayınları, 2014.

McKibben, Bill. *Doğanın Sonu*. Çev. Berna Göl ve H. İlksen Mavituna, İstanbul, Everest Yayınları, 2015.

Milkman, Ruth. *Farewell to the Factory: Auto Workers in the Late Twentieth Century*. Berkeley, University of California Press, 1997.

Moran, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Morton, Timothy. *Dark Ecology: For a Logic of Future Coexistence*. New York: Columbia University Press, 2016.

Mythen, Gabe. Employment, Individualization and Insecurity: Rethinking the Risk Society Perspective. *The Sociological Review*, 2005, 53(1), pp. 129-149.

<https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2005.00506.x>.

Nichols, Theo ve Nadir Suğur. *Global İşletme, Yerel Emek: Türkiye 'de İşçiler ve Modern Fabrika*. İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

Oktik, Nurgün. *Türkiye 'de Yoksulluk Çalışmaları*. İzmir, Yakın Kitabevi, 2008.

Oruç, Ramazan. *Berci Kristin Çöp Masalları: Bir Mahallenin Kuruluş Öyküsü*. 2019, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Öcal, Fatih Mehmet. "Türkiye'nin Sanayileşme Sürecine Genel Bakış: 2000-2013." *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, sy. 8, 2013, ss. 14-25.

Özer, Pelin. *Latife Tekin Kitabı*. İstanbul, Can Yayınları, 2020.

Parsons, Talcott. *The Social System*. Florence, Free Press, 1951.

Rakıcı, Cemil ve Arzu Kurşun. "Sosyal Refah Devletinin Tarihi Süreci ve Günümüz Bazı Refah Devletlerinin Değerlendirilmesi." *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, cilt 2, sy. 2, 2016, ss. 135-156. <https://doi.org/10.20979/ueyd.47794>.

Sadıkoğlu, Zehra Zeynep. "Türkiye'nin COVID-19 Mücadelesi: Risk Toplumu Teorisi Üzerine Bir İnceleme". *Toplumsal Değişim Dergisi*, cilt 3, 2021, ss. 90-101.

Savaşır, İskender. "Yazı ve Yoksulluk", *Defter Dergisi*, sy 1, 1987, ss. 133-148.

Savona, Elena. "Risk and Pandemic: COVID-19 and the Social Risk Perception of a «Cultural Trauma». A Brief Sociological Analysis." *Multidimensional Risks in the XXI. Century*, edited by Fabio D'Andrea and Maria Grazia Galantino. 2023. pp. 59-73.

Shrivastava, Paul. Ecocentric Management for a Risk Society. *Academy of Management Review*, no. 20(1), 1995, pp. 118-137. <https://doi.org/10.5465/amr.1995.9503271996>.

Şenses, Fikret. *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*. İstanbul, İletişim Yayınları, 2022.

Sallan Gül, Songül "Kentsel Yoksulluk ve Aile." *IV. Aile Şurası Kararları* içinde, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 2004, ss. 627-637.

Simmel, Georg. *The Philosophy of Money*, edited by David Frisby, translated by Tom Bottomore and David Frisby, London, Routledge Taylor & Francis Group, 2004.

Sönmez, Ayten. *Latife Tekin'in Romanlarında Öznelik ve Anlatı*. 2004. Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Spence, Keith. World Risk Society and War against Terror. *Political Studies*, 2005, no. 53(2), pp. 284-302. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2005.00529.x>.

Standing, Guy. *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*. Çev. Ergin Bulut. İstanbul, İletişim Yayınları, 2022.

Tamakan, Belkıs. *Fordizmden Esnek Uzmanlığa Geçiş*. 1993, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. *Türkiye Aile Yapısı Araştırması: Tespitler, Öneriler*. 2014.

Tekeli, İlhan. *Sanayi Toplumu İçin Sanayi Yazıları*. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2021.

Tekin, Latife. *Berci Kristin Çöp Masalları*. İstanbul, Can Yayınları, 2022.

---. *Manves City*. İstanbul, Can Yayınları, 2022.

---. *Sevgili Arsız Ölüm*. İstanbul, Can Yayınları, 2019.

---. *Sürüklenme*. İstanbul, Can Yayınları, 2022.

Tezel, Yahya Sezai. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

- Topçu, Türkan. *Türk Romanında Çevrecilik (1945-2015)*. 2019, Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Townsend, Peter. *Poverty in the United Kingdom*. London, Allen Lane and Penguin Books, 1979.
- Turgut, Canan Öktemgil. *Latife Tekin'in Yapıtlarında Büyümlü Gerçekçilik*. 2003, Bilkent Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Türkeş, Ömer. Romanda Kentleşme: Gecekondudan Villakentlere. *Birikim*, sy. 123, 1999, ss. 110-118.
- Ty, Michelle. "Trash and the End of Infrastructure." *The John Hopkins University Press*, winter 2015, pp. 606-630.
- Uğurlu, Seyit Battal. "Sevgili Arsız Ölüm Romanında Gerçeklik, Gelenek ve Yenilik." *Milli Eğitim*, bahar 2008, ss. 166-176.
- Uyanık, Necip. *Aydınlanma Felsefesinde İlerleme Düşüncesi ve Etkileri*. 2006, Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Weber, Max. *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*. Çev. Özer Ozankaya, Ankara, İmge Kitabevi, 1995.
- World Bank. *Turkey: Economic Reforms and Living Standards and Social Welfare Study*. Washington, World Bank, 2000.
- Yavuz, Yasin. "Edebiyat ve Ekoeleştirme: Latife Tekin'in Manves City ve Sürüklenme Adlı Romanları" *Edebi Eleştiri Dergisi*. 2019. sy.3, ss. 245-259.

Yazgünoğlu, Kerim Can. “İnsan Çağında Çevresel Estetik: Güzel ve Çirkinin Ötesinde ‘Doğasonrası’ Ekolojiler.” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Kasım, Aralık, Ocak 2017-18, ss. 67-85.

Yıldırım, Suzan. *The Tradition of Magical Realism in Contemporary Turkish and English Literature: A Comparative Analysis of ‘Dear Shameless Death’ by Latife Tekin and ‘Nights at the Circus’ by Angela Carter*. 2008. Dumlupınar University, Master’s Thesis.

Yılmaz, Cevdet. *Risk Kapıyı Çalınca: Kentlerde Yoksulluk, Dayanışma ve Güvenlik*. İstanbul, Libra Kitap, 2010.

Zeybekoğlu Dünder, Özge. “Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri”. *Değişen Toplumda Değişen Aile: Sosyolojik Tartışmalar* içinde. Ed. Nurşen Adak, Siyasal Kitabevi, 2020, ss. 39-63.

Zariç, Hakkı Cengiz. “Latife Tekin: Yazarın İşlevlerinden Biri Değişimi Anlamak, Korumak ya da Yadsımaktır”. *Yeni E Dergisi*, 2018.
<https://yenie.net/latife-tekin-yazarinislevlerinden-biri-degisimi-anlamak-korumak-ya-da-yadsimaktır/>.

Zinn, Jens O. Introduction: Towards a sociology of pandemics. *Current Sociology*, no. 69(4), 2021, pp. 435-452.

Walter, Roland. *Magical Realism in Contemporary Chicano Fiction*. Frankfurt am Main, Vervuert Verlag, 1993.